

เมืองโบราณสมัยทวารวดีในจังหวัดสิงห์บุรี

นายภูธร ภูมะธน

เมืองโบราณสมัยทวารวดีในจังหวัดสิงห์บุรี

คำนำ

การศึกษาเรื่องราวของดินแดน ซึ่งเป็นต้องมีหลักฐานประกอบอย่างกว้างขวางจึงจะสามารถ
สร้าง "ภาพ" อธิบายได้ชัดเจนและถูกต้องของดินแดนเป็นจริง ข้อมูลทางศิลปะโบราณวัตถุ - โบราณคดี เป็น
ส่วนหนึ่งของการสร้างภาพดังกล่าวนี้ แนวความคิดโดยเนื้อหาของเรื่องสำหรับบุคคลที่มีศึกษาศิลปะและวัฒนธรรมทางด้านประวัติศาสตร์
ศาสตร์ ทั้ง เชิงอนุกรมวิธานหรือเชิง เป็นอันสมบูรณ์แล้วกับบุคคลผู้สนใจประวัติศาสตร์ยุคแรกของภาคกลาง
ประเทศไทย

ข้าพเจ้าได้ศึกษาเรื่องราวรวบรวมหลักฐานศิลปะโบราณวัตถุ โบราณคดี ในจังหวัดที่ข้าพเจ้าสามารถ
ปฏิบัติงานได้สะดวกและไม่ขัดข้องงานราชการประจำ นั่นคือจังหวัดสิงห์บุรี เพื่อให้ข้อมูลทางด้านศิลปะโบราณ-
วัตถุ โบราณคดี ในจังหวัดดังกล่าวรวบรวมไว้ ณ ที่นี้ที่เดียวกัน อันจะสะดวกต่อผู้ที่ศึกษาในวิชาสาขาใดก็ได้
ประโยชน์ต่อไป

วิธีการศึกษานี้ คือได้รวบรวมรายงานที่มีผู้ทำขึ้นไว้โดยตรวจสอบในสถานที่จริง สอบถาม
จัดเก็บหลักฐานเอกสารโบราณ โบราณคดี โบราณคดี เป็นเวลาประมาณ 2 ปี นอกนั้นก็ตรวจสอบหลัก
ฐานที่เก็บไว้ที่ ๑๖๐๐ ปีที่จังหวัดสิงห์บุรี และที่จังหวัดสิงห์บุรี และที่จังหวัดสิงห์บุรี และที่จังหวัดสิงห์บุรี
จังหวัดสิงห์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี และที่จังหวัดสิงห์บุรี และที่จังหวัดสิงห์บุรี

ขอบเขตของสารบัญชานี้มีขอบเขตที่กว้างไกลกว่าที่ข้าพเจ้าได้
พยายามดำเนินการให้กว้างขวางมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่ก็ยังมีข้อมูลที่หลงเหลือที่ข้าพเจ้าไม่ทราบอีกไม่มาก
ก็น้อย นอกจากนี้ก็ไม่ได้เป็นหลักฐานที่ได้จากเอกสารอื่น ความมีผิดพลาดอาจจะมีอยู่มากเพราะเกณฑ์การ
คัดเลือกหลักฐานยังไม่แน่นอน ทั้งนี้วิธีเขียนก็เหมือนกับเขียนขุดในแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ที่ว่าเป็นของยุค
สมัยทวารวดี

ผู้พิมพ์ในงานนี้ได้รับคำแนะนำจากนายแพทย์โต๊สกี สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
ที่ได้ให้ทุนอุดหนุนในการดำเนินการเก็บเงินเป็นเงิน ๑,๐๐๐.๐๐ บาท นายคำ กิ่ง ไชทองได้แนะนำแหล่ง
โบราณคดีและเมืองโบราณ ให้แก่ข้าพเจ้าทราบพร้อมกับนำสำรวจหลายแห่ง นายสมชาย วัฒนกรรม
นายสมบุญ วัฒนกรรม นายเคย ตะปะสา นายประสิทธิ์ เวียงไคสถ นายสมาน นาคประสิทธิ์ นายสุรพล
นาคะพันธ์ นางสาวปากจิต ราชฤทธิ์ นางสาวสุนิ ศิริพานิช นายอนุวัฒน์ แก้วรัตน์ และนางสาวราตี
บุรุษรัตน์ เป็นผู้ช่วยทำงานนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

สำหรับผู้ที่ให้ความร่วมมือในการถ่ายภาพโบราณวัตถุในความครอบครองและนำเสนอใน
๗ ที่นั้น นับว่าเป็นผู้สนับสนุนส่งเสริมการศึกษาวิชาการสาขานี้โดยกว้างขวางยิ่งนัก ซึ่งข้าพเจ้าต้อง
ขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

นายชูชีพ ภูมธนะ

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์

10 ตุลาคม 2526

สารบัญ

<u>เมือง/ชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในจังหวัดสิงห์บุรี</u>	หน้า
๑. เมืองโบราณสมัยทวารวดีในจังหวัดสิงห์บุรี	
- สถาปัตยกรรมและเขตการปกครอง	๗
- สมัยของการตั้งถิ่นฐาน	๗
- จำนวนเมือง/ชุมชนโบราณในจังหวัดสิงห์บุรี	๘
- ประวัติการค้นพบและการศึกษาเรื่อง เมืองโบราณสมัยทวารวดีในจังหวัดสิงห์บุรี	๑๐
- รูปแบบคูเมือง กำแพงเมือง	๑๑
- ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณกับลำนํ้า	๑๓
หลักฐานทางศิลป ประวัติศาสตร์และโบราณคดีของ เมือง/ชุมชนโบราณในจังหวัดสิงห์บุรี	
๒. ประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนา	
- เศียรพระพุทธรูป	๓๐
- พระพิมพ์	๓๒
- พระพุทธรูปยืน	๔๔
- พระพุทธรูปนั่ง	๕๐
- ชกรรมจักร	๕๔
- ชิ้นส่วนประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนาประเภทอื่น ๆ	
- เม็กพระศก	๕๕
- พระหัตถ์ชวา	๕๕
- พระชงคชวาพระพุทธรูป	๖๑
๓. อักษรและภาษาโบราณสมัยทวารวดีพบที่จังหวัดสิงห์บุรี	๖๒
๔. เครื่องมือเครื่องใช้	
- แทนหินบดและหินบด	๖๖
- ท่างู	๗๒
- ภาชนะดินเผาขนาดเล็ก(ตะคัน)	๗๔
- แว	๗๖
- หินฤ	๘๕

- ขวานหินขัด	๘๘
- ระวังหิน	๘๘
- ตะเกียงหินเผา	๘๐
๕. ลวดลาย - เครื่องประดับตกแต่งอาคาร	
- ยอดปราสาทจำลอง - ชูมหน้าทางจำลอง	๘๖
- ลวดลายตกแต่งรูปดอกไม้บาน	๘๖
- รูปสัตว์	๘๖
- นาค	
- มกร	
- สิงห์โต	
- ช้าง	
- รูปคนแบก	๘๗
๖. อื่น ๆ	
- ประติมากรรมทุกศาสดาหินเผา รูปสัตว์ รูปคน	๑๑๑
- ศิวะนาฏราชและนางกาดิ	๑๑๘
- ทวารคินเผาและก้อนคินเผา มีตราประทับ	๑๒๐
- พระหัตถ์ชวา (ของพระวิษณุ ?)	๑๒๗
๗. ภาชนะคินเผา	
- รูปแบบภาชนะ	๑๒๘
- รูปแบบขอบปากภาชนะ	๑๒๘
- ขอบปากตรง	
- ขอบปากโค้ง เข้าใน	
- ขอบปากโค้ง ออกนอก	
- ฐานภาชนะ	๑๒๘
- การศึกษาลวดลายตกแต่งผิวภาชนะ	๑๓๐

เมือง/ชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในจังหวัดสิงห์บุรี

บทคัดย่อ

จังหวัดสิงห์บุรีมีที่ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ใต้พบหลักฐานเมืองโบราณ และชุมชนโบราณในจังหวัดนี้ รวม ๑๖ เมือง/ชุมชน หลักฐานดังกล่าวมีอายุตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ เรื่อยมาจนถึงยุคทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๘) ยุครับอิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรม เขมร (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘) ยุครวมสมัยสุโขทัย - อโยธยา (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๒๔) และยุคสมัยรัตนโกสินทร์

สำหรับเมือง/ชุมชนโบราณในขอบข่ายของงานวิจัยนี้ (คือเมือง/ชุมชนโบราณสมัยทวารวดี ในจังหวัดสิงห์บุรี) มีเมือง/ชุมชน คือเมืองวัดพระนอนจักรสีห์ (อ.เมือง) เมืองคูเมือง(อ.อินทร์บุรี) เมืองบ้านคู (อ.ค่ายบางระจัน) ชุมชนโบราณโพธิ์ทะเล (อ.ค่ายบางระจัน) ชุมชนโบราณหัวไถ (อ.เมือง)

หลักฐานที่พบแสดงให้เห็นว่า

๑. มีเมือง/ชุมชนโบราณสมัยต่างกระจายอยู่ทั่วไปในจังหวัดสิงห์บุรี ที่สำรวจพบแล้ว ๑๖ เมือง/ชุมชน และที่ผู้วิจัยพอจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นเมือง/ชุมชนโบราณสมัยทวารวดีมี ๔ เมือง ดังกล่าวข้างตน

๒. หลักฐานศิลปโบราณวัตถุที่พบแสดงให้เห็นว่า

๒.๑. การนับถือศาสนาและความเชื่อ

๒.๑.๑ พุทธศาสนา ประชาชนในเมือง/ชุมชนโบราณนับถือพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง ทั้งนิกายหินยานและมหายาน

๒.๑.๒ ศาสนาพราหมณ์ ไม่พบหลักฐานมากมายเช่นเดียวกับเมืองโบราณสมัย ทวารวดีอื่น ๆ ในภาคกลางของประเทศไทยทั้งหมดแต่พระหัตถ์ ซึ่งเข้าใจว่าเป็นพระหัตถ์ของพระวิฆนะและ รูปคันทะซึ่งอาจเป็นรูปทิวะนาราชและนางภาณี

๒.๑.๓ ความเชื่อในไสยกลาง สะท้อนให้เห็นรูปของการรับสัมผัสลักษณะอันเกี่ยว โยกันต่าง ๆ เช่น ทราตรีวัดสะ รูปกวางหรือการทำรูปตุ๊กตาคนเผาทั้งรูปคนและรูปสัตว์มากมาย หลากรูปแบบ

๓. ชีวิตความเป็นอยู่ อาชีพ :- รู้จักการทำภาชนะดินเผาอย่างกว้างขวางและหลาย รูปแบบอันเป็นหลักฐานที่พบมากกว่าหลักฐานอื่น ๆ รู้จักทำรังชีวิตที่พัฒนาจากรูปแบบดั้งเดิมคือรู้จักทอผ้า (เพราะพบแจเป็นหลักฐาน) การปลูกข้าว (เพราะพบแถบข้าวในส่วนผสมของอิฐ ภาชนะดินเผา)

และการโลภกรรม (คือการทำอาวุธโลหะ เครื่องประดับ เงินตรา) การค้าขายคงเป็นปัจจัยสำคัญ
ต่อการเปิดความสัมพันธ์ระหว่างภูมิภาคนี้กับโลกภายนอก

๔. ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ : - หลักฐานของการติดต่อกับต่างประเทศ
ที่เห็นได้ชัดคืออินเดีย วัฒนธรรมอินเดียที่ปรากฏอย่างมากมายนั้นเป็นหลักฐานที่พิสูจน์ให้เห็นเป็นอย่างดี
ว่าคงมีการติดต่อกับชาติซึ่งกล่าวอย่างใดก็ได้ หรืออย่างน้อยที่สุดก็ผ่านชาติอื่นที่เป็นตัวกลางอาจจะ
เป็นพวกพยู (ไทยมา) สำหรับการค้าขายกับจีนนั้นก็มีหลักฐานอันเป็นโบราณวัตถุที่แน่ชัดในสมัยราชวงศ์
ซ่ง ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑

๕. รูปแบบศิลปะอันเป็นงานสวนแสงเงาให้ถึงความรื่นรมย์ในศาสนาเป็นอย่างสูง เช่นพระพุทธรูป
พระพิมพ์ ลวดลายตกแต่งสถาปัตยกรรมเป็นต้น คุณค่าทางศิลปะมีทั้งที่บรรลุสุนทรียภาพ (เช่นรูปสิงห์โต รูปที่ ๓)
หรือแสดงให้เห็นคุณค่าในความเป็นพื้นเมือง (ภาพซุกเศียรพระพุทธรูป) และแสดงให้เห็นอิทธิพลศิลปะอินเดีย
หลายแบบ เช่นแบบหลังยุคพละ แบบปาละ

เมืองโบราณสมัยทวารวดีในจังหวัดสิงห์บุรี

จังหวัดสิงห์บุรี: สภาพภูมิศาสตร์และเขตการปกครอง

จังหวัดสิงห์บุรีตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางประเทศไทย (แผนที่ที่ ๑) มีพื้นที่ประมาณ ๕๕๐ ตารางกิโลเมตร เป็นพื้นที่ราบทั้งหมด มีแม่น้ำสำคัญ ๒ สาย คือแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งไหลจากจังหวัดชัยนาทผ่าน อ. สิงห์บุรี อ. เมือง สิงห์บุรี ไปถึงจังหวัดกลางทอง และแม่น้ำน้อย ซึ่งเป็นสาขาแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่จังหวัดสิงห์บุรี ไหลมาลงที่แม่น้ำเจ้าพระยาอันอำเภอบางระจัน อ.ค่ายบางระจัน อ.ท่าช้าง ไปถึงจังหวัดกลางทอง นอกจากนั้นยังมีลำคลองหลายสายที่เป็นสาขาของแม่น้ำเหล่านั้น เช่นลำน้ำตากาวทอง คลองเค็มจัน

ด้วยคุณสมบัติของสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นที่ราบลุ่มและมีแม่น้ำลำคลองไหลผ่านอันเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิต จึงทำให้มนุษย์เลือกเป็นถิ่นพำนัก ยุคที่ ๒ เป็นสถานที่ตั้งถิ่นฐานในสมัยแรก ๆ คือพื้นที่สูงที่น้ำท่วมไม่ถึง อันเป็นหลักฐานที่ตั้งเมืองโบราณในจังหวัดนี้

สมัยของการตั้งถิ่นฐาน

จากหลักฐานทางธรณีวิทยาที่มีผู้ศึกษาไว้พบว่า ครั้งหนึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดสิงห์บุรีเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมทวารวดีที่สืบเข้ามาในแผ่นดินใหญ่จนถึงจังหวัดนครสวรรค์^(๑) จึงเป็นการยากที่จะพบหลักฐานอื่นใดที่มีอายุเก่าแก่ถึง เช่นที่พบในเขตแผ่นดินเก่า เช่นในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แคลอย่างใดก็ตาม แนวตะเข็บรอยคกรระหว่างจังหวัดสิงห์บุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดชัยนาทคงมีอายุเก่าแก่กว่าพื้นที่ด้านอื่น ๆ ของจังหวัดเพราะเป็นแนวกระพิกขจากภูเขาและ เป็นส่วนที่สูงที่สุดของจังหวัด (สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลาง ๑๕ เมตร) จึงได้พบหลักฐานมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ (คือมีอายุมากกว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๑) มนุษย์มาอาศัยตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเมืองโบราณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ในจังหวัดสิงห์บุรี อาจจะเป็นพวกที่เคลื่อนย้ายมาจากถิ่นฐานที่เป็นชุมชนเก่าแก่กว่าจากทิศตะวันตก

(๑) คุงฉ่องศรี วนาสิน ทิวา ศุภจรรยา เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเค็มของที่ราบภาคกลางประเทศไทย ๖ กรุงเทพมหานคร ๒๕๒๓ หน้า ๕๐ - ๕๓.

คือจากจังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดอุทัยธานี หรือจากทางทิศเหนือคือจากจังหวัดชัยนาทและจังหวัดนครสวรรค์ หรือจากทางทิศตะวันออกคือ จังหวัดลพบุรี ที่กล่าวถึงนั้นเพราะในจังหวัดต่าง ๆ ดังกล่าวเหล่านั้นได้พบร่องรอยหลักฐานของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ เป็นจำนวนมากหลายแห่ง และมากกว่าที่พบในจังหวัดสิงห์บุรี

หลักฐานของยุคก่อนประวัติศาสตร์พบที่จังหวัดสิงห์บุรี พบที่เมืองบ้านคู ตำบลพัทธิน อำเภอบางระจัน และบ้านบางวัว หมู่ที่ 11 ตำบลไม้คอก อ.บางระจัน สิ่งที่พบนั้นได้แก่ดินเผา ขวานสัมฤทธิ์ ขวานเงิน เศษภาชนะดินเผา หินตะกั่ว หลักฐานดังกล่าวนี้ยังไม่สามารถกำหนดอายุที่แน่นอนได้ แต่อาจจะนำไปเปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ที่ทราบอายุแน่ชัด เช่นที่ศูนย์การทหารปืนใหญ่ จ.ลพบุรี ซึ่งทราบว่ามีอายุประมาณ 2700 ปีมาแล้ว (1)

ยุคทวารวดี เป็นยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ยุคแรกสุดของประเทศไทย ชื่อดังกล่าวนี้เป็นชื่อที่สมมุติขึ้นจากหลักฐานที่พระภิกษุชาวจีนได้บันทึกไว้ เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 12 ว่ามีอาณาจักรชื่อ โฉ โฉ โปตี ในเอเชียอาคเนย์ และได้มีการถอดศัพท์ดังกล่าวเป็นภาษาสันสกฤตว่าอาณาจักรทวารวดี หลักฐานของยุคสมัยทวารวดีพบที่จังหวัดสิงห์บุรี เช่นรูปแบบอักษร ศิลปกรรม รวมทั้งผลการขุดค้นทางโบราณคดีสามารถกำหนดอายุได้ว่ามีอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11

จำนวน เมือง/ชุมชนโบราณในจังหวัดสิงห์บุรี

ตารางที่ 1 แสดงจำนวน เมือง/ชุมชนโบราณต่าง ๆ ในจังหวัดสิงห์บุรี

ลำดับที่	ชื่อเมือง/ชุมชน	หมู่ที่	บ้าน	ตำบล	อำเภอ	พิกัดภูมิศาสตร์
1	วัดพรนอนจักรสีห์	1	วัดพรนอน-จักรสีห์	จักรสีห์	เมือง	รุ้ง 14° 51' 31" แวง 100° 26' 10"
2	บ้านห้วยไผ่	2	ห้วยไผ่	ห้วยไผ่	เมือง	รุ้ง 14° 58' 25" แวง 100° 26' 10"

ลำดับที่	ชื่อเมือง /ชุมชน	หมู่ที่	บ้าน	ตำบล	อำเภอ	พิกัดภูมิศาสตร์
3	คูเมือง	3	คูเมือง	ห้วยชัน	อินทรีบุรี	รุ้ง 14° 59' 38" แวง 100° 17'
4	บ้านสระกระพัง	8	ท่าลอบ (คลองสาม)	โพธิ์ทะเล	ค่ายบาง- ระจัน	รุ้ง 14° 51' 45" แวง 100° 15' 38"
5	โพธิ์ทะเล	5	โพธิ์ทะเล	โพธิ์ทะเล	ค่ายบาง- ระจัน	รุ้ง 14° 49' 30" แวง 100° 16' 30"
6	ค่ายบางระจัน	1	ค่ายบางระจัน	บางระจัน	ค่ายบาง- ระจัน	รุ้ง 14° 47' 42" แวง 100° 18' 45"
7	บ้านคู	1	พิกหัน	พิกหัน	บางระจัน	รุ้ง 14° 56' 45" แวง 100° 12' 30"
8	บ้านเก่า	11	บ้านเก่า	บ้านจำ	บางระจัน	รุ้ง 14° 51' 10" แวง 100° 17' 20"
9	บ้านหนองกุ้ง	5	หนองกุ้ง	ไม้ค้ำ	บางระจัน	รุ้ง 14° 53' 51" แวง 100° 18' 47"
10	บ้านบางวัว	11	บางวัว	ไม้ค้ำ	บางระจัน	รุ้ง 14° 53' 51" แวง 100° 18' 30"
11	บ้านคู	1	บ้านคู	บ้านแปลง	พรหมบุรี	รุ้ง 14° 49' แวง 100° 23' 15"

จังหวัดสิงห์บุรี ประกอบด้วยอำเภอต่าง ๆ 6 อำเภอ (1) และปรากฏพบหลักฐานเมือง
ชุมชนโบราณตั้งอยู่มี 5 อำเภอ ดังรายละเอียดในตารางที่ 1 (ดูแผนที่ที่ 2)

ประวัติการค้นพบและการศึกษาเรื่อง เมืองโบราณสมัยทวารวดีในจังหวัดสิงห์บุรี (เท่าที่ปรากฏ)

เมืองวัดพระนอนจักรสีห์ ได้มีการศึกษาเรื่องโบราณสถานในบริเวณเมืองโบราณ
วัดพระนอนจักรสีห์ คือวัดพระนอนจักรสีห์และวัดศิระเมืองมานานแล้ว แต่ที่ได้รับการศึกษาในฐานะ
เป็นเมืองโบราณครั้งแรกนั้นคืองานวิจัยของผอ.ศรี วนาสิน และ ทิวา ศุภจรรยา ซึ่งได้ทำการวิจัย
และนำเสนอเมื่อ พ.ศ. 2523 ในหัวข้อเรื่อง เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเล เดิมของที่ราบภาคกลาง
ประเทศไทย : การศึกษาค้นหาที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์ข้ามเมืองโบราณที่บ้านพระนอนจักรสีห์
อ.เมือง จ.สิงห์บุรี แต่มิได้ระบุรายละเอียดของเมืองโบราณแห่งนี้ไว้ ผู้วิจัยจึงได้เริ่มสำรวจตาม
รายงานการวิจัยดังกล่าว และพบว่า เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี โดยพบหลักฐานครั้งแรกที่พิพิธภัณฑ
วัดพระนอนจักรสีห์ คือ แผ่นหินบด ตุ๊กตาดินเผา เมื่อวันที่ 21 กันยายน 2524 จึงได้สำรวจใน
รายละเอียดอีกหลายครั้งในเวลาต่อมา

บ้านคูเมือง อ.อินทรมุณี ได้มีนักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสสำรวจเมื่อ พ.ศ. 2509
คือศาสตราจารย์ บัว เชอติเย และมหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ดำเนินการสำรวจทำแผนผังเมื่อ พ.ศ. 2511
ต่อมาได้เริ่มโครงการขุดสำรวจตั้งแต่ พ.ศ. 2518 - 2522 (2) โดยใช้เป็นแหล่งโบราณคดีฝึกนักศึกษา
ทำการขุดแต่งโบราณสถานและขุดสำรวจ และได้จัดทำพิมพ์รายงานเผยแพร่แล้ว

ส่วนเมืองโบราณและแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ นั้น ค้นพบโดยผู้วิจัยและคณะ เมื่อ พ.ศ. 2525

2526

(1) อ.เมือง, อ.อินทรมุณี, อ.บางระจัน, อ.พรหมบุรี, อ.ท่าช้าง, อ.ค่ายบางระจัน

(2) ผศ. สันติย์ กระจวนแสง สถาปัตยกรรมศาสตร์ของเมืองโบราณบ้านคูเมืองฯ การขุดค้นและการ
ศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้านคูเมือง อ.อินทรมุณี จ.สิงห์บุรี ภาควิชาโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2523 หน้า 5.

รูปแบบคูเมือง กำแพง เมืองโบราณ

ตารางที่ 2 แสดงรูปแบบเมืองโบราณ

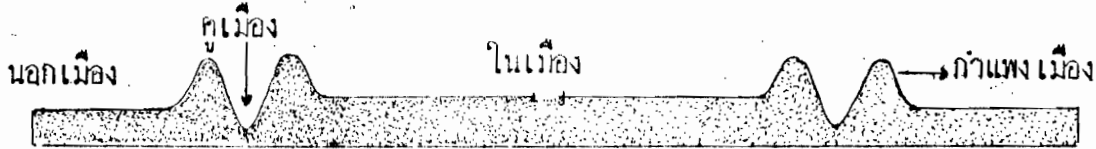
ลำดับที่	ชื่อเมือง	รูปแบบเมืองโบราณ
1	วัดพระนภนจักรสิทธิ์ อ.เมือง	รูปแบบเมืองซ้อน เมืองชั้นในรูปคอกช้างกลม เมืองชั้นนอก รูปแบบสี่เหลี่ยมมุม (คูแฉกที่ที่ 3)
2	คูเมือง อ.อินทรมุณี	รูปแบบสี่เหลี่ยมมุม (คูแฉกที่ที่ 4)
3	บ้านคู อ.บางระจัน	เมืองใหญ่ รูปแบบสี่เหลี่ยมมุม - เมืองเล็กที่อยู่ใกล้กันรูปแบบ สี่เหลี่ยม (คันฉ่อง) มุม (คูแฉกที่ที่ 5)
4	บ้านวัดคู อ.พวงมณี	เหล็กหลักรูปสามเหลี่ยมมุมเพียงด้านเดียว แต่เข้าใจว่าหาก อยู่ในสภาพสมบูรณ์ก็คง เป็น เมืองโบราณสี่เหลี่ยมมุมเช่นกัน (คูแฉกที่ที่ 6)
5*	บ้านสระกระพัง อ.บางระจัน	อาจเป็นรูปแบบสี่เหลี่ยมมุม
6*	บ้านเก่า อ.บางระจัน	(คอกช้าง) วงรี

สมัยของการขุดคูเมือง สร้างกำแพงดิน กำหนดขอบเขตสร้างขึ้น เป็น เมืองในภาคกลาง
ประเทศไทยนั้น เป็นที่ยอมรับว่า เริ่มขึ้น ในยุคสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 14 สมัยก่อนหน้านั้น
คือยุคก่อนประวัติศาสตร์ มนุษย์คง เล็กอากัทยูเรนโกก เนิน ยังไม่รู้จักกำหนดขอบเขต โดยการขุดคูเมือง
และสร้างกำแพงดิน

เฉพาะลำดับที่ * และ * ผู้วิจัยไม่สามารถพิสูจน์ร่องรอยของเมืองได้จากหลักฐานภาพถ่ายทางอากาศ
แต่ร่องรอยของการสำรวจภาคพื้นดินคงพบร่องรอยซึ่งอาจจะ เป็นคูเมืองที่คันเงิน

พัฒนาการของรูปแบบคูเมือง กำแพง เมือง โบราณนั้น เริ่มพัฒนาจาก เมืองที่ไม่มีรูปแบบ
 เช่นรูปตัวอะมีบา เป็นรูปแบบวงกลม รูปแบบวงรี รูปแบบสี่เหลี่ยมคางหมู ค่อมาจึง เป็นรูปแบบสี่เหลี่ยมมุม
 สมมติฐานดังกล่าวนี้คง เป็นความจริง สามารถพิสูจน์ได้จากหลักฐานโบราณคดีที่พบ กล่าวคือ เมืองที่มีรูป
 แบบวงกลมและสี่เหลี่ยม เช่น เมืองวัดพระ ระนองจักรสิทธิ์และเมืองคูเมือง อ.อินทบุรี ได้พบหลักฐานยุคสมัย
 ทวารวดี ในขณะที่มีรูปแบบสี่เหลี่ยมมุมค่อมเมืองบ้านคู อ.บางระจันได้พบหลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดี
 จำนวนน้อย แต่ได้พบหลักฐานสมัยลพบุรีจำนวนมาก อาจจะเป็นเมืองสร้างขึ้นในสมัยหลังและเช่น
 เดียวกับเมืองวัดคู อ.พรหมบุรี ที่ยังไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีเก่ากว่าสมัยอยุธยา จึงเป็นข้อพิสูจน์
 ทั่วว่าเมืองที่มีรูปแบบวงกลมหรือสี่เหลี่ยมค่อมน่าจะ มีอายุเก่ากว่าเมืองที่มีรูปแบบสี่เหลี่ยมมุม

โดยปกติการสร้าง เมืองโบราณสมัยทวารวดีจะขุดคูน้ำล้อมรอบและจะนำดินนั้นพูนสูง เป็น
 กำแพง เมืองโบราณสมัยทวารวดีในลักษณะนี้จะมีมาก เช่นเมืองคูตะเกา จ.ชัยนาท เมืองโคกไม้เทียม
 จ.นครสวรรค์ เมืองที่คุน อ.บ้านเขย จ.สระบุรี เมืองชัยจำปาศ จ.ลพบุรี ฯลฯ แต่ในบาง
 ครั้งจะขุดคูเมืองล้อมรอบเพียงอย่างเดียว ไม่นำดินไปพูนสูง เป็นกำแพงเมือง แต่อาจจะนำไปปรับพื้นที่
 บริเวณเมืองให้ราบเรียบ เมืองลักษณะที่กล่าวนี้คือเมืองคูทอง จ.สุพรรณบุรี เมืองจันเสน จ.นครสวรรค์
 และรวมทั้ง เมืองโบราณต่าง ๆ ในจังหวัดสิงห์บุรี เช่น เมืองคูเมือง อ.อินทบุรี เมืองวัดพระรัตน-
 จักรสิทธิ์ เมืองสระกระพัง และเมืองบ้านเก่า ที่มีคูเมือง แต่ไม่มีกำแพงเมือง

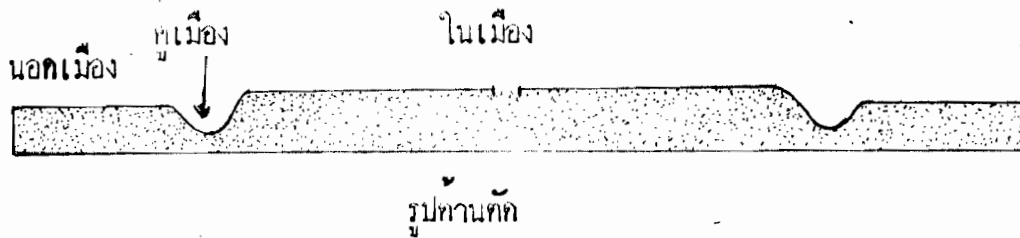

รูปที่ ๑ ลักษณะเมืองที่ขุดคูเมืองแล้วนำดินพูนขึ้นสูง เป็นกำแพงเมือง : เมืองชัยจำปาศ จ.ลพบุรี

(1) อ่องศรี วนาสิน. ทิวา ศุภจรพยา ย่างแล้ว หน้า 116 - 117

(2) เมื่อ พ.ศ. 2523 - 2524 จังหวัดสิงห์บุรีได้พัฒนาเมืองคูเมือง อ.อินทบุรี เป็นแหล่งท่องเที่ยว
 จึงได้ขุดลอกคูเมืองโดยใช้เครื่องจักรขนาดใหญ่ คือรถตักดินทำการลอกคูเมืองให้ลึก และนำดิน
 ที่ขุดลอกจากคูนั้นแฉไว้บริเวณคูน้ำใน ทิวาให้สภาพในปัจจุบันเห็นเป็นเนินดินคล้ายกับกำแพงเมือง
 แต่ขอเท็จจริงนั้นเมืองนี้ไม่มีกำแพงเมืองมาแต่เดิม

ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน ผศ. สันชัย กระบวนแสง สถาปนิศาสตร์ของเมืองโบราณ
 บ้านคูเมืองฯ ย่างแล้ว หน้า 9.

ลักษณะ เมืองที่คูเมือง แต่ไม่นำดินพูนขึ้นสูง เป็นกำแพงเมือง : เมืองคูเมือง อ.อินทบุรี

ความสัมพันธ์ระหว่าง เมืองโบราณกับตาน้ำ

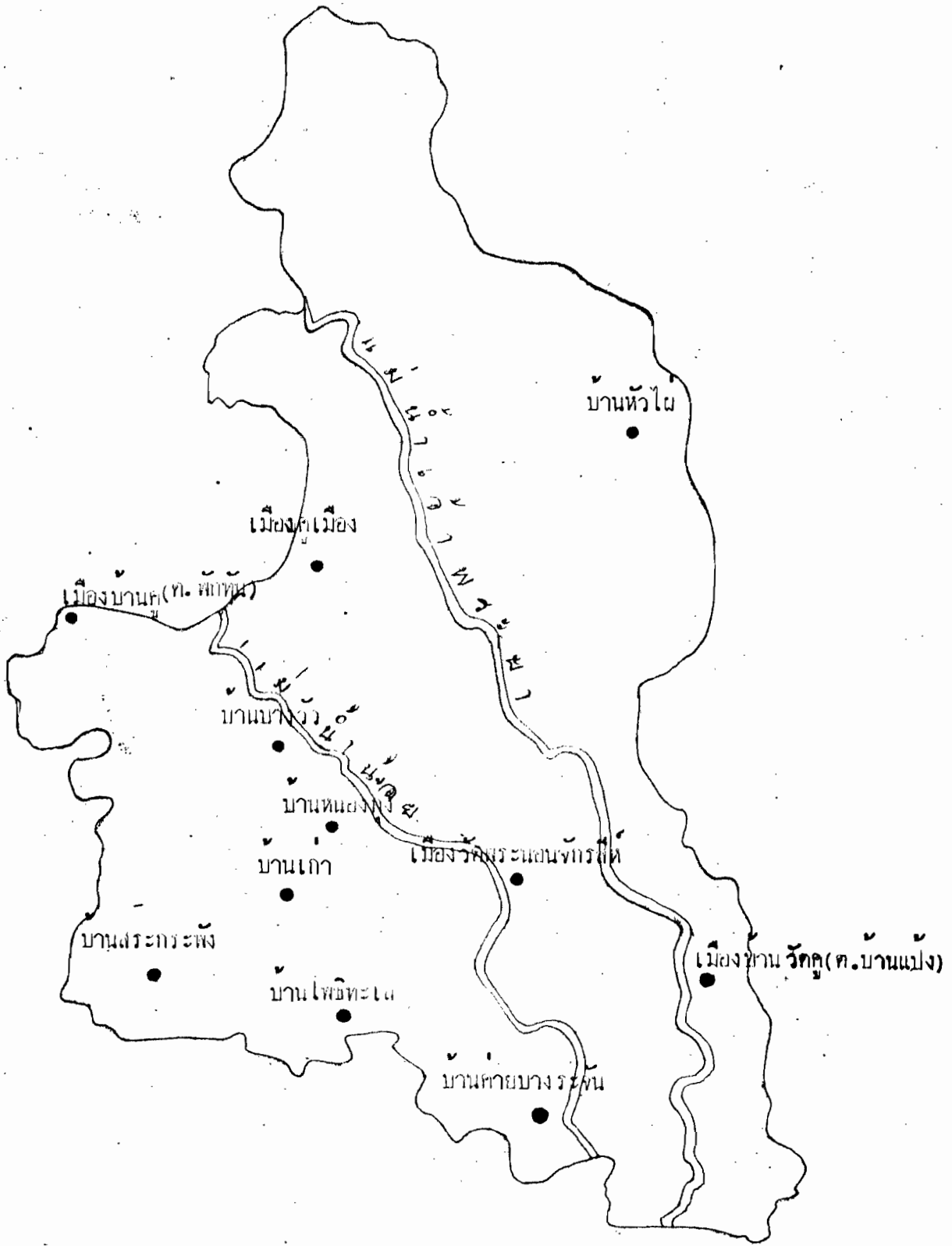
จังหวัดสิงห์บุรีมีแม่น้ำสำคัญ 2 สาย ไหลผ่าน คือแม่น้ำน้อยและแม่น้ำเจ้าพระยา เมืองโบราณสมัยทวารวดีทั้ง 2 เมือง คือ เมืองคูเมือง อ.อินทบุรี และเมืองวัดพระนอน-จักรสีห์ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบระหว่างแม่น้ำทั้ง 2 พื้นที่ราบดังกล่าวมีลำรางหรือสาขาของแม่น้ำไหล ผ่านไปมาหลายสาย สามารถชักน้ำเข้าคูเมืองได้ ที่ตั้งของ เมืองวัดพระนอนจักรสีห์ห่างจาก แม่น้ำน้อยประมาณ 2 กม. ห่างจากแม่น้ำเจ้าพระยาประมาณ 3 กม. ส่วน เมืองคูเมือง อ.อินทบุรี อยู่ห่างจากแม่น้ำน้อยประมาณ 5 กม. ห่างจากแม่น้ำเจ้าพระยา 6 กม. ส่วน เมืองและชุมชนโบราณอื่น ๆ ก็ตั้งอยู่ใกล้เคียงแม่น้ำทั้ง 2 ทั้งสิ้น

จึงสรุปได้ว่าการ เลือกทำเลที่ตั้ง เมืองโบราณสมัยทวารวดีในจังหวัดสิงห์บุรีมีความ สัมพันธ์กับตาน้ำในอย่าง เห็นได้ชัด และคงจะใช้ประโยชน์จากการ เลือกทำเลที่ตั้ง เมืองดังกล่าว คือเป็นเส้นทางติดต่อกับโลกภายนอกและชักน้ำเข้าคูเมือง เพื่อเกษตรกรรม ป้องกันศัตรู

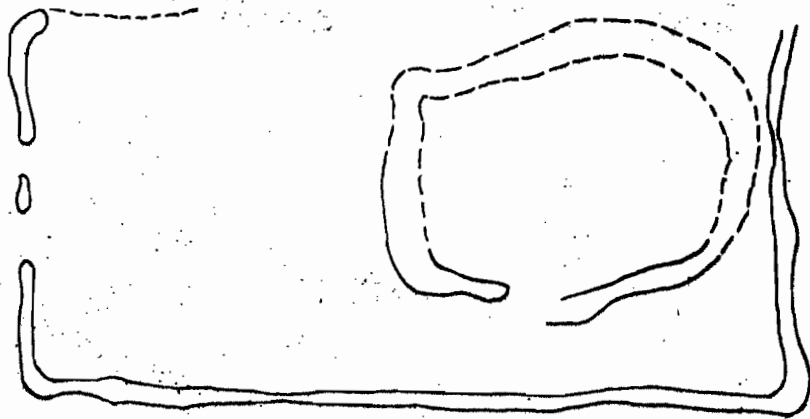

แผนที่ที่ 1

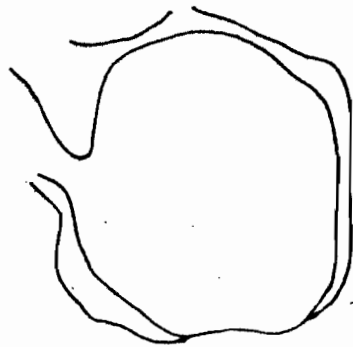
แผนที่ประเทศไทยแสดงที่ตั้งจังหวัดสิงห์บุรี

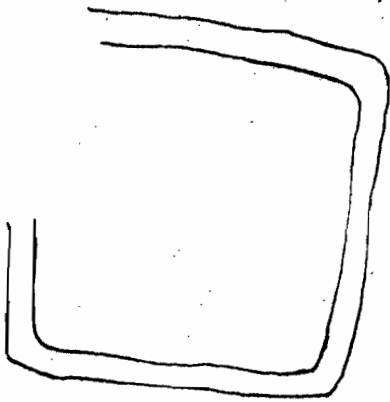
แผนที่ที่ 2 แผนที่จังหวัดสิงห์บุรี แสดงแม่น้ำสำคัญและที่ตั้ง เมืองโบราณที่ปรากฏหลักฐานคูเมือง
 กำแพงเมือง รวมทั้งที่เป็นแหล่ง โบราณคดีในจังหวัดสิงห์บุรี

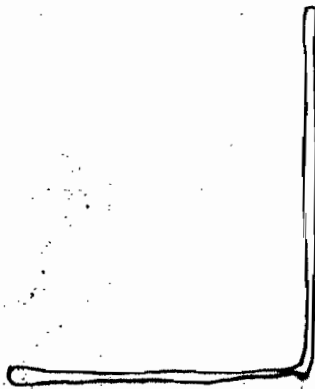
แผนที่ที่ ๓ เมืองวัดพระนอนจักรสีห์ ก.เมือง รูปแบบเมืองขอน

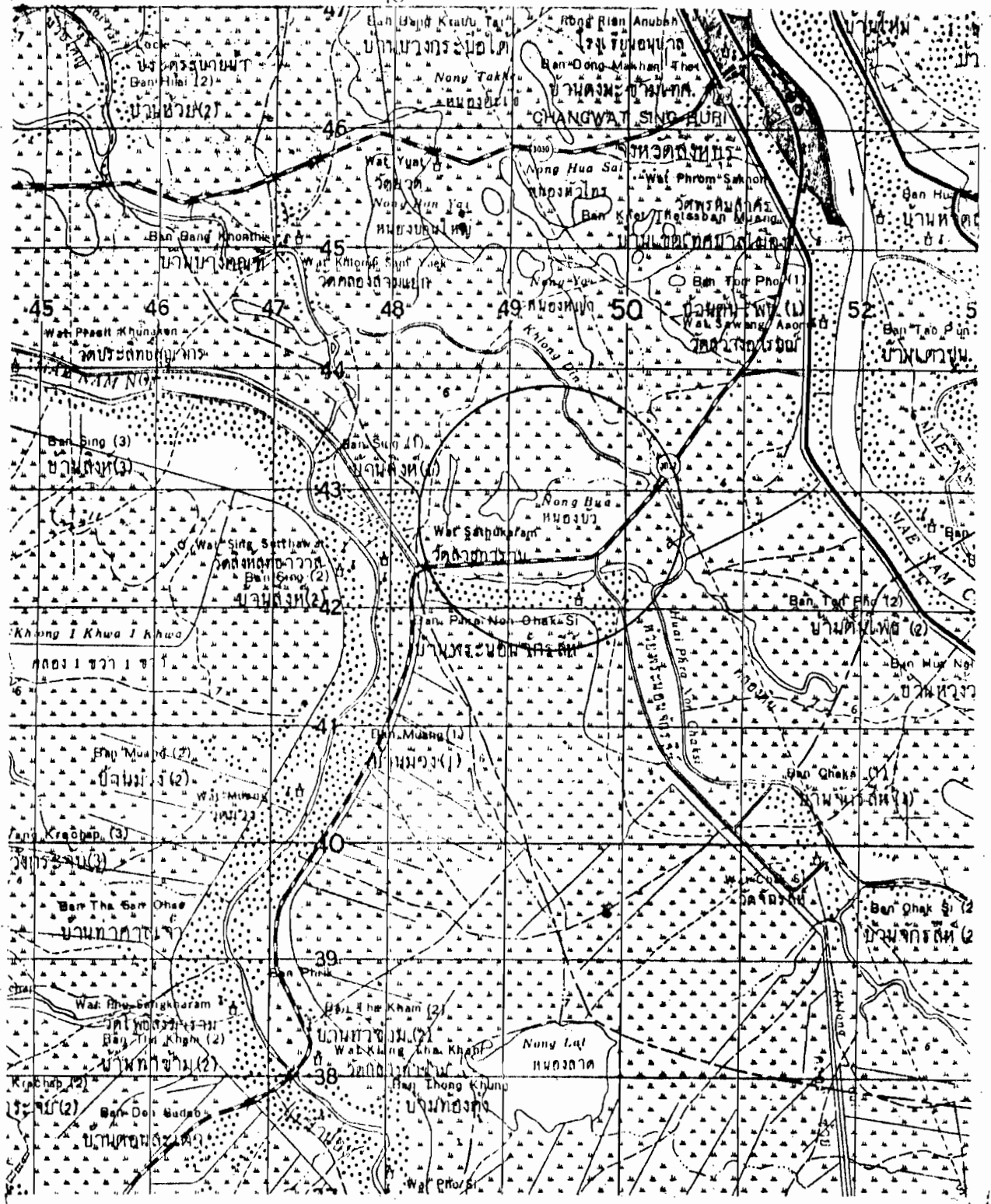
แผนที่ที่ ๔ เมืองคูเมือง ก.อินทร์บุรี รูปแบบสี่เหลี่ยมมน

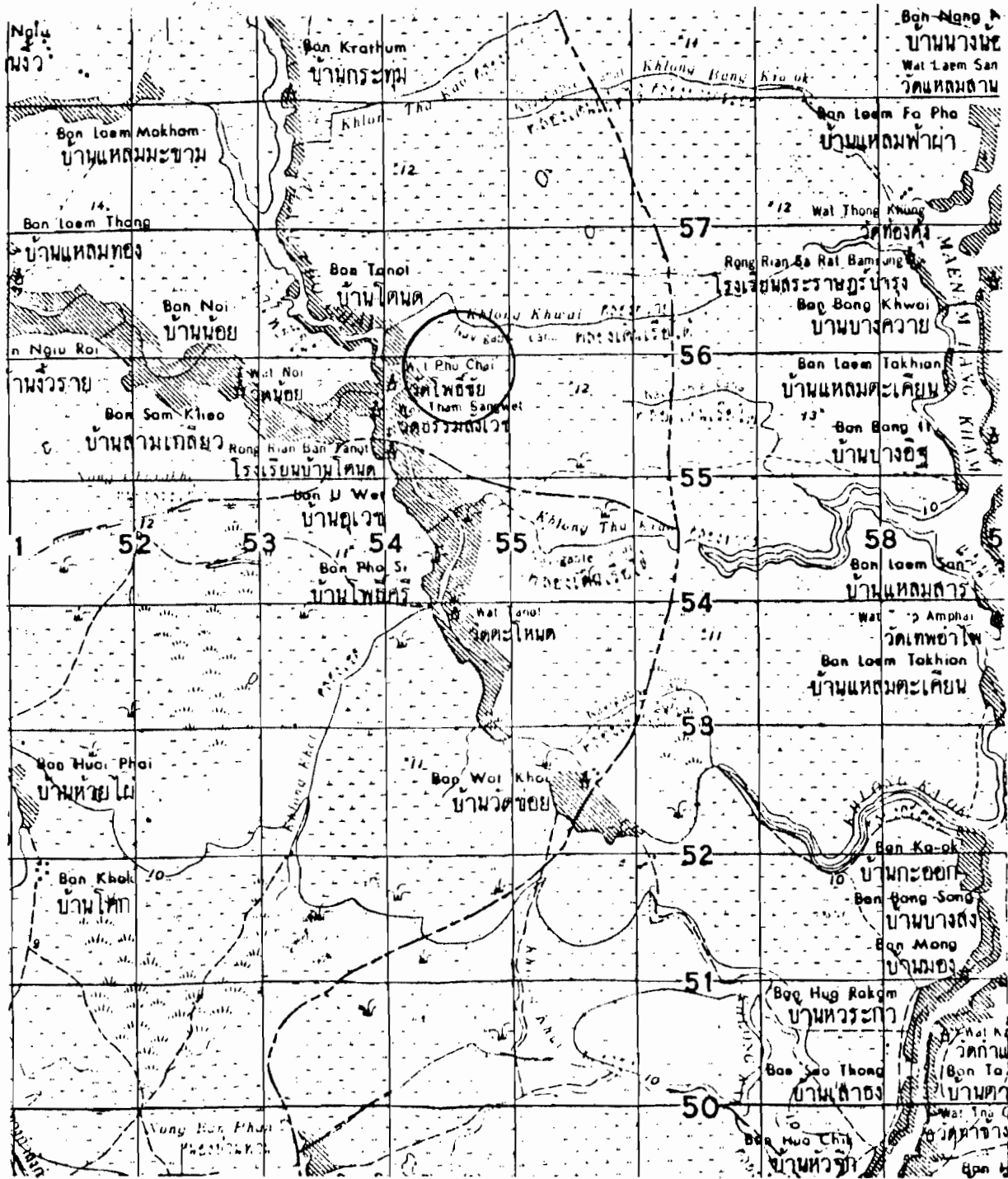
แผนที่ที่ ๕ เมืองบ้านคู อ. บางระจัน เมืองใหญ่รูปแบบสี่เหลี่ยมมุม เมืองเล็ก
รูปแบบสี่เหลี่ยม (ดินเผา) มุม

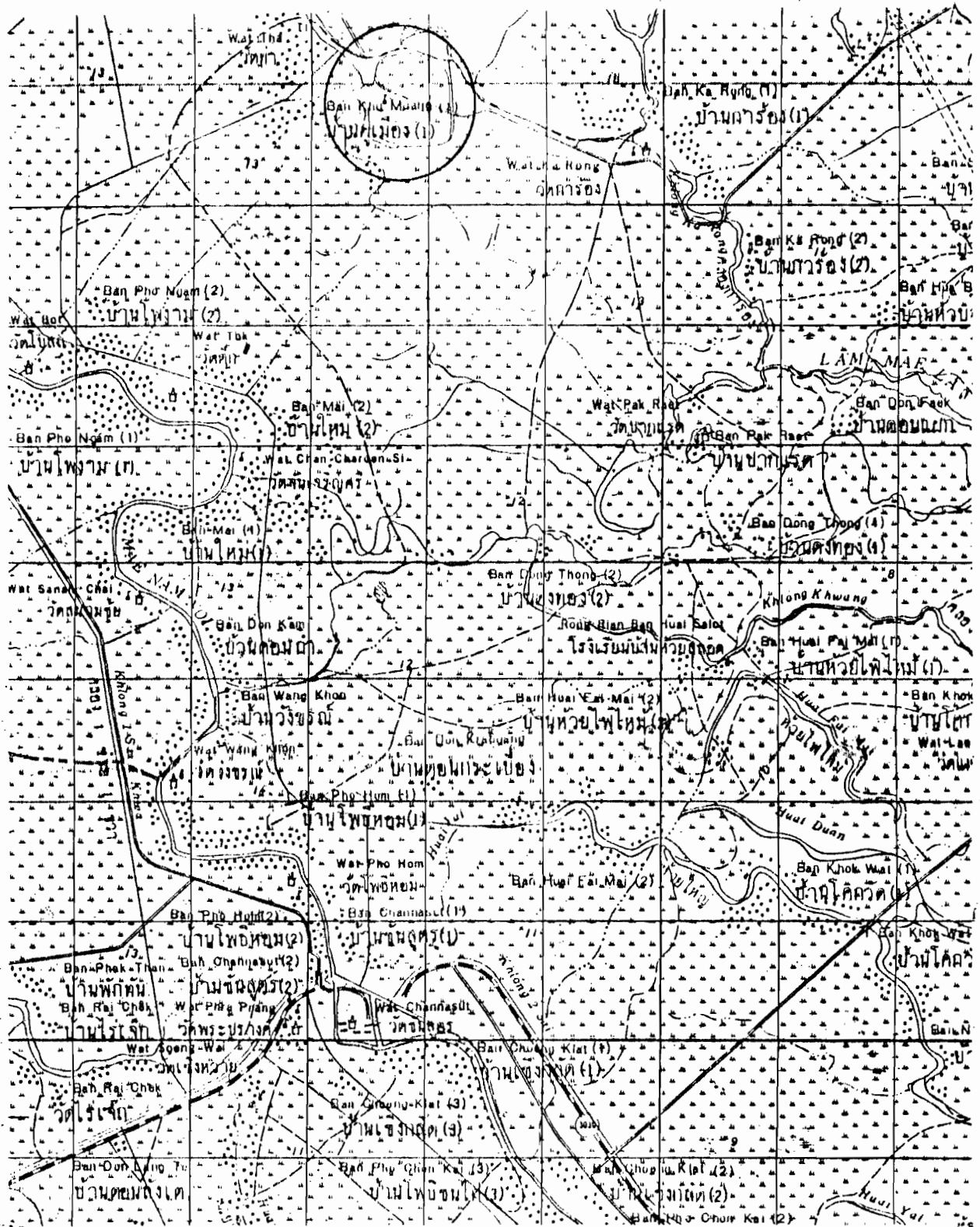
แผนที่ที่ ๖ เมืองบ้านคู อ. พง พงบุรี รูปแบบสี่เหลี่ยมมุม

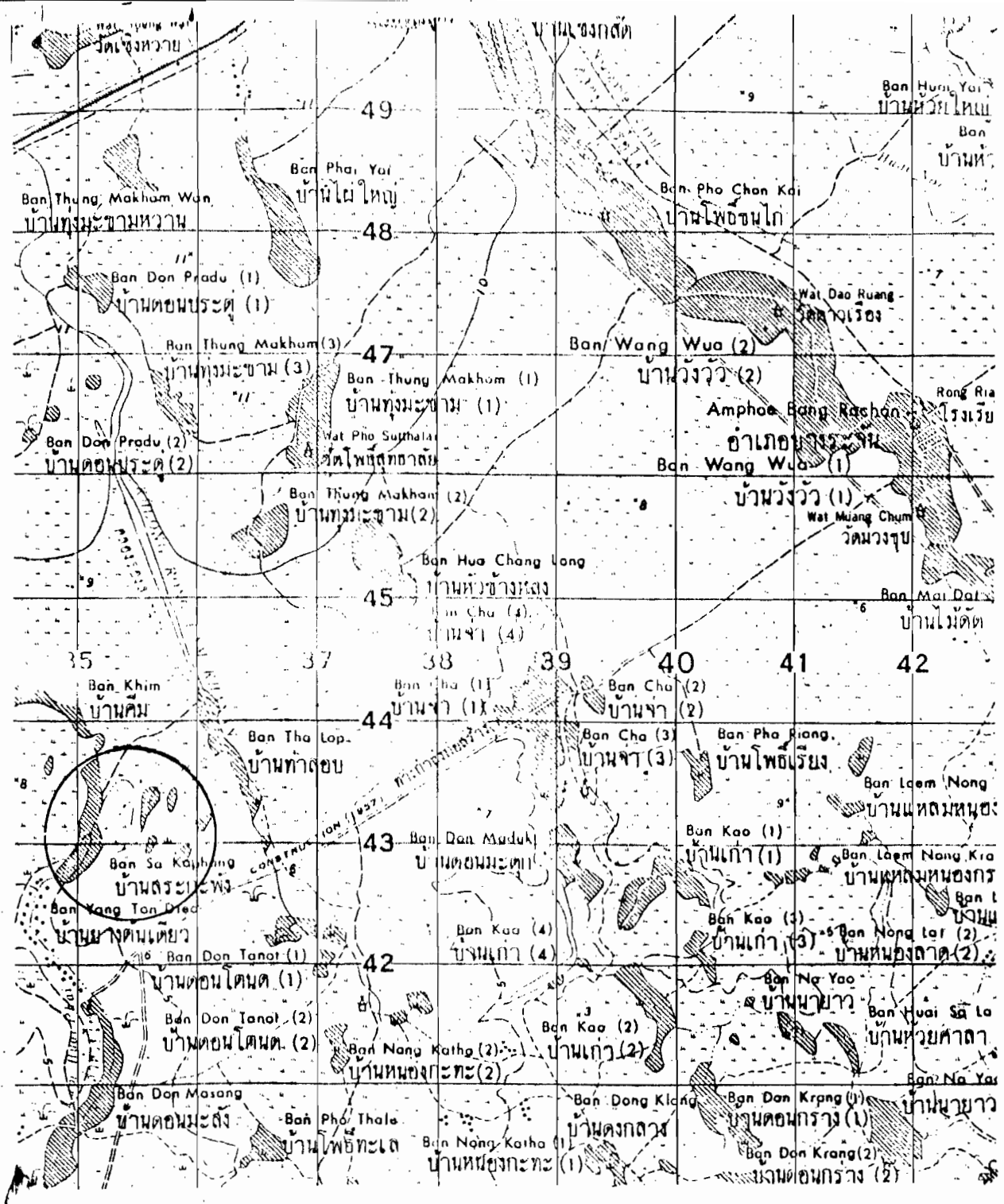
เมืองวัดพระนอนจักรสีห์ พ. จักรสีห์ ก. เมือง

ชุมชนโบราณบ้านหัวไผ่ หมู่ ๑๒ ต.หัวไผ่ อ.เมือง

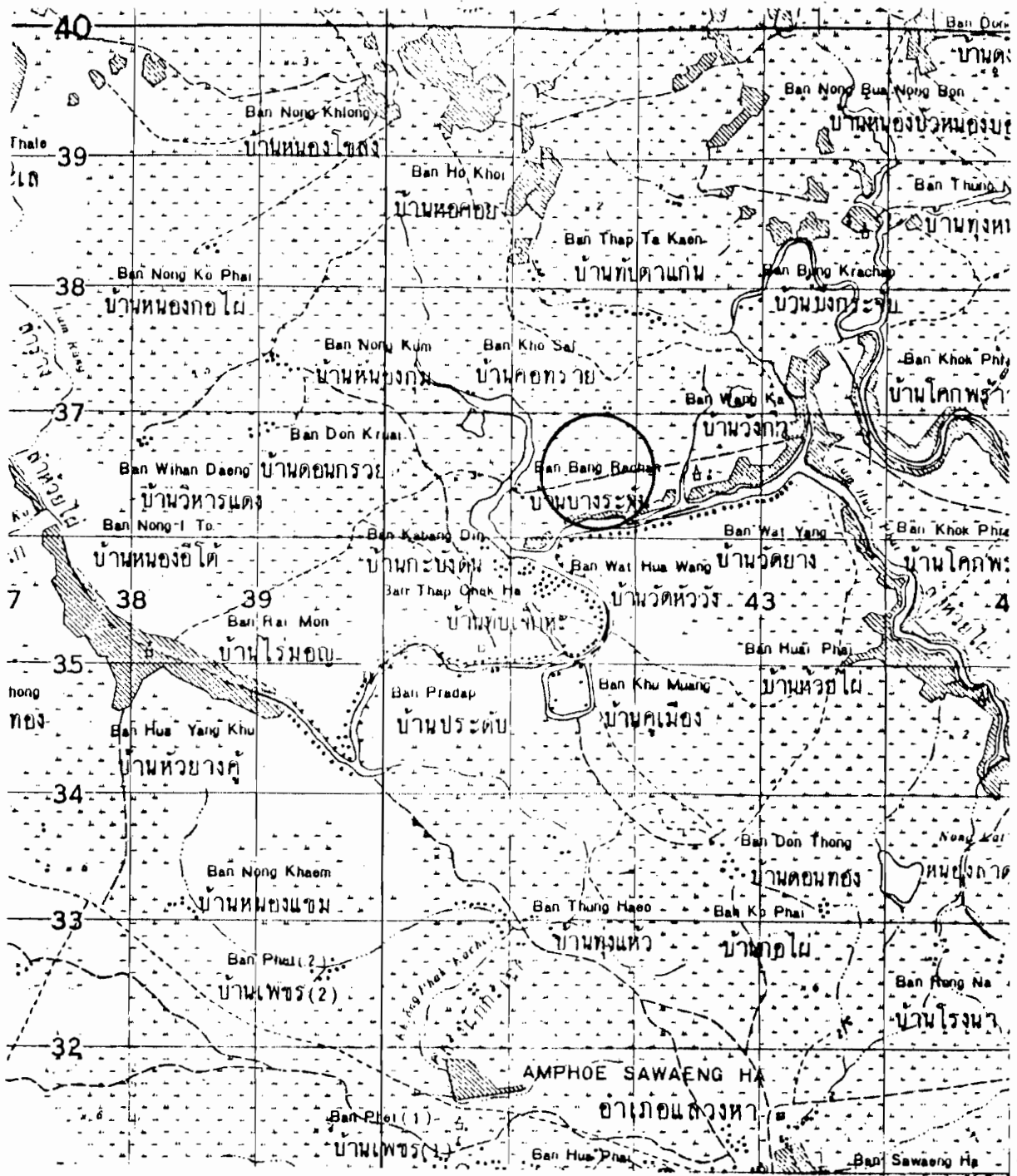

เมืองค. ห้วยชัน อ. อินทร์บุรี

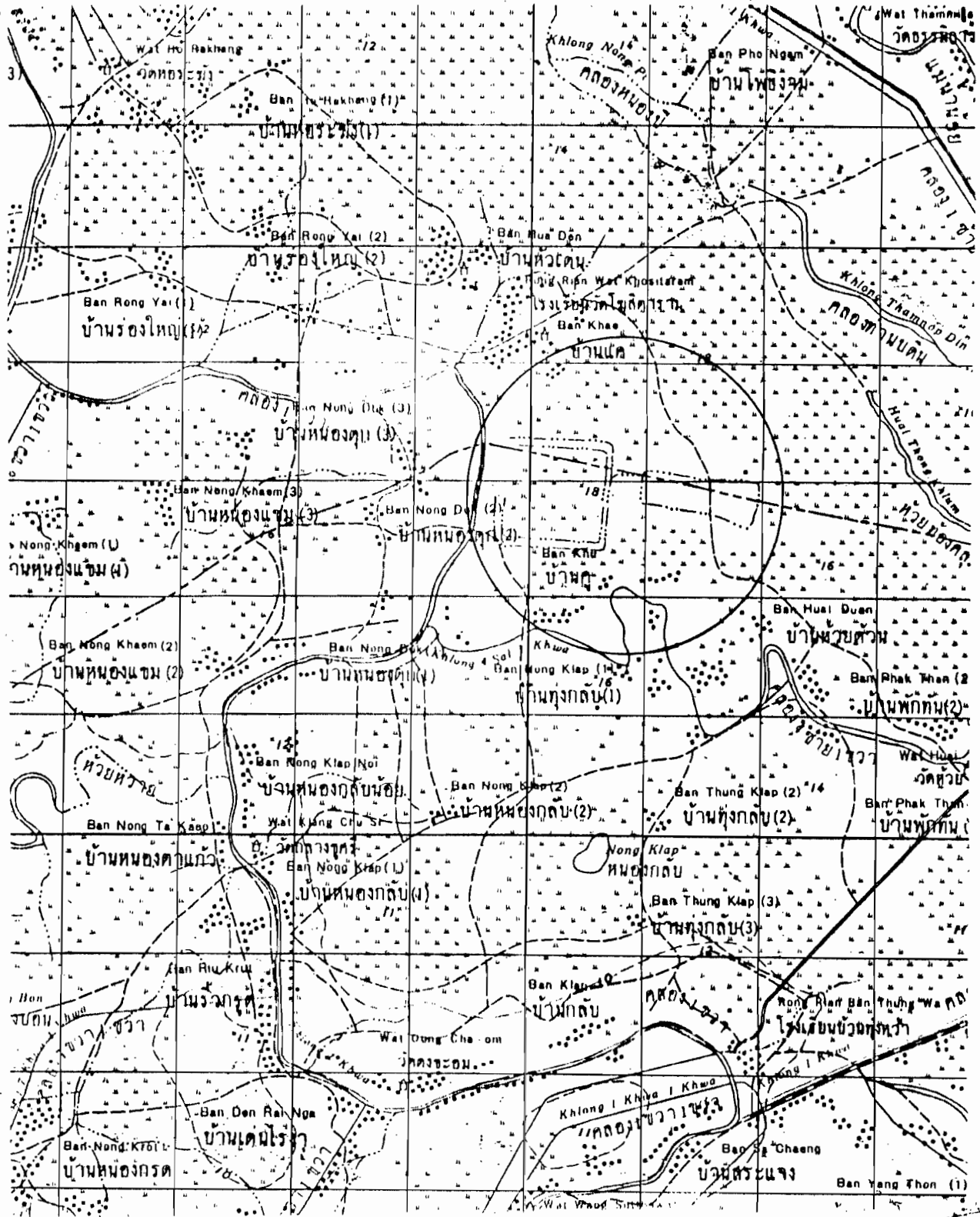

เมืองสระพัง หมู่ ๔ บ้านท่าลอม ต.โพธิ์ทะเล อ.ค่ายบางระจัน

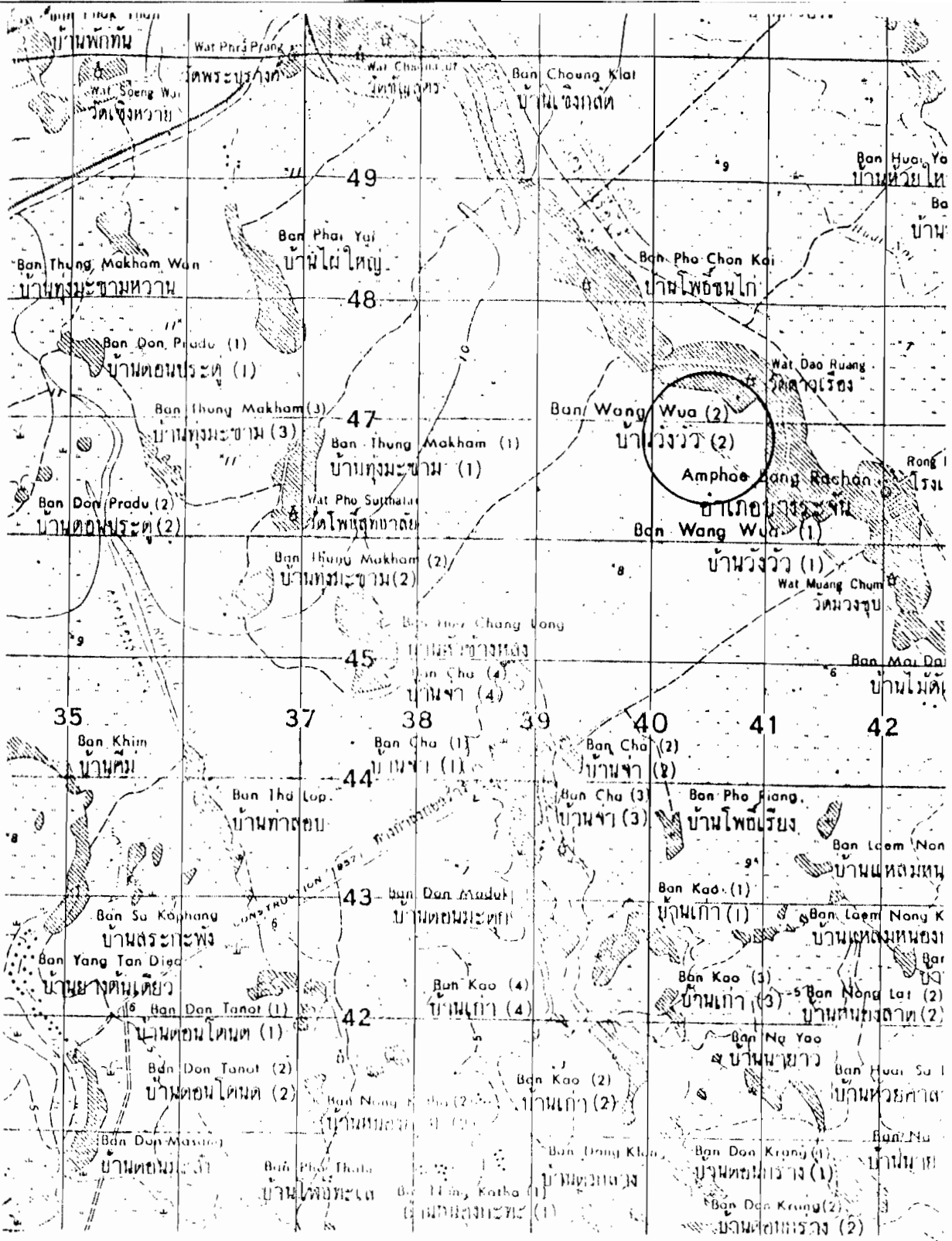
ชุมชนโบราณหลายบางระจัน หมู่ ๑ ต.บางระจัน อ.ค่ายบางระจัน

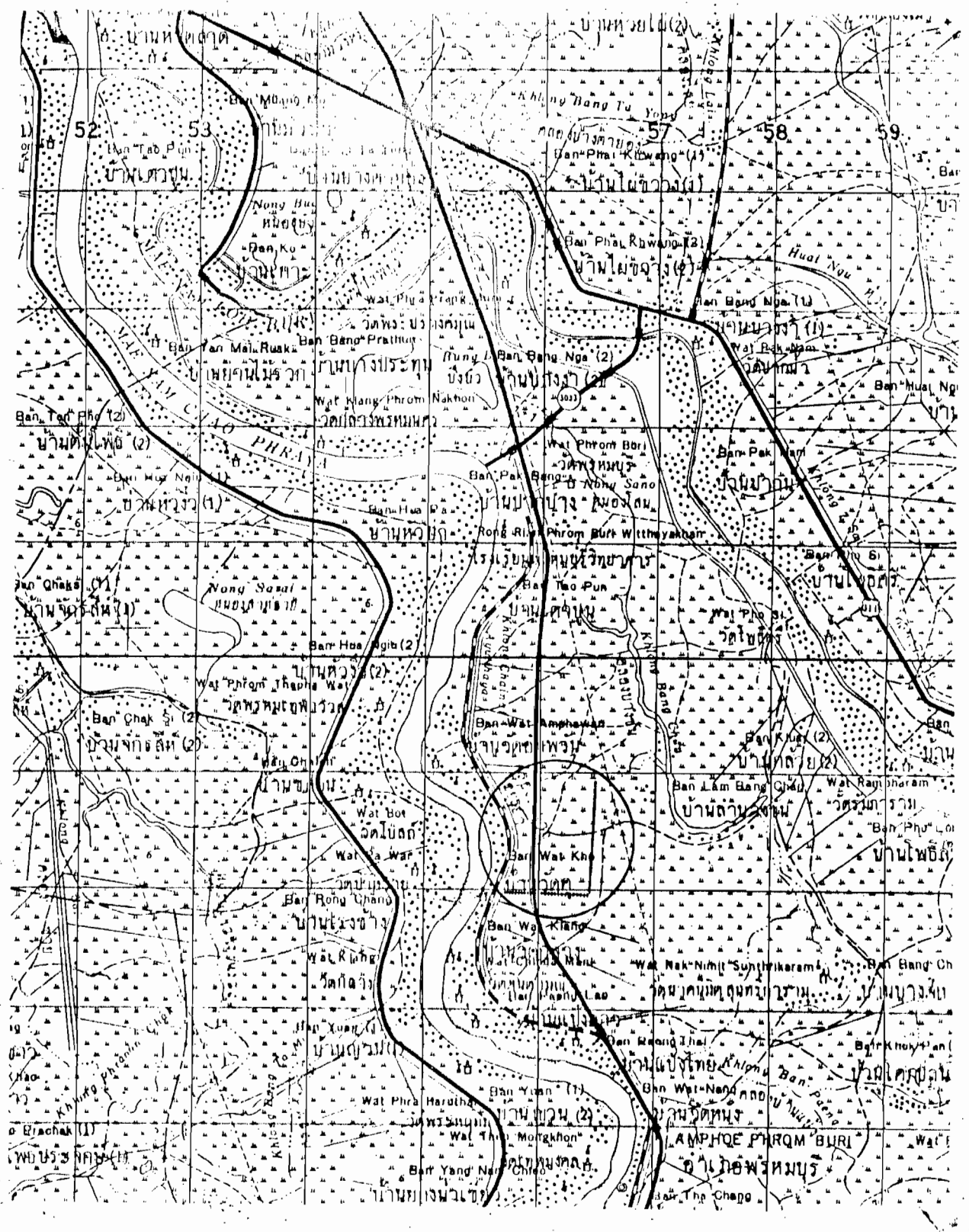
เมืองบ้านคู ต.พักทัน อ.บางระจัน

ชุมชนโบราณบ้านบางบัว หมู่ ๖๖ ต.ไม้ทัก อ.บางระจัน

เมืองราชบุรี อ.บ้านโป่ง อ.พุนพิน

หนังสือทางศิลปะและโบราณคดี
โดย / ชุมนโอรานโพธิ์แก้ว

ประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนา

เศียรพระพุทธรูป

โดยปกติหลักฐานที่เป็นพระพุทธรูปพบในเมืองโบราณสมัยทวารวดีจะเป็นเศียรที่ทำด้วยหิน หินเผา ปูนปั้น สำหรับที่เมืองโบราณสมัยทวารวดีในจังหวัดสิงห์บุรีคงพบแต่เศียรปูนปั้น คือพบที่เมือง คูเมือง อำเภออินทร์บุรี, เมืองสระกระพัง

วัสดุที่ใช่ทำประติมากรรมพบในจังหวัดสิงห์บุรี เป็นวัสดุที่ค่อนข้างหายาก คือผสมทรายหายากมาก แม้ทำเป็นประติมากรรมจึงแกร่งหรือสีง่าย ตรงกันข้ามกับงานปูนปั้นที่พบที่เมืองนครปฐมที่เนื้อปูนปั้นได้ผ่านการร่อนเป็นอย่างดี เนื้อละเอียดเกาะกันแน่น ทำให้งานที่เหลืออยู่ในสภาพสมบูรณ์กว่า

รูปแบบ

ไม่มีความแตกต่างในเรื่องรูปแบบ (ภาพเศียรพระพุทธรูป 1 - 4)

ขนาด

มีขนาดเล็ก สูง 10 - 14.5 ซม.

ทำจาก

ปูนปั้นผสมทราย บางองค์มีแกนในเป็นอิฐ

ความสำคัญ

1. เป็นที่น่าสนใจ เกกว่าลักษณะของพระพักตร์ของเศียรพระพุทธรูปเหล่านี้ เป็นไม่มีพื้นเมืองที่ไม่ได้สกัดส่วน กล่าวคือ พระเนตรพองนูน เม็ดพระศกเป็นก้นกลมใหญ่ พระพักตร์กว้างกลม ริมพระโอษฐ์หนาจึงกล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบที่ห่างไกลจากศิลปะแบบชั้นสูงของสมัยทวารวดี
2. เศียรพระพุทธรูปที่เหลือนี้แต่เดิมคงเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธรูปเป็น นิ่ง ร่องรอยของเศียรบางชิ้นที่มีคานหลังแบนราบคงจะทำขึ้นเพื่อประดับตกแต่งสถูปเจดีย์

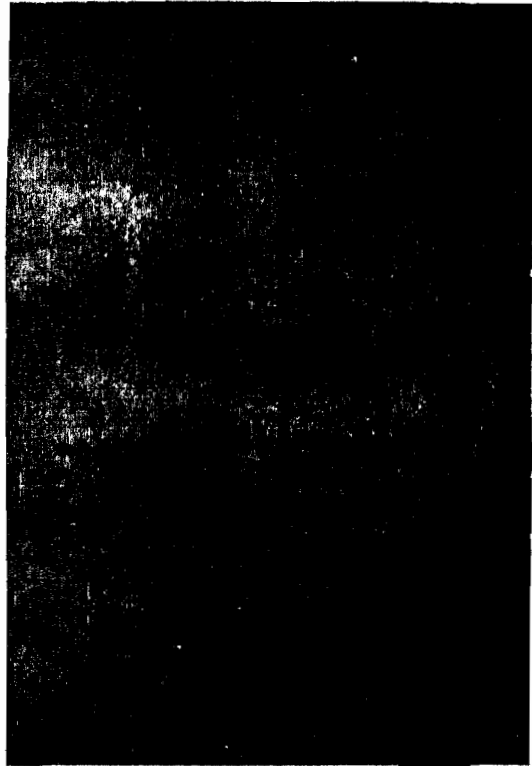
1

2

3

4

ภาพเขียนพระพุทธรูป

ภาพ ๑, ๒, ๓

ภาพ ๓

—
—
—

พิกัดเมืองคูเมือง

พิกัดเมืองสระแก้ว

อ. กิ่งหวดบุรี

อ. ถวายบางระจัน

พระพิมพ์

การสร้างพระพิมพ์นั้นทำไถ่ง่าย ไม่สิ้นเปลืองมาก และสอดคล้องกันกับความเชื่อของพุทธศาสนิกชนที่ว่า การสร้างพระพุทธรูปหรือพระพิมพ์เป็นจำนวนมากจะเป็นการสืบอายุพุทธศาสนาให้ยืนยาว และบุญกุศลก็จะเกิดสำหรับผู้กระทำกรรมนั้น ด้วยเหตุดังกล่าวจึงมีการสร้างพระพิมพ์ในหลายรูปแบบที่เหนือเป็นหลักฐานตามเมืองโบราณต่าง ๆ ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก กล่าวกันว่าเริ่มรู้จักการทำพระพิมพ์ในประเทศไทยมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 10 แล้ว (1)

พระพิมพ์แบบทวารวดีที่พบที่เมืองโบราณสมัยทวารวดีในจังหวัดสิงห์บุรีมีหลายรูปแบบ แต่สำคัญโดยทั่วไปที่ได้รับจากการศึกษาในรายละเอียดของรูปแบบพระพิมพ์นั้นคือ

1. ความศรัทธาในลัทธิพุทธศาสนาทั้ง 2 นิกาย คือนิกายหินยานและนิกายมหายาน ในสมัยดังกล่าวเกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน เป็นการสืบสานความเชื่อเดิมที่ว่าพุทธศาสนาในยุคสมัยทวารวดีในภาคกลางประเทศไทย มีแค่เพียงนิกายหินยานเท่านั้นที่มีความสำคัญ

2. ความนิยมชมชอบในเรื่องราวจากคัมภีร์พุทธศาสนาโบราณที่เป็นภาษาบาลีหรือภาษาสันสกฤต ผู้สร้างพระพิมพ์จึงได้จัดภาพตามคัมภีร์ที่ตนนิยมชมชอบ เช่นนิยมทำภาพมหาปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า ณ เมืองสาวิตรี แต่ได้ทำรายละเอียดของภาพต่างกัน ทั้งนี้เพราะเรื่องราวในรายละเอียดของมหาปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าจากคัมภีร์ทั้ง 2 ภาษานั้นต่างกัน

รูปแบบ

ได้สำรวจพบพระพิมพ์ในเมืองโบราณยุคสมัยทวารวดีในจังหวัดสิงห์บุรี 2 เมือง คือ เมืองคูเมือง อ.อินทร์บุรี และเมืองวัดพระนอนจักรสีห์ ได้พบรูปแบบต่างกันอย่างน้อยถึง 10 รูปแบบ คือ

1. พระพิมพ์ทำเป็นรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่ง แบ่ง เป็น
  - 1.1 พระพิมพ์ภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งชักสมาธิเพชรปางสมาธิ (ภาพที่ 1 พระพิมพ์)
  - 1.2 พระพิมพ์ภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งชักสมาธิราบ (ภาพที่ 2 พระพิมพ์)
  - 1.3 พระพิมพ์ภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งห้อยพระบาท (ภาพที่ 4 พระพิมพ์)

(1) ศาสตราจารย์ ยอช เบเกสต์ ทำานานพระพิมพ์ พิมพ์ครั้งที่ 18 พุทธศักราช 2512 หน้า 6.

ข้อพระบาทซิกกัน แด่พระชานู (หัวเขา) แยกออกจากกันทำประทักษิณแบบหนึ่งแบบเดียวกับพระอาทิตย์แบบที่นิยม
ทำกันอีกแบบหนึ่ง ที่พบตาม เมืองโบราณสมัยทวารวดีในภาคกลางประเทศไทย คือภาพพระพุทธรูปเจ้าประทักษิ
ณัง ไทชุมพรทศกยา ที่เป็นอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละ ซึ่งพระบาทจะซิกกันตั้งแควพระชานูลงมา

2. พระอาทิตย์ภาพพระพุทธรูปเจ้าประทักษิณ (ภาพที่ 6) คงพบตัวอย่างที่สมบูรณ์เพียงชิ้นเดียว

พระอาทิตย์แบบที่พบที่ จ.สิงห์บุรี บางแบบเป็นแบบที่พบในเมืองโบราณหรือชุมชนโบราณ
ยุคสมัยทวารวดีที่อื่น ๆ ทั่ว เช่น (ภาพที่ 1 พระอาทิตย์) เขตพื้นที่อำเภอเสนา อ.เมือง จ.ลพบุรี
(ภาพที่ 3, 6 พระอาทิตย์) เขตพื้นที่เมืองอุทอง จ.สุพรรณบุรี ภาพที่ 8 เขตพื้นที่เขาขาว จ.ตรัง (1)
อย่างไรก็ตามยังไม่อาจกล่าวได้ว่า พระอาทิตย์ที่พบซิกกันในที่หลายแห่งนั้นจะถูกนำมาจากที่อื่น ทั้งนี้เพราะ
ได้พบแม่พระอาทิตย์ทำด้วยหินแบบที่ 3 ที่ใกล้เมืองคูเมือง อ.อินทร์บุรี นั้นเอง (2)

เทคนิคการทำ เทคนิคในการทำพระอาทิตย์นั้นคือใช้แม่พิมพ์ประทับบนก้อนดิน แม่พิมพ์อาจทำด้วยหินหรือ
ดินเผาเช่นเดียวกับแม่พิมพ์ทำต่างหู และเหรียญโลหะ เมื่อพิมพ์เป็นภาพบนก้อนดินแล้วจึงนำไปเผา
ความนิยมสร้างพระอาทิตย์ด้วยโลหะ ในสมัยทวารวดีนั้นยังไม่พบหลักฐานมาก เท่ากับความนิยมสร้างพระอาทิตย์
ด้วยดิน ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะโลหะเป็นวัตถุที่หายากและต้องใช้เทคนิคที่ยุ่งยากกว่า

ลักษณะพิเศษและความสำคัญของพระอาทิตย์พบที่ เมืองโบราณสมัยทวารวดีในจังหวัดสิงห์บุรี

1. ขนาดของพระอาทิตย์สมัยทวารวดีโดยทั่วไปจะสูงประมาณ 7 - 14 ซม. พระอาทิตย์
พบที่ เมืองคูเมือง อ.อินทร์บุรี ก็เช่นกัน ส่วนใหญ่พบว่ามีความสูงอยู่ในมาตรฐานดังกล่าว แต่ยังมีพระอาทิตย์
อีกแบบหนึ่งพบที่ เมืองคูเมือง อ.อินทร์บุรี พบว่ามีความสูงถึง 35 ซม. (ภาพที่ 2 พระอาทิตย์)
นับว่าเป็นพระอาทิตย์ขนาดใหญ่ที่สุดที่พบในประเทศไทย

2. ความนิยมในการทำพระอาทิตย์ที่พระพุทธรูปเจ้าประทักษิณพนักหลังที่มีคานบนสุดเป็นรูปมกร
หันหน้าออก (ภาพที่ 2, 4, 5 พระอาทิตย์) พนักหลังแบบนี้เป็นที่นิยมกันในศิลปะอินเดียแบบคุปตะ - ปาละ
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 10 - 15 และใช้ศิลปะทวารวดีพบที่จังหวัดนครปฐม

(1) พิริยะ ไกรฤกษ์ ศิลปทัศนศึกษาพุทธศตวรรษที่ 19 กรุงเทพมหานคร 2523 หน้า 156 - 159
(2) สันชัย กระบวนแสง "พระอาทิตย์ที่พบที่บ้านคูเมือง อ.อินทร์บุรี จ.สิงห์บุรี" รายงานเบื้องต้น
การขุดค้นโบราณสถานสมัยทวารวดีที่บ้านคูเมือง ภาควิชาโบราณคดี 2519 หน้า 4.

อาชญากรรม พระพิฆเนศ หล้าผู้มีใจแสดงใจ ให้เป็นรูปแบบของสีเป็นน เก้า ชั้นสีแปดแบบอมร วาจิ
 หรือแบบอมร วาจิ ประทับ ณ ชั้นพญาคอคาญี พระระ เชนไทย สักกะและ โศภนทิว ไปตอง พระ พิฆเนศพพที่
 จังหวัดสิงหนวิ เชนการ ครองจิ๋ว ประทุมมต พณพิพิง การแสดง ปางแสดงใจ เห็นการ รับ
 พิณพิณดิน รังษณียะรังคปุระ ลกักร เณย์ โศภนทิว พระพิฆเนศ วาจิ จึงตงมีลาบไม เกอกรวาคูชศพรารว
 ที่ ๑๓

ภาพที่ 1 พระพิมพ์

พบที่เมืองคูเมือง อ.อินทบุรี แสดงภาพพระพุทธรูปเจ้านั่งปางสมาธิ ขั้วพระบาทหักไขว้
ครองจีวรแบบเมือง ชายจีวรพาดตามพระกรซ้าย คอกบัวซึ่ง เป็นอาสนะนั้นทำลวดลายกลีบดอกเป็น
ลายก้นหอย เศษพระพิมพ์แบบเดียวกันและขนาดเท่า ๆ กันที่อำเภอท่าวุ้ง อ.เมือง จ.ลพบุรี
คงมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 และเป็นศิลปะแบบทวารวดีตอนปลาย

ดินเผา สูง 12.9 ซม. กว้าง 12 ซม.

สมบัติของนายแพทย์สำนวน ปาลวัฒน์วิไชย โรงพยาบาลจังหวัดชัยนาท อ.เมือง จ.ชัยนาท

ภาพที่ 2 พระพิมพ์.

พบที่เมืองคูเมือง อ.อินทบุรี เป็นพระพิมพ์ภาพพระพุทธเจ้านั่งขัดสมาธิราบบนดอกบัว และมีพิมพ์หลังที่มุมด้านบนเป็นรูปมกรหันหน้าออก พระพุทธเจ้าครองจีวรพมเจียง รอบพระเศียร มีประภาสกล และกระทำปางประทานธรรมต่อบุคคลทั้ง 4 กล่าวคือ 2 คนค้ำบนเป็นพนมมือ และ 2 คนค้ำล่างมือถือดอกบัว รูปบุคคลทั้ง 4 คงจะเป็นเทวดา นอกจากนั้นยังมีรูปบุคคลเหมือนบนสุด ตรงกลางกำลังเหาะ คงเป็นวิยาธร พระพิมพ์ชิ้นนี้คงมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 และเป็นพระพิมพ์ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดชิ้นหนึ่งเท่าที่เคยพบในประเทศไทย

หินเนา สูง 35 มม. กว้าง 28 มม.

สมบัติของนายแพทย์สำนวน ปาลวัฒน์วิไชย โรงพยาบาลจังหวัดชัยนาท อ.เมือง จ.ชัยนาท

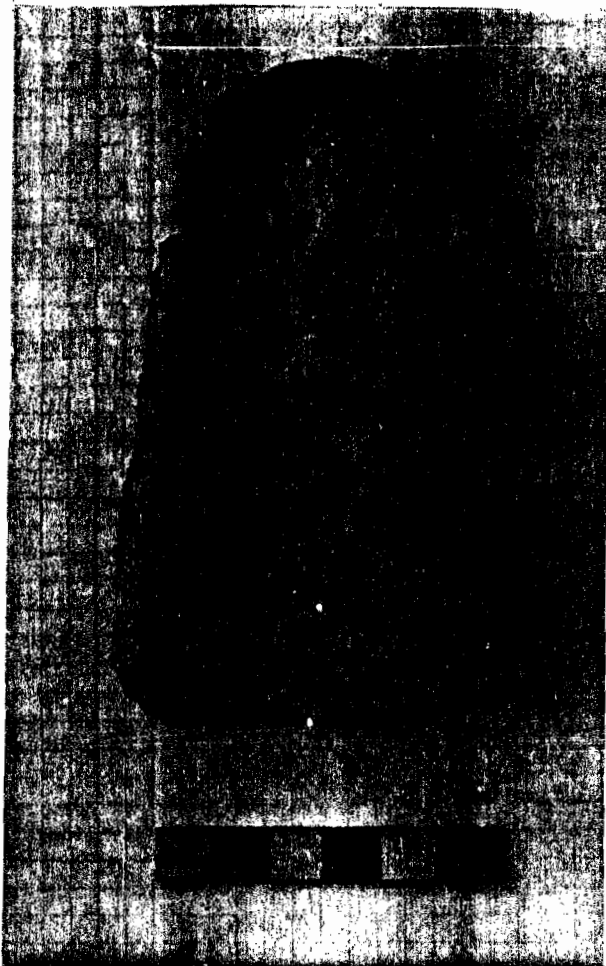

ภาพที่ 3 พระพิมพ์

พระพิมพ์ที่เมืองอุทอง อ.อินทบุรี ทำเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้านั่งบนบัลลังก์ มีเครื่องบูชา ถัดหลังแสดงธรรมคตพระโพธิสัตว์ 2 องค์ ทั้งหมดประทับภายในซุ้มโค้ง เหนือซุ้มโค้ง มีเจดีย์และพระพุทธรูป 3 พระองค์กระจัดห่างประทานธรรม คงเป็นพระชยานิพุทธรูป พระพิมพ์แบบนี้เคยพบที่เมืองอุทอง จ.สุพรรณบุรี สร้างขึ้นตามคติพุทธศาสนาหายาน คงมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 พระพิมพ์แบบนี้คล้ายกันแต่ทำเป็นพระพุทธรูปประทับห้อยพระบาท พบแพร่หลายมากที่สุดที่คาบสมุทรมอญ

ดินเผา สูง 7.5 ซม.

สมบัติของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อินทบุรี จ.สิงห์บุรี

ภาพที่ 4.1

ภาพที่ 4.2

ภาพที่ 4 พระพิมพ์พิมพ์ที่ ๒ มีองค์เหมือน อ. อินทร์บุรี

พระพิมพ์ภาพพระพุทธรูป เจ้านั่งบนบัลลังก์ มีดอกบัวรองรับพระบาท พระหัตถ์ซ้ายถือชายจีวร พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานธรรม มุขของพระพุทธรูปทำเป็นรูปกรวยหันหน้าออก เบื้องหลังพระเศียรมีพระภาวนาพิธาน ลักษณะการครองจีวรที่เห็นโครงสร้างพระวรกายภายใน และท่าประทับนั่งที่ขอพระบาทติดกัน แต่พระหัตถ์แยกจากกัน ชายจีวรด้านหน้าเป็นรูปวงโค้งอยู่ระหว่างพระขงฆ์ ตามแบบศิลปะคุปตะอินเดียน คล้ายกับภาพสลักบนกำแพงวัดพระพุทธเจ้าประทับนั่งที่ถ้ำเขาภู จ.ราชบุรี เป็นอย่างมาก อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14

ภาพที่ 4.1 หินเผา สูง 12 ซม. เป็นสมบัติของนายแพทย์จรัส อุทัยภาส โรงพยาบาลจังหวัดอุทัยธานี อ. เมือง จ.อุทัยธานี

ภาพที่ 4.2 สมบัติของนายคำโพธิ์ แน่นอุดร

ภาพที่ 5 พระพิมพ์

พบที่เมืองอุบลราชธานี อ. อินทร์บุรี ข้าราชการครั้ง เหลือให้เห็นเท่านั้นของพระพุทธรูปเจ้า (ประทับนั่ง?)
เมื่อก่อนพระศกเป็นก้อนกลมโต เบื้องหลังพระเศียรมีประติมากรรม หันโพธิ์ และก้นเมฆ ส่วนบนสุดคือฉัตร
และมีพนักพิงที่มุมด้านบนเป็นรูปนภกร หันหน้าออก สองข้างของพระพุทธรูปองค์นี้คงเห็นส่วนบนของเศียร
บุคคลที่มีผมเกล้าสูง ซึ่งคงเป็นพระโพธิสัตว์ โดยเนพางมูเมวรายเมของบุคคลด้านซ้ายมือของพระพุทธรูปองค์
เห็นได้ชัดว่ามีรูปพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่ง ซึ่งอาจจะ เป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าอัมิตาภะ รูปบุคคลนั้นจึงเป็นรูป
พระโพธิสัตว์บัวโลกิเจศวร ส่วนด้านขวามือของพระพุทธรูปองค์นี้จะเป็นพระโพธิสัตว์มหาสาธาปน์ พระพิมพ์
จึงสร้างขึ้นภายใต้ความนิยมของพุทธศาสนาในลัทธิมหายาน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14

ดินเผา สูง 5 ซม. กว้าง 9.7 ซม.

สมบัติของนายแพทย์จรัส อุทัยภาส โรงพยาบาลจังหวัดอุทัยธานี อ. เมือง จ.อุทัยธานี

ภาพที่ 6 พระพิมพ์

พบที่เมืองคูเมือง อ.อินทบุรี เป็นภาพพระพุทธเจ้าศากยมุนีภายในอุ้มโคลงแสดงปาง
วิตรรกุมุทรา ทั้ง 2 พระหัตถ์ ครองจีวรแบบทวารวดีหรืออมฤโบริภาพโดยทั่วไปคืออวมงคลม ชายจีวร
คานหน้าห้อยโคลง ได้พบพระพิมพ์แบบนี้แล้วที่เมืองอุทอง จ.สุพรรณบุรี คงเป็นพระพิมพ์เนื่องในพุทธศาสนา
หินยาน อาจราวพุทธศตวรรษที่ 13

หินเผา สูง 9.5 ซม. กว้าง 5.8 ซม.

สมบัติของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทบุรี อ.อินทบุรี จ.สิงห์บุรี

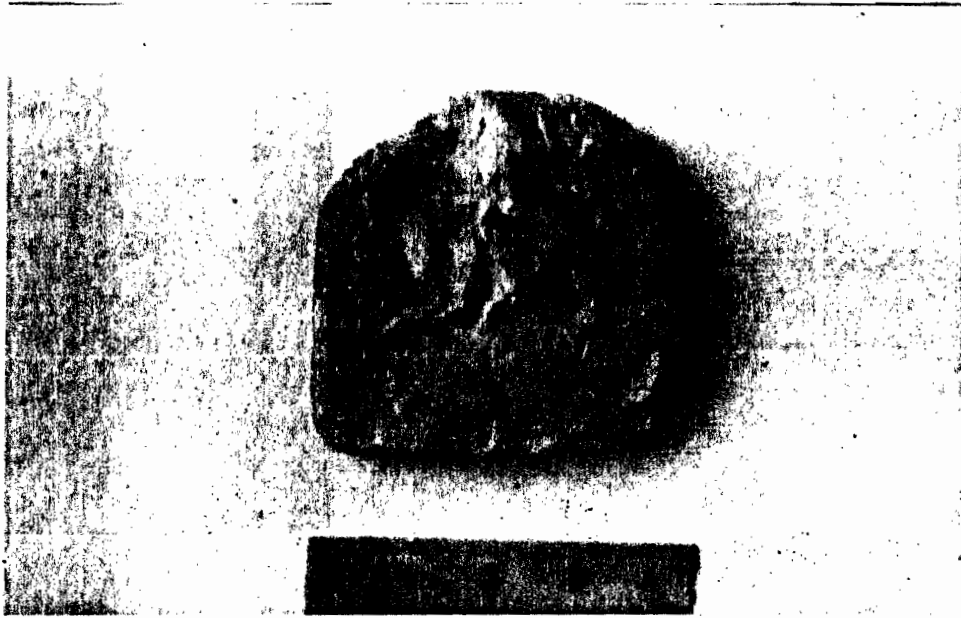

ภาพที่ 7 พระพุทธรูป

พบที่บ้านคูเมือง อ.อินทบุรี เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย นั่งขัดสมาธิเพชรในซุ้มพุทธชกยา
รอบ ๆ มีสลูปลีเรียงราย ครองจีวร ๓ เบื้อง สายสังฆาฏิทอดยาวถึงพระนาภี เป็นอิทธิพลศิลปะอินเดีย
แบบปาละ ชำรุดหักค่อไว้ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14

ดินเผา สูง 10.5 ซม. กว้าง 7 ซม.

สมบัติของนายสายหยุด กลิ่นทอง 29 หมู่ 6 บ้านคูเมือง ต.ห้วยชัน อ.อินทบุรี จ.สิงห์บุรี

ภาพที่ 8 พระพิมพ์ภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

พิมพ์ที่เมืองวัดพระนอนจักรสีห์ มีรูปแบบเดียวกับพระพิมพ์ที่เขาสาว จ.ตรัง กล่าวคือ หากอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์จะประทับนั่งบนดอกบัว พระหัตถ์ขวาห้อยทรงถือลูกประคำ พระหัตถ์ซ้ายห้อย ทรงถือคัมภีร์ พระหัตถ์ขวาหน้าแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายหน้าทรงถือดอกบัว เมืองขวา(พระพิมพ์) มีคาถา เย ธมมา ภาษาสันสกฤต? อักษรเทวนาครี (ดู พิริยะ 2523 หน้า 156) อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14

คืบคืบ สูง 4.7 ซม. กว้าง 4.5 ซม.

สมบัติของนายจำรูญ วินิจ โรงเรียนสิงห์บุรี

ภาพที่ 9 เซียร์พระโศภ

พบที่เมืองคูเมือง อ.อินทบุรี แอ่งอากาศเป็นค้อนหมุนสูง เม็ดพระศก เป็นก้อนกลมเล็ก
มีประมาณหก

กินเผา สูง 7.2 ซม.

สมบัติของนายแพทย์สำนวน ปาดวิชัย โรงพยาบาลจังหวัดชัยนาท อ.เมือง จ.ชัยนาท

ภาพที่ 10 ท่อนกลางลำตัวพระพิมพ์

พบที่ เมืองคูเมือง อ.อินทบุรี เป็นท่อนองค์พระพิมพ์ปางสมาธิสภาพชำรุดมากจนไม่อาจจะ
พิจารณาในรายละเอียดได้

ดินเผา สูง 8.5 ซม.

สมบัติของนายแพทย์สำนวน ป่าดงหน่วไชย โรงพยาบาลจังหวัดชัยนาท อ.เมือง จ.ชัยนาท

พระพุทธรูปเงิน

หลักฐานประติมากรรมพระพุทธรูปเงินแบบทวารวดีพบที่จังหวัดสิงห์บุรียังมีขนาดเล็ก และไม่มีลักษณะเด่นเท่ากับพบที่เมืองลพบุรีอันเป็นเมืองที่อยู่ใกล้กัน ซึ่งได้พบประติมากรรมพระพุทธรูปเงินที่สวยงามหลายองค์และทรงคุณค่าที่อาจถือเป็นตัวแทนประติมากรรมอันสูงส่งของสกุลช่างทวารวดีได้ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะที่จังหวัดสิงห์บุรีไกลจากแหล่งวัตถุดิบคือหินทรายสีเทาที่ใช้ทำประติมากรรม ร่องรอยส่วนใหญ่ จึงยังคงเหลือแต่ประติมากรรมที่ทำด้วยดินเผาหรือปูนปั้นซึ่งชำรุดง่ายและไม่อาจทำเป็นประติมากรรมขนาดใหญ่จนเหลือร่องรอยเป็นประจักษ์พยานในความเป็นอันริบะโค

รูปแบบ

คงมีรูปแบบเดียวเพราะหลักฐานที่พบนั้นมากและชำรุดคือพระพุทธรูปประทับในทรงครองจีวร หมกคลุม กระทำปางประธานธรรม

ขนาด

มีขนาดเล็ก

วัตถุที่หา

1. หินทรายสีเทา (ภาพที่ 1, 4 พระพุทธรูปเงิน)
2. ปูนปั้น (ภาพที่ 2 พระพุทธรูปเงิน)
3. ดินเผามีส่วนผสมแกดบขาว (ภาพที่ 3 พระพุทธรูปเงิน)

ความสำคัญ

เป็นลักษณะพื้นเมืองมากและแสดงให้เห็นร่องรอยของอิทธิพลศิลปะอินเดียที่เหลืออยู่บ้าง (หลังจากที่ไค้พัฒนาจนถึงจุดสูงสุดแล้ว) จึงคงมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 15 อันเป็นระยะปลายยุคสมัยทวารวดีในภาคกลางประเทศไทย

ภาพที่ 1 พระพุทธรูปยืนปางประทานธรรม (ปางวิตรรกมูทรา)

พบที่เมืองคูเมือง อ.อินทบุรี เป็นประติมากรรมที่ยังทำไม่เสร็จ ที่เห็นชัดกว่าส่วนอื่น ๆ คือ พระพักตร์ที่มีพระขนงเป็นสันนูนโค้งต่อกัน พระเนตร เปิดครึ่งหนึ่งและเหลือมองคำครองจีวรหมักมุม ขอบล่างชายจีวรด้านหน้าเป็นสันนูนสูง เกือบถึงพระขงมี ตรงบนพระองค์จะเห็นรอยสันนูนของขอบสงฆ์ พระหัตถ์ทั้ง 2 ทางสลักชิดกับพระองค์ยกขึ้นสูง เสมอพระอุระ ถึงแม้จะยังสลักไม่เสร็จแต่ก็ตั้งทำปางประทานธรรม พระเศียรและอุษณีย์ยังคงเป็นโกณฑ

หินทรายสีเดียว สูงพร้อมเศียร 79.5 ซม.

สมบัติของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทบุรี จ.สิงห์บุรี

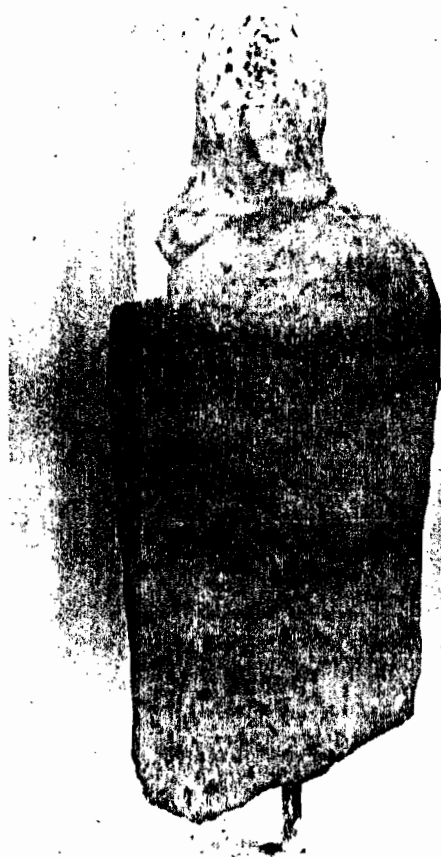

ภาพที่ 2 พระพุทธรูปยืน

พบที่ เมืองคูเมือง อ.อินทบุรี เฉพาะส่วนองค์และพระพักตร์ เท่านั้นที่เป็นของดั้งเดิม (ที่เห็นเป็นสีขาวๆ ในภาพ) ส่วนอื่น ๆ นั้นเป็นของซ่อมใหม่ คงจะครองจิรวรหม่อม ไต่บันพระองค์เล็กน้อยจะเห็นเป็นรอยสันฐานของขอบสมอง คงเป็นประติมากรรมตกแต่งสถาป

ปูนปั้น เฉพาะส่วนดั้งเดิมสูง 37 ซม.

สมบัติของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทบุรี จ.สิงห์บุรี

ภาพที่ 3 โถงพระพุทธรูปใน
 พมที่เมืองคูเมือง อ.อินทร์บุรี คงเป็นเพียงแกนในพระพุทธรูปทำด้วยดินเผา
 โดยใช้ฐานปั้นพอกทับตกแต่งเป็นพระพุทธรูป
 ดินเผาผสมแกลบ สูง 37.5 ซม.

สมบัติของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทร์บุรี จ.สิงห์บุรี

ภาพที่ 4 โถงพระพุทธรูปหิน

พบที่เมืองคูเมือง อ.อินทร์บุรี ถึงแม้จะเห็นไม่ชัดนักแต่พอเห็นได้ว่าเป็นโถง
พระพุทธรูปหิน พระหัตถ์ทั้ง 2 ข้างยกขึ้นคงจะสลักเป็นปางประทานธรรม อันเป็นปางที่นิยม
ทำกันในศิลปะแบบทวารวดี

หิน สูง 20.5 ซม.

สมบัติของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทร์บุรี จ.สิงห์บุรี

พระพุทธรูปนั่ง

เป็นประเภทกรรมที่พบน้อยเพียง 2 ชิ้น

รูปแบบ

จำแนกตามลักษณะการประทับนั่งได้เป็น 2 แบบ คือ

1. ประทับนั่งขัดสมาธิราบ (ภาพที่ 1 พระพุทธรูปนั่ง)

2. ประทับนั่งห้อยพระบาท (ภาพที่ 2 พระพุทธรูปนั่ง) ซึ่งแพร่หลายในศิลปะอินเดีย

แบบต่าง ๆ เช่นแบบธรรมราวดี แบบคุปตะ และหลังคุปตะ สำหรับประเภทกรรมพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทพบที่จังหวัดสิงห์บุรี ประทับนั่งโดยพระบาทและพระชานุแยกออกจากกัน

ลักษณะของพระเศียรและพระพักตร์

ประเภทกรรมที่ได้นำเสนอในงานวิจัยนี้มีลักษณะพระเศียรและพระพักตร์แตกต่างกันอย่างเห็น

ได้ชัด 2 แบบ คือ

1. พระพักตร์แบนกลม ขมวดพระเกศาเป็นก้นหอย พระโขนงต่อกันเป็นสันสูง พระเนตรเหลือมมองต่ำ เป็นลักษณะพระพักตร์และพระเศียรของศิลปะแบบทวารวดีที่พบในภาคกลางประเทศไทยโดยทั่วไป (ภาพที่ 1 พระพุทธรูปนั่ง)

2. พระพักตร์เป็นรูปไข่ พระขนงโค้ง พระนาสิกโค้ง ขมวดพระเกศาเป็นเม็ดยกกลมขนาดปานกลาง อุษณิยะเป็นค้อม (ภาพที่ 2 พระพุทธรูปนั่ง)

การครองผ้า

1. ประเภทกรรมพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิครองจีวรหมกคลุม ตรงบนพระองค์มีร่องซุกเห็นให้เห็นขอบสรวง

2. ประเภทกรรมพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทครองจีวรหมเจียง เปิดพระอังสาขวา อันเป็นลักษณะการครองจีวรพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทที่พบทั่วไป บนพระอังสาซ้ายมีชายสังฆาฏิห้อยยาวลงมาปลายพันซ้อนกัน

การสลักปาง

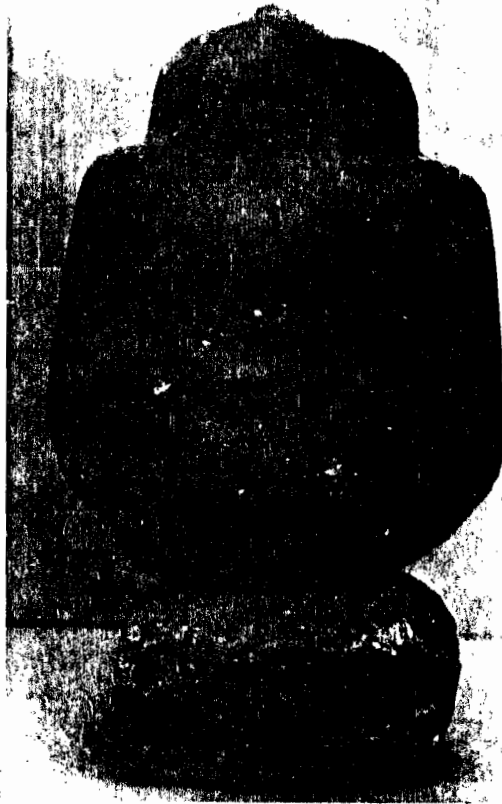
1. ปางสมาธิ (ภาพที่ 1 พระพุทธรูปนั่ง)
2. ปางประทานธรรม (ภาพที่ 2 พระพุทธรูปนั่ง) แต่ไม่ได้ทำปางเดียวกันทั้ง 2 พระหัตถ์ พระหัตถ์ขวาเท่านั้นที่กระทำปางประทานธรรม พระหัตถ์ซ้ายยังอนัตตพระหัตถ์ การที่ไม่ทำปางเดียวกันทั้ง 2 พระหัตถ์ เป็นลักษณะพิเศษสำหรับพระพุทธรูปแบบทวารวดีที่มีจะกระทำปางเดียวกันทั้ง 2 พระหัตถ์ อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่า สำหรับพระพุทธรูปประเภทนี้ทั้งห้อยพระบาท (รวมทั้งพระฉัพพัคชัย) มักจะไม่กระทำปางพร้อมกันทั้ง 2 พระหัตถ์

วัตถุที่ทำ

1. เงิน (ภาพที่ 1 พระพุทธรูปนั่ง)
2. สัมฤทธิ์ (ภาพที่ 2 พระพุทธรูปนั่ง)

ความสำคัญ

ประติมากรรมพระพุทธรูปปางสมาธิ (ภาพที่ 1 พระพุทธรูปนั่ง) มีลักษณะเป็นฝีมือช่างพื้นเมืองมาก อิทธิพลศิลปอินเดียปรากฏอยู่น้อย คงจะมีอายุราวปลายศิลปะแบบทวารวดีคือราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 15 พระพุทธรูปประเภทนี้ทั้งห้อยพระบาท เป็นตัวอย่างงานทำด้วยโลหะ สมัยทวารวดี ที่สำคัญเพียงชิ้นเดียวที่พบในจังหวัดสิงห์บุรี

ภาพที่ ๑ พระพุทธรูปนั่ง

พบที่โบราณสถานหมายเลข ๒ เมืองคูเมือง อ.อินทบุรี เป็นประติมากรรมสลักปูนสูงบนแผ่นหิน รูปคล้ายใบเสมาและมีเศียรเสียบติดกับฐานหินรูปสี่เหลี่ยม เป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งบนฐานที่ขางคงสลักเป็นรูปก้นคอกบัวแต่ยังไม่เสร็จ ทาประทับคือซีกสมาธิที่สนพระบาทชิดคอกันฝ่าพระบาทหันออกมาด้านหน้าอันเป็นลักษณะที่ผิดต่อความจริงมาก คงจะเป็นฝีมือช่างที่ยังไม่ชำนาญ พระพักตร์วางวางทับบนพระพักตร์ชายอื่นเป็นการแสดงปางสมาธิ ครองจีวรหมักมุมและที่บนพระองค์เป็นรอยบุคแสดงจุดประสงค์ให้เห็นแนวทอสง พระพักตร์กลมแบน พระกรรณยาวจรกพระอังสา พระเนตรเหลือมมองต่ำ และมีขอบโคยรอบ หางพระเนตรชี้ขึ้นเป็นลักษณะพระเนตรศิลป์แบบทวารวดี พระทนต์โค้งคอกันเป็นเส้นมุม ขมวกพระเกษาเป็นก้นกลม พระเกตุมาลาเป็นทรงทวย

ด้วยลักษณะที่เป็นพื้นเมืองและไม่แสดงให้เห็นอิทธิพลศิลปะอินเดียมากจึงคงจะเป็นพระพุทธรูปในยุคปลายศิลปะแบบทวารวดี คือมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕

หิน สูงพร้อมฐาน ๒๓ ซม.

สมบัติของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทบุรี จ.สิงห์บุรี

ภาพที่ 2 พระพุทธรูปหนึ่ง

พบที่ อ.อินทบุรี (ไม่ทราบสถานที่แน่ชัด) เป็นพระพุทธรูปหนึ่งห้อยพระบาทนมบัลลังก์มีคอกบัวรองรับพระบาท ครองจีวรหม่นเยี่ยง พระหัตถ์ขวากระทำให้ปางประทานธรรม พระหัตถ์ซ้ายอยู่ในท่าถือของ (กตมุตตรา) พระพักตร์เป็นรูปไข่ พระเนตรเบิก พระขนงโค้ง เกตุมาลาเป็นรูปกรวย เบื้องหลังพระเศียรมีประกายมณฑล ชายจีวรด้านหน้าถูกดึงขึ้นมาเหนือพระชานุ ลักษณะโดยทั่วไปของพระพุทธรูปองค์นี้ใกล้เคียงกับศิลปะอินเดียสมัยปาละสกุลชางนาลันทา

ลักษณะพิเศษของพระพุทธรูปองค์นี้คือมีบัลลังก์ที่มีส่วนประดับตกแต่งสวยงามกล่าวคือ ด้านข้างของบัลลังก์ทั้ง 2 ด้านเป็นรูปสิงห์เอี้ยวศีรษะเข้าด้านใน ล้วนด้วยกัน มุมบนของบัลลังก์มีรูปเขมรหันหน้าออก และมีวิฆาทรทำท่าเหาะ ไข่มือข้างหนึ่งมีดวงมกร มืออีกข้างหนึ่งมีประกายมณฑล บัลลังก์แบบนี้นิยมทำมากในศิลปะอินเดียแบบปาละ พระพุทธรูปองค์นี้คงจะสร้างขึ้นในศตวรรษที่ ๗

สัมฤทธิ์ สูง 30 ซม. กว้าง 11.5 ซม.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าอาวาสวัดสุทัศน์ฯ

ธรรมจักร

เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งซึ่งสร้างขึ้นเคารพบูชาแทนพระพุทธรูปเจ้าปางปรุชานเทศนา ชาวอินเดียโยสร้างสัญลักษณ์ขึ้นเคารพบูชาแทนพระพุทธรูปเจ้ามาตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษ เช่น คอกบัวหมายถึง ปางประสูติ คันโพธิ์หมายถึงปางตรัสรู้ สลุปเจดีย์หมายถึงปางปรินิพพาน คติดังกล่าวได้แพร่หลาย ทั่วไปยังถิ่นแคว้นที่พุทธศาสนาแพร่หลายไปถึง โดยเฉพาะการสร้างพระสลุปเจดีย์

สำหรับสัญลักษณ์พระธรรมจักรแทนพระพุทธรูปเจ้าปางปรุชานเทศนาพบในประเทศไทยนั้น นิยมทำกันมากในศิลปะแบบทวารวดี จึงพบทั่วไปตามเมืองโบราณยุคสมัยทวารวดีในภาคกลางประเทศไทย รวมทั้งแพร่หลายอยู่ในความสมุทรภาคีของประเทศไทยด้วย เช่นพบที่เมืองนครปฐม เมืองอู่ทอง เมืองลพบุรี การทำสัญลักษณ์พระธรรมจักรที่พบในประเทศไทยมี 2 ลักษณะคือ เป็นส่วนประกอบพระพิมพ์ เช่นพบที่เมืองนาคน เมืองทัพพมถ (จ.นครสวรรค์) เมืองชัยจำปา หรือในภาพสลักหินต่าง ๆ เช่น ที่ถ้ำพระโพธิ์สัตว์ (จ.สระบุรี) ถ้ำเขาฉกรรจ์ (จ.เพชรบูรณ์) รูปดังกล่าวจะเน้นองค์พระพุทธรูปเจ้า และทำพระธรรมจักร เป็นองค์ประกอบ อีกลักษณะนั้นคือจะทำเป็นรูปสลักลอยตัวกึ่ง เช่นที่พบตามเมืองโบราณดังกล่าวข้างต้น

รูปแบบ

สำหรับพระธรรมจักรลอยตัวที่พบในประเทศไทยแบ่งได้เป็น 2 แบบคือ

1. แบบสลักที่ลอยตัว ซึ่งพบน้อยและกล่าวกันว่ามียุมากกว่าแบบที่ 2 (1)
2. แบบสลักที่ถือเป็นภาพปูนค้ำยันเป็นลักษณะส่วนใหญ่ของธรรมจักรที่พบ

ธรรมจักรทั้ง 2 แบบดังกล่าวยังมีความแตกต่างกันในรายละเอียดของวงธรรมจักรอีก

กล่าวคือ

1. ไม่มีลวดลายใดๆ ที่กึ่ง หรือมีก็เพียงเล็กน้อย เป็นลวดลายคล้ายเปลวไฟปลายเฉียง

ที่ขอบวง

2. สลักลวดลายรอบวงโดยเฉพาะจะนิยมสลักลวดลายคอกไม้บานสลักกับลายสี่เหลี่ยมขนม

เปียกปูน

(1) พิริยะ ไกรฤกษ์ ศิลปะทัศนศึกษาพุทธศตวรรษที่ 19 กรุงเทพมหานคร 2523 หน้า 108 - 109

สำหรับชมรมจักรพรรดิจังหวัดสิงห์บุรีคงพบที่เมืองคูเมืองเพียงแห่งเดียว มีรูปแบบ 2 รูปแบบ

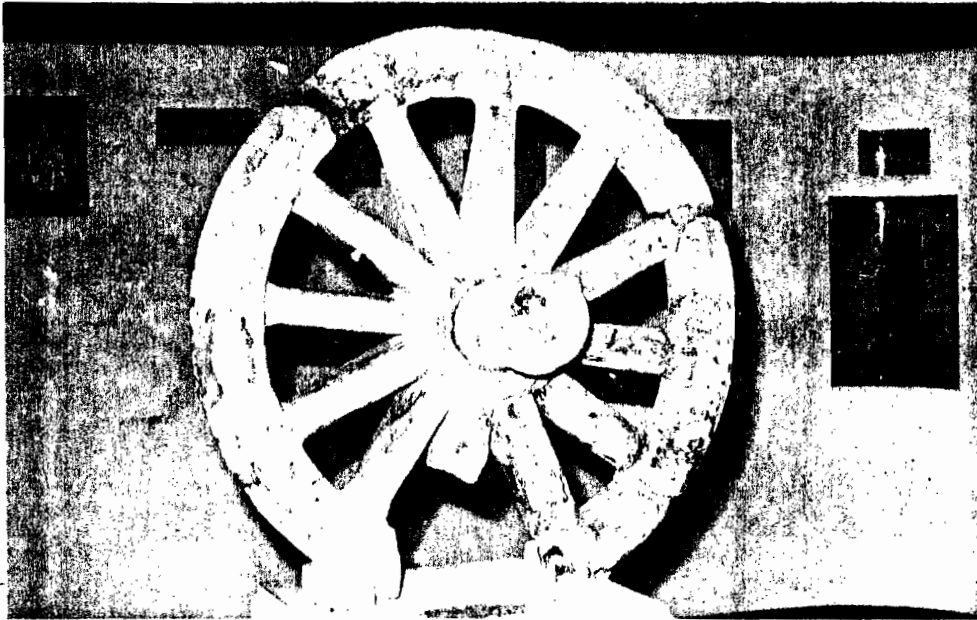
คือ

1. แบบสลักชื่อลอยตัว ไม่มีตัวตายโต ๆ บนถอมจักร (ภาพชมรมจักรภาพที่ 1)
2. แบบมีตัวตายบนถอมจักร (ภาพชมรมจักรภาพที่ 2)

ความสำคัญ

1. ชมรมจักรที่ไม่ประดิษฐ์ตัวตายโต ๆ อาจจะเป็นชมรมจักรรุ่นเก่าหรืออาจจะเป็นฝีมือช่างพื้นเมืองที่ยังไม่คุ้นเคยกับศิลปะขั้นสูง
2. ชมรมจักรที่มีตัวตายบนถอมและก้านนั้น ตัวตายดังกล่าวมีลักษณะใกล้เคียงกับชมรมจักรอื่น ๆ ที่พบในภาคกลางประเทศไทย

ภาพธรรมจักร (ภาพที่ 1 - 2)

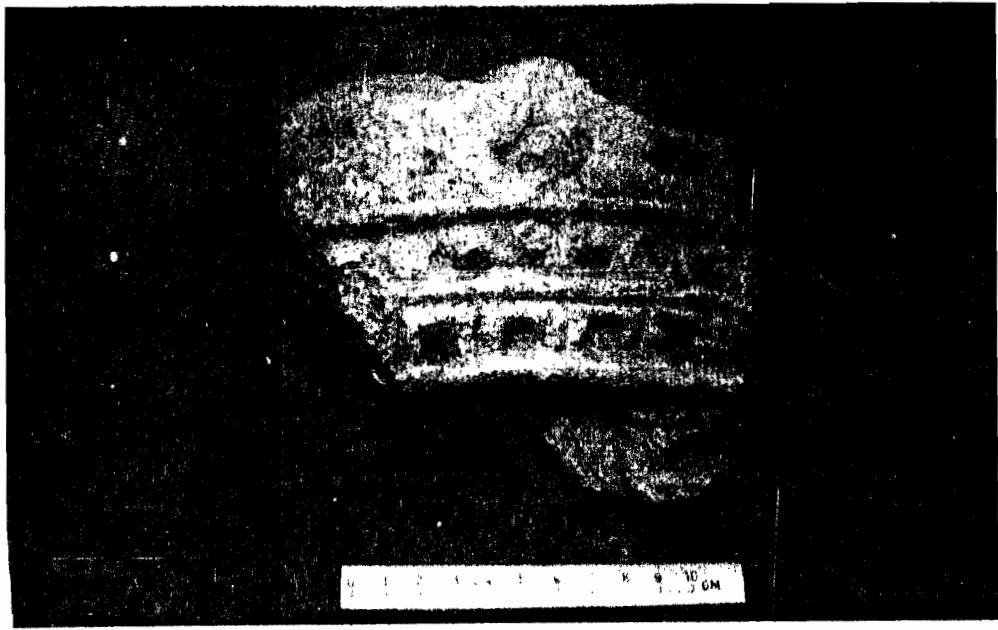

ภาพที่ 1 ธรรมจักร

พบที่ เมืองคูเมือง อ.อินทร์บุรี ไม่มีลวดลายสลักใดๆ บนกงและก่า เป็นพระธรรมจักร
ประเภทลวดลายสลักตัว กว้างทั้งหมด 1.20 ม.

หิน เส้นผ่าศูนย์กลาง 82 ซม.

สมบัติของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทร์บุรี จ.สิงห์บุรี

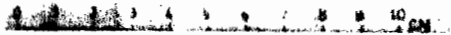
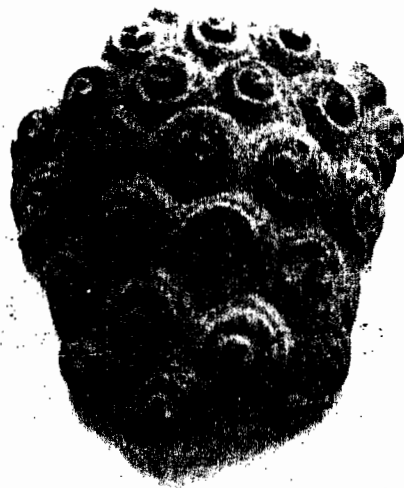
ภาพที่ 2 ชิ้นส่วนธรรมจักร

พบที่โบราณสถานไถล เมืองคูเมืองคำมทิศเหนือ เป็นส่วนของขอบวงธรรมจักรและเห็นส่วนของก่าธรรมจักรอยู่เพียงเล็กน้อย ตัวกลางบนวงมีลักษณะใกล้เคียงกับธรรมจักรอื่น ๆ ที่พบในภาคกลางประเทศไทย คือที่ขอบวงเป็นสายคล้ายแปดเหลี่ยม ตรงกลางเป็นสายลวดประคำ และขอบด้านในของวงเป็นสายรูปสี่เหลี่ยมที่ถูกละเอียดเป็นหลุมสี่เหลี่ยมขนาดเล็กเรียงต่อกัน เห็นส่วนบนของก่าเพียงเล็กน้อย เป็นรูปหัวม้วนโค้ง นับเป็นธรรมจักรทำด้วยดินเผาชิ้นแรกที่พบในภาคกลางประเทศไทย คงมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13

ดินเผา ยาว 14 มม. กว้าง 12.5 มม.

สมบัติของนายไพศาล ภักดีศุภผล 21/1 หมู่ 3 ต. ห้วยยา อ. อินทร์บุรี จ. สิงห์บุรี

ชิ้นส่วนประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนาประเภทอื่น ๆ

ภาพที่ 1 เม็ดพระศก

พบที่บ้านโพธิ์ทะเล เป็นเม็ดพระศกอันกลมขนาดใหญ่มากวนไปทางขวา คงเป็นเม็ดพระศกส่วนด้านหลังของพระเศียรพระพุทธรูป

หิน สูง 12.5 มม. กว้าง 11 มม.

สมบัติของวัดโพธิ์ทะเล ต.โพธิ์ทะเล อ.คาบบางระจัน จ.สิงห์บุรี

ภาพที่ 2 พระหัตถ์คชาพรพระพุทธรูป

พบที่เมืองคูเมือง อ.อินทบุรี เป็นพระหัตถ์คชาพรพระพุทธรูปที่ยกขึ้นสูงตั้งฉากกับลำตัว จึงทำให้ขอบจิวรที่ทับซ้อนกันที่ขอพระหัตถ์ห้อยปลายนิ้วซึ่งบังบรรจบกับนิ้วหัวแม่มืออันเป็นสัญลักษณ์ การแสดงปางประทานธรรม (วชิรรมุทรา) ซึ่งเป็นปางที่นิยมพำกัมากที่สุดในการศิลปะแบบทวารวดี

ดินเผา บันควมมือ สีน้ำตาลอ่อน สูง 4.7 ซม.

สมบัติของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์

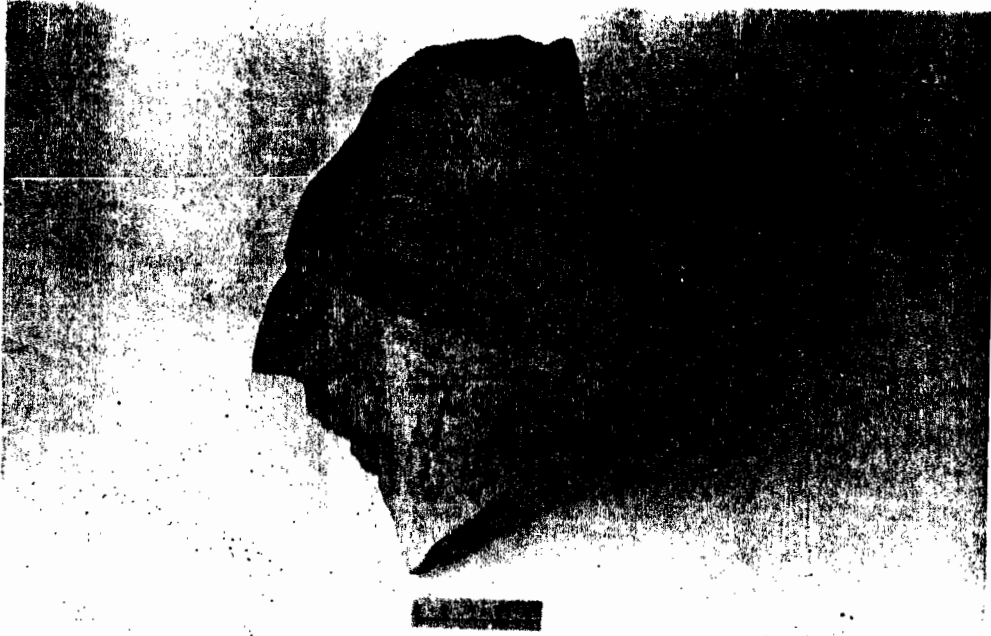

ภาพที่ 3 พระหัตถ์ควา

พบที่เมืองคูเมือง คงเป็นพระหัตถ์ควาพระพุทธรูปปางอาหุมนุทรา คือแสดงท่ากวักเรียก
เข้ามาหา ถัดมาคือนิ้วทั้งหมดของลง เป็นปางที่พบไม่มากนักในศิลปะแบบทวารวดี

สูง 5.3 ซม.

สมบัติของนายไพศาล ภักดีศุภผล 21/1 หมู่ 3 ต.ทับยา อ.อินทร์บุรี จ.สิงห์บุรี

ภาพที่ 4 ท่อนพระชงัดบัวพระพุทธรูป
พบที่เมืองคูเมือง เห็นสันของจิวรคานกลางหอยอยู่กึ่งกลางพระชงัด คงเป็นท่อนชงัด
พระพุทธรูปเป็น

หิน สูง 18 ซม.

สมบัติของโรงเรียนคูเมือง อ.อินทบุรี จ.สิงห์บุรี

อักษรและภาษาโบราณสมัยทวารวดีที่จังหวัดสิงห์บุรี

โดยปกติรูปแบบลักษณะและชนิดของภาษาโบราณที่พบในเมืองโบราณสมัยทวารวดีในภาคกลางประเทศไทยคืออักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ภาษาบาลีและภาษาขอม สำหรับที่จังหวัดสิงห์บุรี ได้พบหลักฐานจารึกที่สามารถกำหนดอายุว่าอยู่ในยุคสมัยทวารวดี 3 ชั้น คือ จารึกบนเหรียญเงิน พบที่เมืองคูเมือง (ภาพจารึก 1) จารึกบนแม่พิมพ์ที่ตำบลหัวไม้ อำเภอเมือง (ภาพจารึก 2) จารึกบนพระพิมพ์ พบที่เมืองวัดพระนอนจักรสีห์ (1) จากหลักฐานดังกล่าวสามารถศึกษาในรายละเอียดได้ ดังนี้คือ

ชื่อจารึก	รูปแบบอักษร	อายุราว	ภาษา	หมายเหตุ
จารึกบนเหรียญเงิน	อักษรปัลลวะ	พุทธศตวรรษที่ 11 - 12	สันสกฤต	
จารึกบนแม่พิมพ์	อักษรเทวนาครี	พุทธศตวรรษที่ 15 - 16	?	
จารึกบนพระพิมพ์	อักษรเทวนาครี	พุทธศตวรรษที่ 15	สันสกฤต	คาถาเขมรมา

อักษรปัลลวะเป็นรูปแบบอักษรที่เก่าที่สุดที่พบในภาคกลางประเทศไทย มีกำเนิดและใช้กันอยู่ในภาคใต้ประเทศอินเดียครั้งราชวงศ์ปัลลวะ รูปแบบอักษรนี้ได้แพร่หลายและใช้กันอยู่ทั่วคาบสมุทรมหานครอินเดีย ในราวพุทธศตวรรษที่ 10 - 14 กล่าวคือได้พบที่พม่า ไทย มาเลเซีย เขมร เวียดนาม สำหรับในภาคกลางประเทศไทย รูปแบบอักษรนี้ใช้กันตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 - 12 และได้มีการดัดแปลงจนกลายเป็นรูปแบบอักษรท้องถิ่นในราวพุทธศตวรรษที่ 15

(1) ดูรายละเอียดในหนังสือเล่มนี้ หน้า 4x

อักษร เทวนาครี เป็นรูปลักษณะที่ใช้อยู่ในอินเดียภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ได้พบในประเทศไทยโดยเฉพาะในพระพิมพ์และฐานพระพุทธรูปที่เป็นอิทธิพลอินเดียสมัยปาละหรืออิทธิพล
พม่าแบบพุกาม ส่วนใหญ่จะพบในภาคกลางตอนบนจนถึงภาคเหนือประเทศไทยในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง
อักษรแบบนี้มีอายุหลังกว่าอักษรแบบแรกคือมีอายุไม่เกินพุทธศตวรรษที่ 15

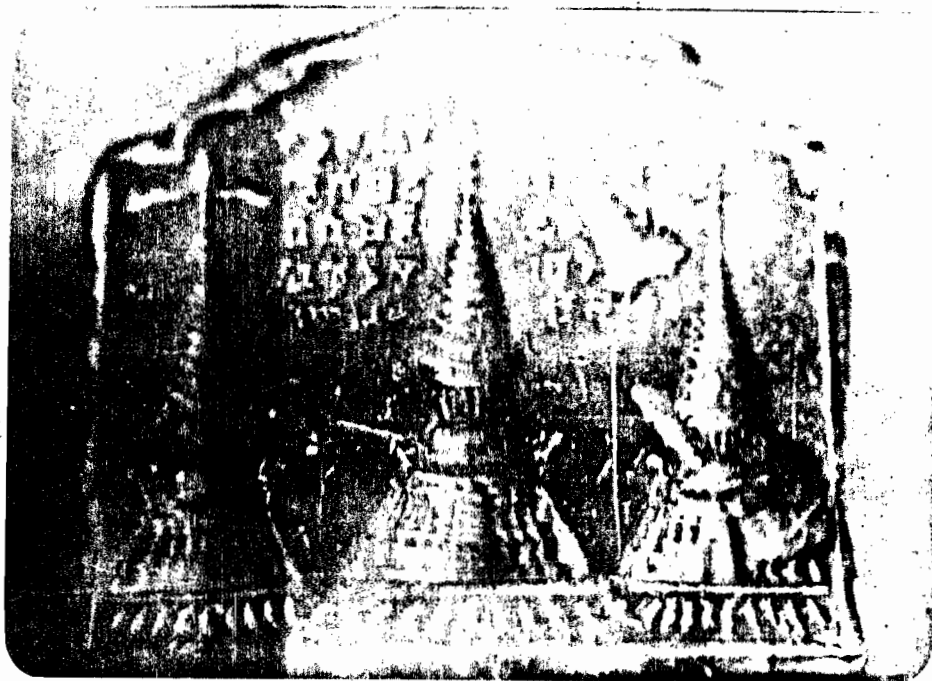
ความสำคัญ

1. การค้นพบจารึกทั้ง 3 (ถึงแม้จะไม่ยาวนานนัก) แต่ก็ เป็นหลักฐานสำคัญการแพร่หลาย
วัฒนธรรมการใช้อักษรในยุคแรกของประเทศไทยว่านำรูปแบบอักษรอินเดียมาใช้
2. จารึกบนเหรียญเงิน คงจะมีคุณค่าให้ทำขึ้นโดยสมัครยี่ห้อเงินที่ เคยชินกับวัฒนธรรม
อินเดียเป็นอย่างมาก จึงได้จารึกข้อความภาษาสันสกฤตคำหนึ่ง อีกคำหนึ่งคือรูปวรัมิโหนก กับลัญจ
อันเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ของอินเดีย (1)
3. การแพร่หลายวัฒนธรรมอินเดีย เป็นระยะจากอิทธิพลคุปตะ - หลังคุปตะ ในราว
พุทธศตวรรษที่ 11 - 13 มาเป็นอิทธิพลสมัยปาละในราวพุทธศตวรรษที่ 15

---

(1) ผาสุธ อินทรารุช ผดการจุกค้น การจุกค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้านคูเมือง
อ.อินทร์บุรี จ.สิงห์บุรี ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร 2523 หน้า 36

- ภาพที่ 2 แม่พิมพ์รูปสลักแม่พิมพ์จารึก
- ประวัติ นายบุญทรง จันทร์กถิน (ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง เป็นผู้ตรวจราชการส่วนท้องถิ่น จังหวัดนครสวรรค์) พบที่หมู่ 2 บ้านหัวไร่ ต.หัวไร่ อ.เมือง จ.สิงห์บุรี
- ขนาด กว้าง 9 ซม. - สูง 9 ซม.
- ทำจาก หิน
- ปัจจุบันอยู่ที่ -
- เคยตีพิมพ์ หนังสือพิมพ์โคตนิวัต ฉบับวันอังคารที่ 13 พฤศจิกายน 2522
- หมายเหตุ ผู้วิจัยได้หลักฐานเป็นรูปภาพจากนายบุญทรง จันทร์กถิน และกำลังรอมสการอ่าน - แปล จากกองหอสมุดแห่งชาติ

เครื่องมือเครื่องใช้

วัตถุพบหลักฐานที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ตามเมือง/ชุมชน โบราณ ยุคสมัยทวารวดี เป็นจำนวนมาก ที่สมควรนำเสนอ มีดังนี้

แทนหินบดและหินบด

เป็นวัตถุที่พบตามเมือง โบราณสมัยทวารวดีในภาคกลางประเทศไทยทุกแห่ง นอกจากนั้น ยังได้พบตามแหล่ง โบราณคดียุคแรกเริ่มสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในภาคใต้ประเทศไทยและพม่าจนถึง
กุ่มแม่น้ำโขง (1)

รูปแบบแทนหินบด

มี 2 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ

1. แบบที่มีฐานเป็นรูปแท่งสี่เหลี่ยม และมักจะมีสัณฐานให้ตรงกลางฐานเว้าคอก เน้นให้ขอบฐานในแนวตั้ง เป็นเส้นตรงคู่เป็นขาของแทนหิน (ภาพแทนหินบด 1)
2. แบบที่มีฐานเป็นรูปแท่งสามเหลี่ยม (ภาพแทนหินบด 3)

ขนาด

- แบบที่ 1 (ที่สำรวจพบเท่านั้น) ยาว 29 - 41 มม. กว้าง 11.5 - 17 มม.
 แบบที่ 2 (" ") ยาว 33 - 42 มม. กว้าง 21 - 33 มม.

ทำจาก

- แบบที่ 1 ทำจากหินทรายเนื้อละเอียดสีเทาและสีน้ำตาล
 แบบที่ 2 ทำจากหินทรายเนื้อหยาบสีน้ำตาลเท่านั้น

---

(1) Malleret L'Archeologie du Delta du Mekong Bulletin de la Commission Archeologique de l'Indochine Paris 1962 vol. 11 p. 43.

เทคนิคการทำ

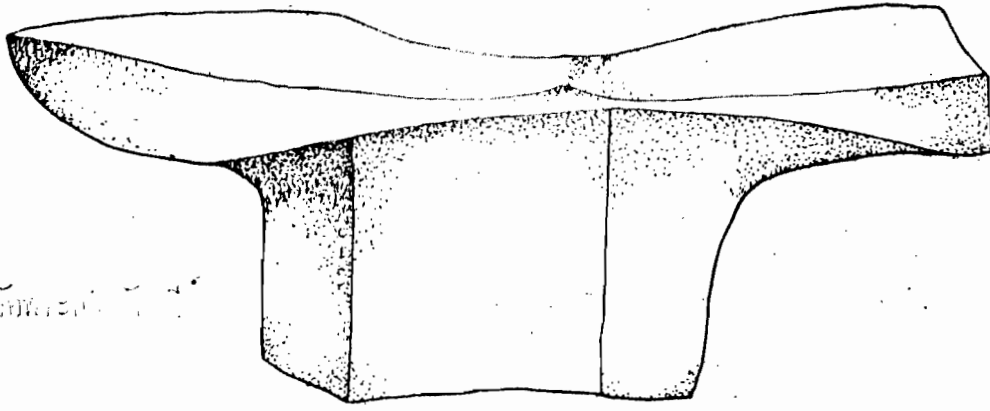
คงจะใช้สัตว์เหล็กสักจนกลายเป็นโกสณแทนหิน ต่อมาจึงใช้หินชักรวมเรียบ
ตามบางส่วนที่ปล่อยทิ้งไว้โดยไม่ขัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่เป็นฐาน

ความสำคัญ

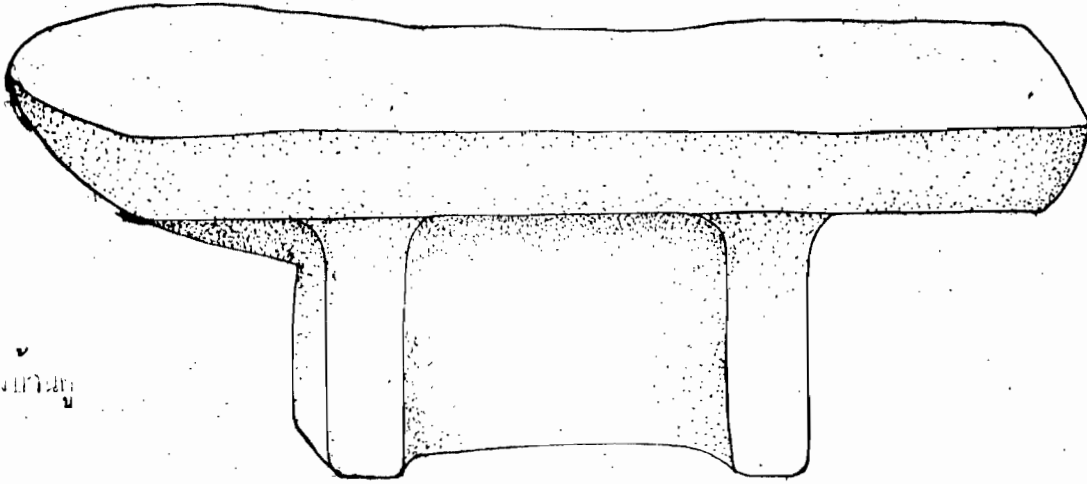
1. เป็นที่น่าสัง เกตว่าแทนหินแบบที่ 1 จะพบตามเมืองโบราณยุคแรกเริ่มสมัย
ประวัติศาสตร์ทั่วไปตั้งแต่ภาคกลางประเทศไทยจนถึงภาคใต้ ซึ่งเป็นเมืองที่ปรากฏร่องรอยของความ
สัมพันธ์กับวัฒนธรรมอินเดียของท้องถิ่นในยุคแรก ๆ (ราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 12) จึงกล่าวได้ว่า
แทนหินที่มีฐาน เป็นรูปแทนสี่ เหลี่ยมทำด้วยหินทราย เนื้อละเอียดควมว เป็นของยุคสมัยทวารวดีอย่างแท้จริง
สำหรับแทนหินแบบที่ 2 นั้น มักจะพบตามเมืองโบราณที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทาง
การ เมืองวัฒนธรรมเขมร จึงได้พบมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงคง เป็นแทนหินที่มีอายุถึง
กว่าแบบแรก

การบดนั้น ก็โดยใช้วัตถุรูปคล้ายสากหิน (ภาพที่ 4) บดถึงไปมาบนสิ่งที่ต้องการบด
2. แทนหินบดคงใช้ประโยชน์ในครัวเรือน จึงปรากฏว่าพบมากตามที่อยู่อาศัยในเมือง
โบราณ อาจจะทำขึ้นเพื่อใช้สำหรับบดข้าวให้เป็นแป้ง เพื่อใช้เป็นอาหารในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้เพราะ
พบเป็นจำนวนมากและปรากฏร่องรอยการใช้งานอย่างมากมายจนเกือบทั้งสิ้น การที่บางท่านเสนอว่า
อาจจะเป็นหินบดขยันทันอาจ เป็นไปไค้ยาก (หรือเป็นไปไค้แต่ก็ไมไ้ทำขึ้นเพื่อบดขยเพียงอย่างเดียว)
เพราะยานั้นไมไ้ใช้ในชีวิคประจำวัน จึงไมควรรพบแทนหินบคเป็นจำนวนมาก แลม่มีร่องรอยถูกใช้งาน
อย่างหนัก

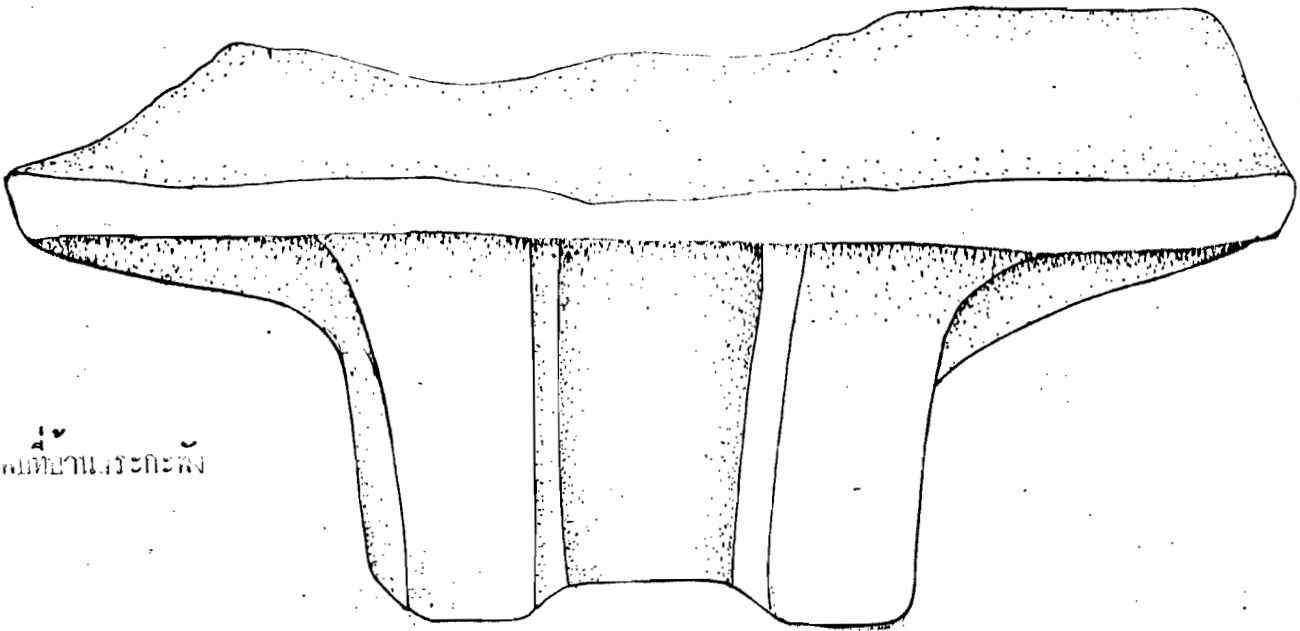

รูปที่ ๑ - ๑

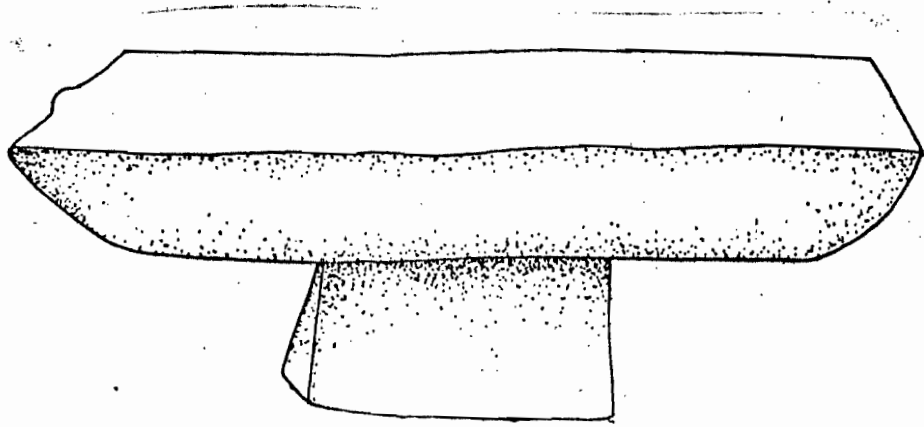

รูปที่ ๑ - ๒

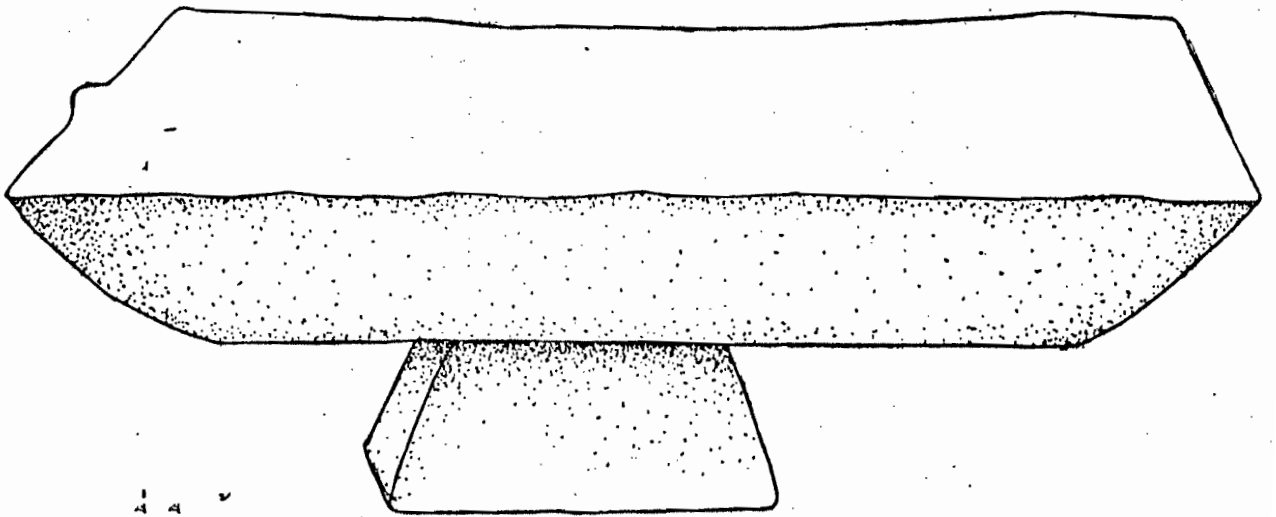

รูปที่ ๑ - ๓

รูปที่ ๑ - ๔

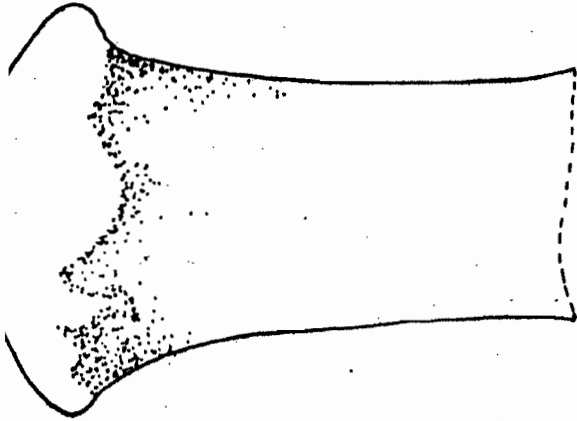
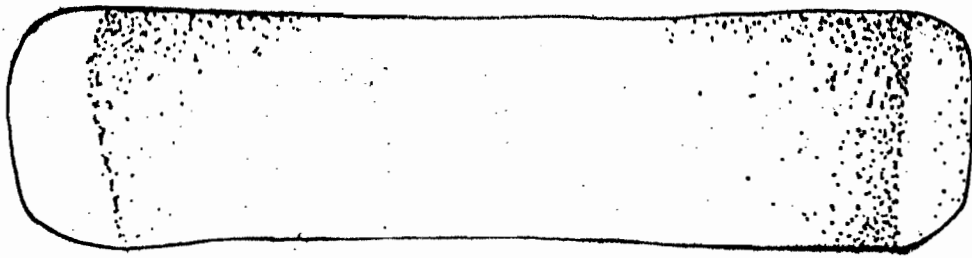

מגילת עזרא (מגילת עזרא)

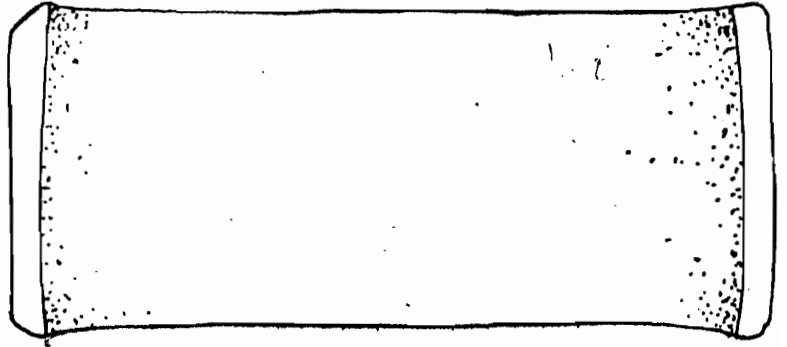

מגילת עזרא (מגילת עזרא)

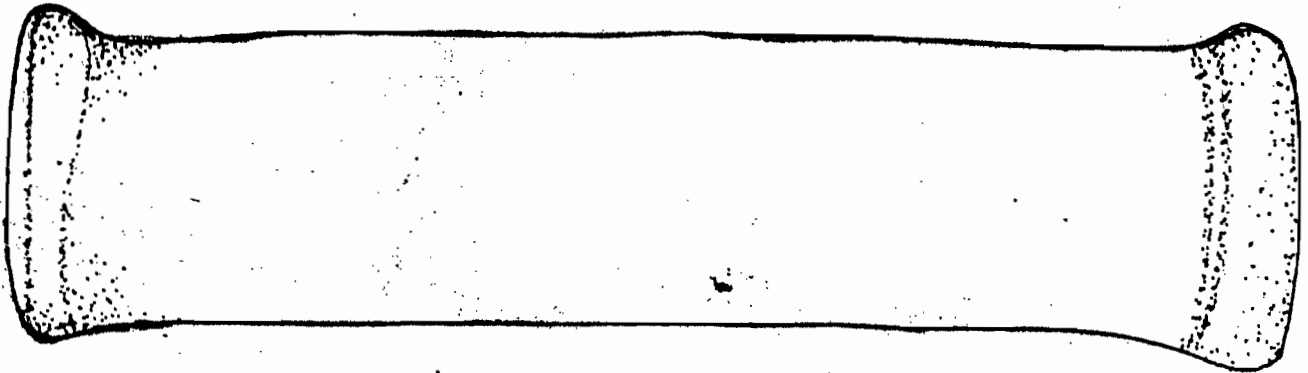
הגדה של פסח

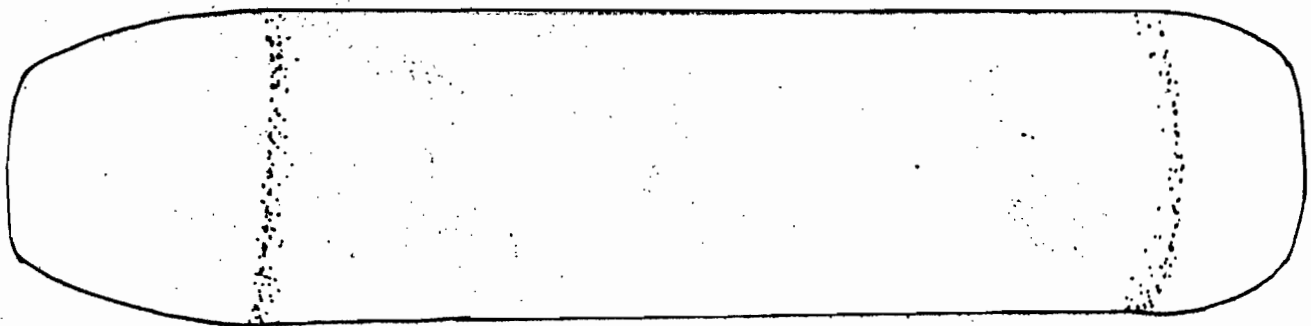
ภาพที่ ๑

ภาพที่ ๒

ภาพที่ ๓

ภาพที่ ๔

ต่างหู

ต่างหูเป็นเครื่องประดับที่นิยมกันมากในศิลปะแบบทวารวดี โดยปกติจะมีหลายรูปแบบ และทำจากโลหะหลายชนิด เช่น ทองคำ สัมฤทธิ์ ตะกั่ว กบฏ

รูปแบบ

จากการสำรวจพบตามเมืองโบราณสมัยทวารวดีในจังหวัดสิงห์บุรี ว่ามี 2 รูปแบบ

1. แบบห่วงวงโค้ง ด้านหนึ่งมีลักษณะคล้ายหยกน้ำ (ภาพที่ 1 - 4)
2. แบบห่วงวงโค้ง ขอบด้านติดขนานกัน (ภาพที่ 5 - 7)

ขนาด

เส้นผ่าศูนย์กลาง 1.6 - 3.3 ซม.

ทำจาก

โลหะ

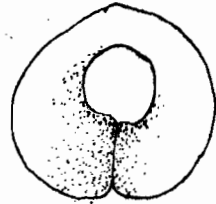
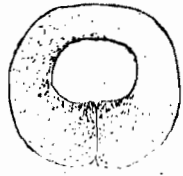
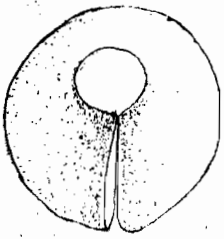
เทคนิคการทำ

หล่อจากแม่พิมพ์ (เพราะได้พบแม่พิมพ์ต่างหูทำด้วยดินทราย)

ความสำคัญ

1. ประติมากรรมสมัยทวารวดีที่เป็นเทวคาหรือเทพเจ้าเนื่องในศาสนาพราหมณ์ จะมีเครื่องประดับที่สำคัญอย่างหนึ่งคือต่างหู บางครั้งมีขนาดใหญ่มาก (ดูรูปถ่ายเส้นที่คนแบก หน้า ๑๑๐) รูปแบบที่พบมากนั้นคือพบในภาพต่างหู 1 - 4

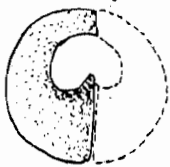
2. ต่างหูที่พบคงใช้ประดับร่างกายของประชาชนในเมืองโบราณนั้น ๆ และเป็นของที่ทำขึ้นในท้องถิ่น

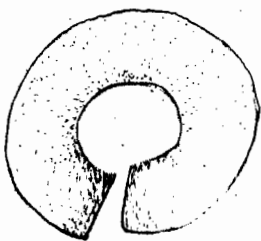
1. 0.0000000000

2. 0.0000000000

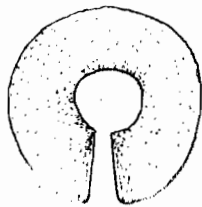
3. 0.0000000000

4. 0.0000000000

5. 0.0000000000

7. 0.0000000000

ภาชนะดินเผาขนาดเล็ก

ภาชนะดินเผาขนาดเล็กทั้งต่อไปนี้มีจะ เป็นที่รู้จักกันในชื่อว่า "ตะคัน" (1) และพบ
ทั่วไปตามเมืองโบราณยุคสมัยทวารวดีในภาคกลางประเทศไทย และเชื่อกันว่าเป็นที่สำนักันตามไฟตาม
ตะเกียง (2)

รูปแบบ

แบ่งได้เป็นสามรูปแบบคือ

1. ทรงถ้วย มีรูปแบบย่อยแบ่งได้เป็น
  - ทรงถ้วยก้นแบนราบ ขอบปากโค้ง เข้าใน (ภาพที่ 5)
  - ทรงถ้วยก้นแบนราบขอบปากตรง (ภาพที่ 7)
  - ทรงถ้วยก้นกลมขอบปากตรง (ภาพที่ 6)
  - ทรงถ้วยก้นกลมขอบปากตรง เป็นร่องสามเหลี่ยม (ภาพที่ 8)
2. ทรงมีแจ (ภาพที่ 10)
3. ทรงจานปากนียบออก (ภาพที่ 13)

สี

สีน้ำตาลอ่อน (ภาพที่ 1, 4) สีน้ำตาลเหลืองอ่อน (ภาพที่ 2) สีน้ำตาลแดง
(ภาพที่ 3) สีน้ำตาลออกเทา (ภาพที่ 6) สีเทาเข้ม (ภาพที่ 7)

เนื้อดิน

ดินเหนียวผสมทราย (รูปที่ 1) หรือดินเหนียวไม่ผสมทราย (รูปที่ 4) ทั้งหมดไม่มี
ส่วนผสมของอิทธิยวัตถุ

(1) มาตุข อินทราวุช "ผลการขุดค้น" การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณ
ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร 2523 หน้า 38.

(2) จิรวัสสา คุชชาวิระ "ตะคันดินเผาจากบ้านคูเมืองฯ" เพ็ญอ้าง หน้า 49.

ขนาด

เส้นผ่าศูนย์กลาง 3.8 - 7 มม.

เทคนิคการทำ

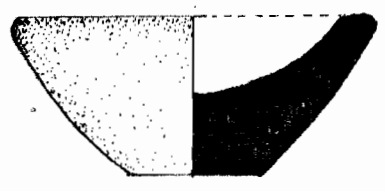
1. ใช้แม่พิมพ์ (รูปที่ 4 - 5)
2. ขึ้นรูปด้วยมืออื่นเป็นส่วนที่เหลือของเทคนิคการทำภาชนะดินเผาแบบนี้

ความสำคัญ

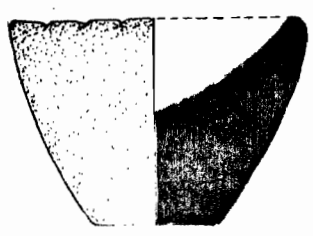
1. ภาชนะดินเผาแบบนี้มีขนาดเล็กมาก จึงคงมีใช้ทำขึ้นเพื่อใส่อาหารบริโภคในชีวิตประจำวัน
2. ใช้สำหรับใส่น้ำมันหรือเทียนตามไฟต่างตะเกียงอย่างแท้จริง เพราะพบว่าภาชนะบางชิ้นมีรอยไหม้สีน้ำตาลตรงขอบปาก (ภาพที่ 13) จึงคงสามารถเรียกได้ว่าเป็นตะคันได้
3. อาจจะเป็นถ้วยใส่เครื่องสังเวท เพราะบางแบบมีขนาดเล็กจนไม่อาจจะคิดว่า จะใส่ใส่ตะเกียงจุกเป็นเวลานานได้

הגוף והסדר הדימויים והצורות

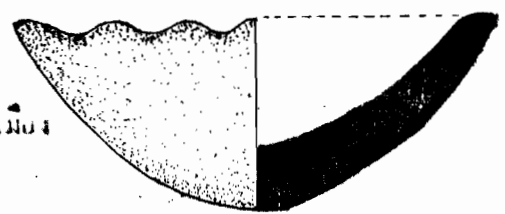
הצורה והצבעים והחומר

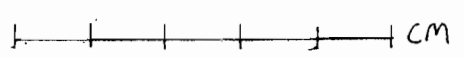
הצורה והצבעים והחומר

הצורה והצבעים והחומר

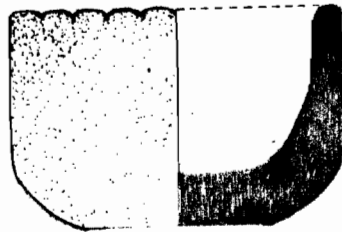

הצורה והצבעים והחומר

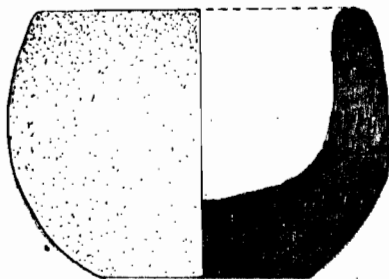

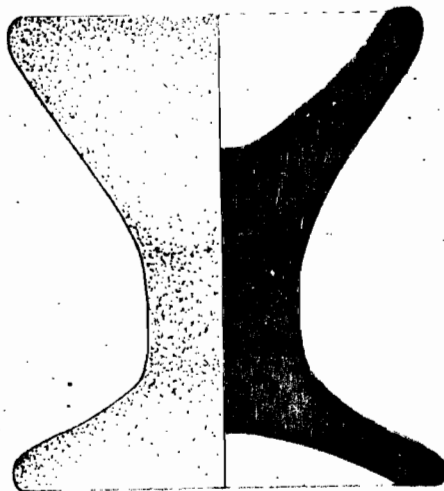
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

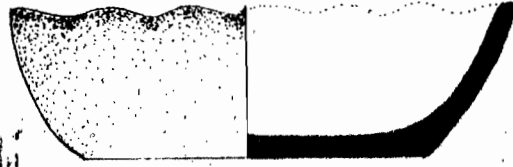
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

1 2 3 4 5 CM

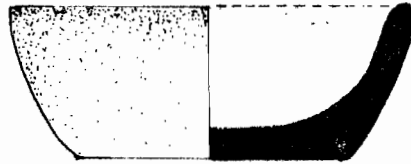
ภาพที่ ๖๖

พบที่เมือง ทัพพระนครชัยบุรี

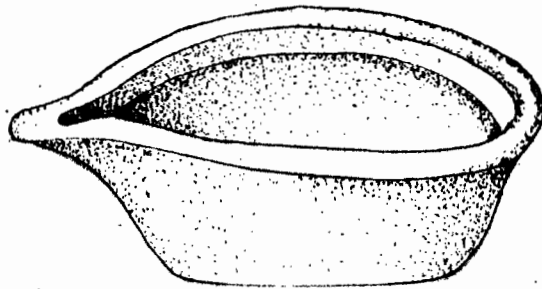
ภาพที่ ๖๗

พบที่เมือง ทัพพระนครชัยบุรี

ภาพที่ ๖๘

พบที่เมืองสุพรรณบุรี

CM

แหว

กล่าวกันว่าเป็นคำถิ่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นชื่อเรียกวัตถุทำด้วยดินเผา หรือโลหะขนาดเล็กที่มีรูปกลมและมีส่วนนูนข้างใดข้างหนึ่งทั้งสองข้าง โดยปกติจะพบในแหล่งโบราณคดี ยุคก่อนประวัติศาสตร์และยุคทวารวดี ที่มีกำหนดอายุแล้วคือ แหวดินเผาพบที่บ้านเชียง จ.อุดรธานี กำหนดอายุได้กว้างแต่ราว 100 - 300 ปีก่อนคริสตกาลจนถึงราว ค.ศ. 1 - 10⁽¹⁾ วัตถุแบบนี้ กล่าวกันว่าเป็นส่วนประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของเครื่องปั้นดินเผา "ลักษณะการใช้งาน ผู้ใช้จะนำไม้หรือโลหะ ใส้ไปในรูของแหว เพื่อเป็นแกนตรงกลาง เพื่อให้แหวทำหน้าที่เป็นตัวถ่วงช่วยในการปั้นเอาเส้นใยและทำหน้าที่เป็นตัวกันไม้ให้เส้นใยที่ถูกต้องออกมาเป็นเส้นด้ายหลดพันกัน ด้ายที่ปั่นแล้วนั้นจะวางอยู่เหนือแหวและไม่เลื่อนหลุด เพราะมีแหวเป็นตัวกัน"⁽²⁾

ที่จังหวัดสิงห์บุรี ได้พบแหวดินเผาบนพื้นที่ดินจากเมืองโบราณและแหล่งโบราณคดี ดังนี้ คือ บ้านบางบัว เมืองบ้านคู เมืองคูเมือง เมืองวัดพระนอนจักรสีห์

1. รูปแบบ แหวดินเผาที่พบแบ่งได้เป็น 3 แบบคือ

- 1.1 ทรงถึง เบียร์ เจาะรูตรงกลาง (ภาพแหวดินเผา 1 - 8) พบที่บ้านบางบัว เมืองบ้านคู
- 1.2 ทรงกรวยฐานเข้น เจาะรูตรงกลาง (ภาพแหวดินเผา 9) พบที่เมืองคูเมือง
- 1.3 ทรงคล้ายสามเหลี่ยมปลายตัด เจาะรูตรงกลาง (ภาพแหวดินเผา 10 - 13) พบที่เมืองคูเมืองและเมืองวัดพระนอนจักรสีห์ (ภาพแหวดินเผา 10 - 13)

---

(1) Joyce C. White Catalogue of the Exhibition Discovery of a last Bronze Age.
Ban Chiang Philadelphia 1982 p.76.

(2) มยุรี วีระประเสริฐ, แหวดินเผาที่อินทร์บุรี การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้านคูเมือง อ.อินทร์บุรี จ.สิงห์บุรี ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ.2523
หน้า 44

2. ขนาด แบ่งได้เป็น 3 ขนาดคือ

2.1 ขนาดใหญ่

เส้นผ่าศูนย์กลาง 4 - 5 มม.

สูง 2.6 - 3.2 มม.

2.2 ขนาดกลาง

เส้นผ่าศูนย์กลาง 3 - 3.5 มม.

สูง 2.2 - 2.6 มม.

2.3 ขนาดเล็ก

เส้นผ่าศูนย์กลาง 2 - 2.3 มม.

สูง 1.4 - 1.8 มม.

เป็นที่น่าสังเกตว่ารูปทรงถึง เบียร์จะมีขนาดใหญ่และขนาดกลาง ส่วนรูปทรงคล้ายสามเหลี่ยมปลายตัดจะมีขนาดเล็ก

3. สี แวकिनเผาที่พบมีสีต่าง ๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของดินและอุณหภูมิที่เผา กล่าวคือ มีสีเทาอ่อน สีเทาเข้ม สีน้ำตาลอ่อน สีน้ำตาลเข้ม สีดำ

4. เนื้อดิน

กลุ่มทรงถึง เบียร์ เป็นเนื้อดินผสมทรายจึงไม่แกร่ง

กลุ่มทรงคล้ายสามเหลี่ยมปลายตัดเป็นเนื้อดินละเอียดคือ ดินที่ไค้กรองแล้วและ

ไม่ผสมทราย

ไม่พบว่ามีอินทรีย์วัตถุ เช่น แกลบหรือสิ่งอื่นปนอยู่ในเนื้อดินของแว

5. เทคนิคการทำ

ปั้นด้วยมือ คงจะได้แก่ ทรงฐานเบียร์และทรงกรวยฐานชั้น

ใช้แป้นหมุน คงได้แก่กลุ่มทรงสามเหลี่ยมปลายตัด

6. ความสำคัญ

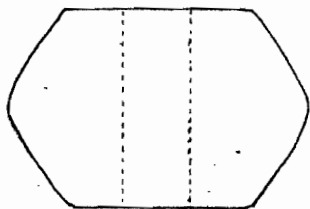
1. แวकिनเผาทรงถึง เบียร์มีความคล้ายคลึงกับแวकिनเผาพบตามแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์มาก เข้าใจว่าเป็นรูปแบบของแวकिनเผายุคก่อนประวัติศาสตร์โดยเฉพาะ (แหล่งโบราณคดีที่พบแวकिनเผาแบบนี้จึงน่าจะเป็นยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์มากอน)

2. แวกินเผาทรงสามเหลี่ยมปลายตัดมีกจะตาม เมืองโบราณที่มีคูเมือง
กำแพงเมืองล้อมรอบ คงเป็นรูปแบบของมนุษย์ในสมัยประวัติศาสตร์ (สมัยทวารวดี) แล้ว

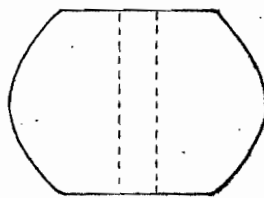
3. แวกินเผามีหลายขนาดทั้งถ้าว ทั้งนี้คงเพื่อจุดประสงค์การปั้นเส้นใบ
ให้โค้งนากตามความประสงค์

4. แวกินเผาเป็นหลักฐานยืนยันการทอผ้าเครื่องนุ่งห่มใช้กันอย่างแพร่หลาย
ในท้องถิ่น

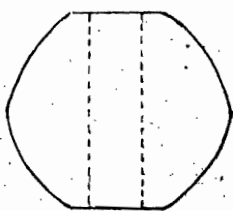
ภาพเขียนนี้ -

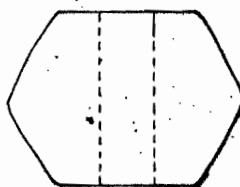
ภาพที่ ๑ หน้าหัวนอต

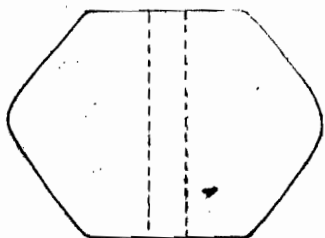
ภาพที่ ๒ หน้าบานนอต

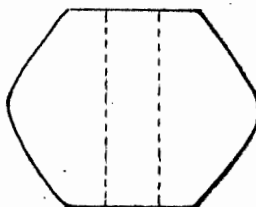
ภาพที่ ๓ หน้าบานนอต

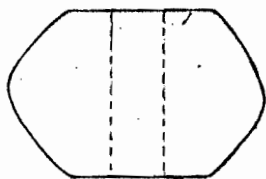
ภาพที่ ๔ หน้าบานนอต

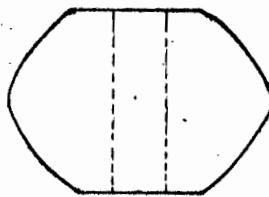
ภาพที่ ๕ หน้าหัวนอต

ภาพที่ ๖ หน้าหัวนอต

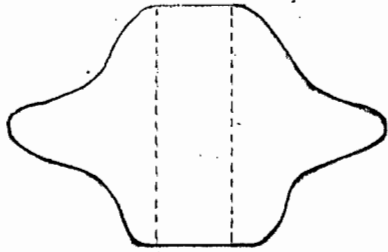

ภาพที่ ๗ หน้าหัวนอต

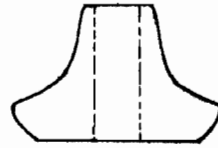

ภาพที่ ๘ หน้าหัวนอต

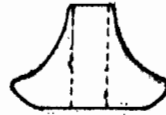
แบบที่ ๑ คอเสื้อคอแบน

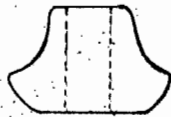
แบบที่ ๒ คอเสื้อคอตั้ง

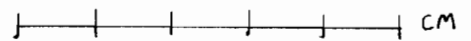
แบบที่ ๓ คอเสื้อคอตั้ง

แบบที่ ๔ คอเสื้อคอตั้ง

แบบที่ ๕ คอเสื้อคอตั้ง

หินคุ

เป็นวัตถุทำด้วยหินเผา รูปร่างคล้ายสากขนาดเล็ก ใช้เป็นเครื่องมือสำหรับทำหม้อ
ข้างบนหม้อจะใช้หินคุรองตรงผนังภายในของหม้อในขณะที่ใช้ไม้แบนคมแฉงผิวหม้อด้านบน เพื่อให้ได้หม้อ
ที่มีทรงตรงสมบูรณ์ตรงตามต้องการ อย่างไรก็ตาม การขึ้นทรงหม้อไม่จำเป็นต้องใช้หินคุรอง
ผนังภายในเสมอไป ในปัจจุบันบางท้องถิ่นใช้ก้อนหินขนาดกำปั้นรองภายใน

กล่าวกันว่าหินคุเป็นภาษาถิ่นทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรียกชื่อเครื่องทำหม้อดังกล่าว
นี้ "คุ" หมายถึงกระทงหรือคบและในภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังคงใช้วัตถุแบบเดียวกันนี้เป็นเครื่องมือ
ปั้นหม้อมาจนถึงทุกวันนี้ (1) ขนาดของหินคุมีขนาดต่าง ๆ กัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดภาชนะที่จะทำ กล่าวคือ
หากทำหม้อขนาดเล็กก็ใช้หินคุขนาดเล็ก

เทคนิคการใช้หินคุและไม้คบในการทำภาชนะนั้นเกิดขึ้นตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ จาก
การขุดค้นที่บ้านเชียง สามารถกำหนดอายุหินคุได้ว่า มีอายุตั้งแต่ราว 1,000 - 300 ปีก่อนคริสตกักราช
จนถึงราว ค.ศ. 200 และเป็นเทคนิคที่ใช้กันมาจนถึงปัจจุบัน แสดงถึงเทคนิคโบราณที่ใช้สืบทอดกันมาจน
นับพันปี

หินคุพบที่ เมืองโบราณในจังหวัดสิงห์บุรีคือ เมืองคูเมือง เมืองบ้านคู เมืองวัดพระนอน-
จักรศรี กล่าวคือ

รูปแบบ

โดยส่วนรวมนั้นไม่มีความแตกต่างในเรื่องรูปแบบคือมีส่วนเมื่อถือและส่วนใช้สำหรับกรทุ้ง
ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดก็ยังมีเพียงส่วนเมื่อถือเท่านั้นที่มีหลายแบบและหลายขนาด กล่าวคืออาจจะแหลม
เล็ก (ภาพหินคุ 1) ขนาดพอที่มีจับปลาเขมรเจาะรู (ภาพหินคุ 2) ปลายตัดเฉียงประทับลายเชือกทาบ
(ภาพหินคุ 3) มีจับเว้าคอด (ภาพหินคุ 4) หรือมีจับเป็นลักษณะคล้ายคัม (ภาพหินคุ 6)

(1) วิสันชนิ โภชิสุนทร. เครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย เครื่องถ้วยในประเทศไทย

ขนาด

ส่วนใหญ่ ชำรุดแต่ถ้ามีขนาดสมบูรณ์จะมีส่วนสูง 8 - 14 ซม. หินอุษนาภคังกล่าวนี้ คงจะใช้สำหรับทำภาชนะขนาดกลางที่ใช้ในชีวิตประจำวัน

สี

สีน้ำตาลอ่อน สีน้ำตาล สีน้ำตาลค่อนข้างแดง สีน้ำตาลค่อนข้างเหลือง

เนื้อดิน

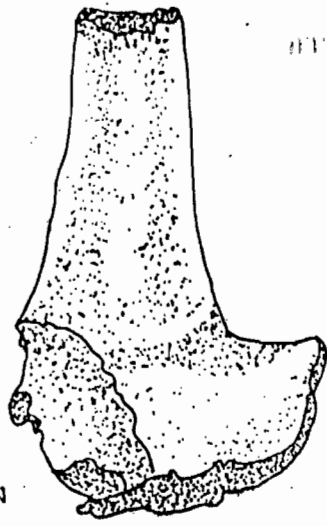
มีเนื้อดินสองชนิดคือเป็นเนื้อดินเหนียวผสมทราย หรือดินเหนียวไม่ผสมทราย

เทคนิคการทำ

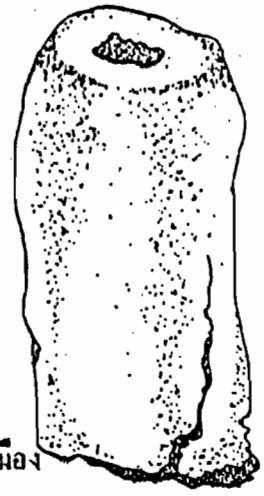
1. ใส่มือปั้น ภาพหินคู่ 1,2,3,4,5
2. ใส่มือพิมพ์ ภาพหินคู่ 6

ความสำคัญ

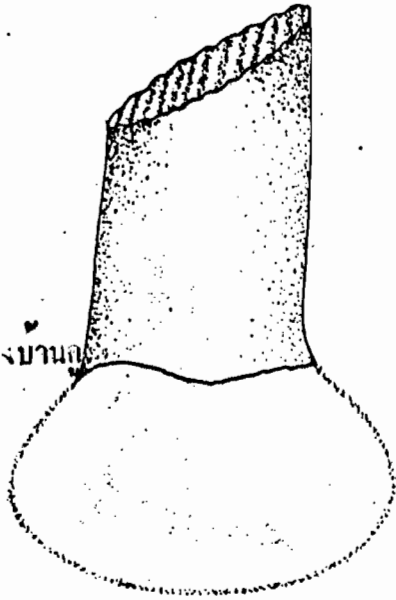
1. การทำภาชนะดินเผาเป็นงานอุตสาหกรรมในครัวเรือน ที่ทำกันทุกท้องถิ่น ที่โคกพนมดีทางโบราณคดี
2. เทคนิคการใช้หินคูรองผนังกานในเพื่อขึ้นรูปภาชนะ เป็นเทคนิคที่ใช้กันมาจนถึงปัจจุบัน

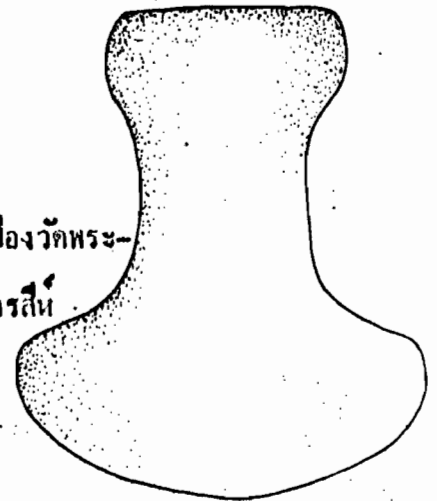
ภาพที่ ๑ พบที่เมือง
คูเมือง

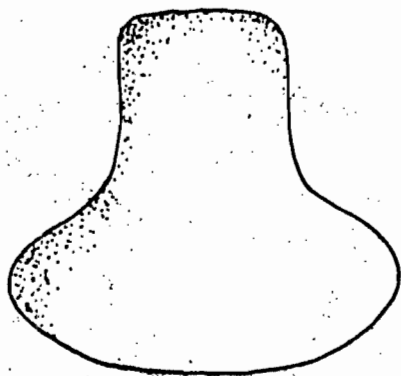
ภาพที่ ๒ พบที่เมืองคูเมือง

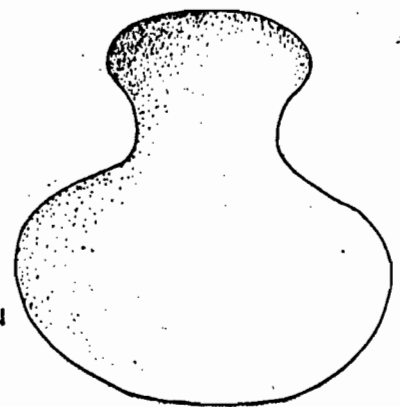
ภาพที่ ๓ พบที่เมืองบ้านกู่

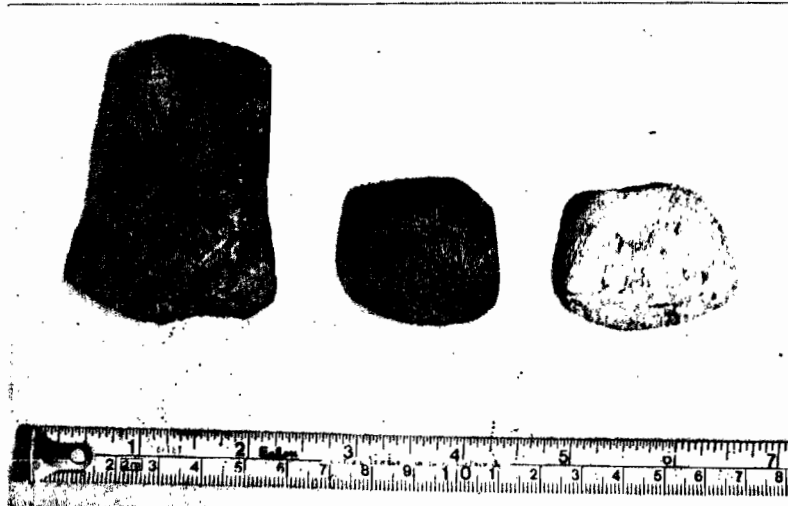
ภาพที่ ๔ พบที่เมืองวัดพระ-
นอนจักรสีห์

ภาพที่ ๕ พบที่เมือง
คูเมือง

ภาพที่ ๖ พบที่
เมืองวัดพระนอน
จักรสีห์

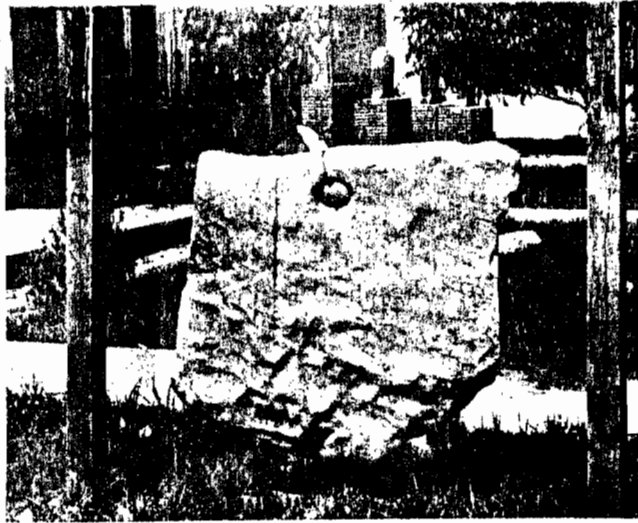

ขวานหินขัด

กล่าววาทพบที่เมืองบ้านคู มีรูปแบบไม่แตกต่างจากขวานหินขัดพบในแหล่งโบราณคดียุคสมัย
ทวารวดี เช่นที่ขี้จ่าป่า อุทอง กงมะรุม

หิน	ซ้าย	กว้าง	4.5 ซม.	สูง	7 ซม.
	กลาง	กว้าง	3.5 ซม.	สูง	3.5 ซม.
	ขวา	กว้าง	4.5 ซม.	สูง	3.5 ซม.

สมบัติของวัดบ้านแค ต.บางซุก อ.สรรคบุรี จ.ชัยนาท

ภาพที่ ๑

ภาพที่ ๒

ระฆังหิน

พบที่เมืองคูเมือง (รูปที่ 1) และเมืองบ้านคู (รูปที่ 2) เป็นหินที่ถูกสกัดให้แบน (บางครั้งเป็นก้อน) แล้วเจาะรูเพื่อนำไปแขวน ใต้พบตาม เมืองโบราณสมัยทวารวดีเกือบทุกเมือง

หิน

ภาพที่ 1 อยู่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทบุรี จ.สิงห์บุรี

ภาพที่ 2 อยู่ที่บ้านแค ต.บางซุง อ.สรรคบุรี จ.ชัยนาท

ตะ เกียงคินเผา

เมืองโบราณสมัยทวารวดีในประเทศไทยบริเวณภาคกลาง ได้พบตะเกียงคินเผาหลายแห่ง เช่นที่เมืองคูทอง เมืองโคกไม้เทียม (จ.นครสวรรค์) เมืองกงคอง (จ.ชัยนาท) เมืองชัยจำปาศ (จ.ลพบุรี) และที่ จ.สิงห์บุรี ไทพรมที่เมืองคูเมือง นอกจากนั้นได้พบตะเกียงแบบคล้าย ๆ กันนี้ แต่ทำด้วยสำริด ที่เมืองพงคึก (จ.กาญจนบุรี) ซึ่งถือกันว่าเป็นโบราณวัตถุรุ่นเก่าที่สำคัญของเอเชียอาคเนย์ ซึ่งมีผู้ศึกษาไว้ว่าเป็นตะ เกียงแบบที่ ๓ ๓ เมืองอาเล็กซานเดรีย ประเทศอียิปต์ ในสมัยโรมัน มีอายุ

(1)

ราว พ.ศ.220 - 513

รูปแบบ

ตะ เกียงคินเผาที่มีสภาพสมบูรณ์ได้พบที่เมืองคูทอง มีรูปร่างยาว กลวงค้ำในคล้ายรองเท้า ส่วนหนึ่งจะเป็นรูปกลมใสน้ำมัน อีกส่วนหนึ่งจะเป็นจงอยปากสำหรับจุกให้แสงสว่างที่มีปลายตัดเฉียง (ภาพตะ เกียงคินเผา 1) สำหรับที่พบที่เมืองคูเมืองขำรูกทั้งสิ้นและปรากฏร่องรอยของการใช้งานมาแล้ว เพราะรอบ ๆ จงอยปากมีรอยไหม้ดำ แต่ถ้าวัดอยู่ในสภาพสมบูรณ์ก็คงมีรูปแบบไม่แตกต่างจากที่พบที่เมืองคูทอง อย่างไรก็ตามคงมีความแตกต่างระหว่างตะ เกียงคินเผาเพียงเล็กน้อย คือ กลมจงอยปากสั้น และกลมจงอยปากยาว (ภาพที่ 2)

ขนาด

ตะ เกียงคินเผาที่พบมีหลายขนาด สำหรับที่ขุดได้จบรวมไว้มี 3 ขนาด (ภาพที่ 3) คือ

1. ขนาดใหญ่	เส้นผ่าศูนย์กลางส่วนที่เป็นจงอยปากเพื่อจุกใส่	2.4 ซม.
2. ขนาดกลาง	" " "	2.2 ซม.
3. ขนาดเล็ก	" " "	1.5 ซม.

(1) ศาสตราจารย์ ชาลส์ ปิการ์ก แต่ง ศจ. ม.จ.สุภัทรทิศ คีตกุล แปล ตะ เกียงแบบอาเล็กซานเดรีย พิงคึก วารสารศิลปากร ปีที่ 1 เล่มที่ 1 หน้า 46 - 47

๒

สีน้ำตาลแกงอ่อน สีเทาอ่อน สีน้ำตาลอ่อน

เนื้อดิน

เป็นเนื้อดินเหนียวสมทราย

เทคนิคการทำ

ปั้นด้วยมือและเผาด้วยอุณหภูมิค่อนข้างสูง

ความสำคัญ

1. ตะเกียงแบบนี้มักจะเรียกว่า ตะเกียงโรมัน หรือตะเกียงแบบอานธรในศิลปะแบบอมราวดี
ทั้งนี้เพราะเป็นตะเกียงแบบที่แพร่หลายในยุโรปและตะวันออกกลางมาก่อนแล้ว จึงได้แพร่หลายมายังประเทศ
อินเดียตอนใต้ และเข้าสู่ดินแดนภาคกลางประเทศไทย แสดงให้เห็นเส้นทางการติดต่อของชาติต่าง ๆ ใน
โลกอย่างกว้างขวางจากซีกโลกตะวันออกมายังตะวันออก
2. การกำหนดอายุดินเผาแบบนี้ในประเทศไทย ไม่ควรจะมีอายุเก่าแก่เกินกว่าพุทธศตวรรษที่ 10
อันเป็นระยะเวลาก่อตั้งสังคมเมืองขึ้นโดยการขุดคูเมือง กำแพงเมือง

---

(1) ศาสตราจารย์ บั้ว เซอดี เบร์ แดง ศจ. ม.จ. สุภัทรทิศ ศิสกุล เก็บความ ทฤษฎีใหม่เกี่ยวกับ
สถานที่ตั้งอาณาจักรทวารวดี โบราณวิทยาเรื่อง เมืองคูทอง พ.ศ. 2509 หน้า 19

ภาพตะเกียงดินเผา

ภาพที่ 1 ตะเกียงดินเผา พาคีเมืองปู่ทอง จ.สุพรรณบุรี
ขนาด สูง 4.3 ซม. บาว 13 ซม.
ปัจจุบันอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (1676/2518)

จอยปากสั้น

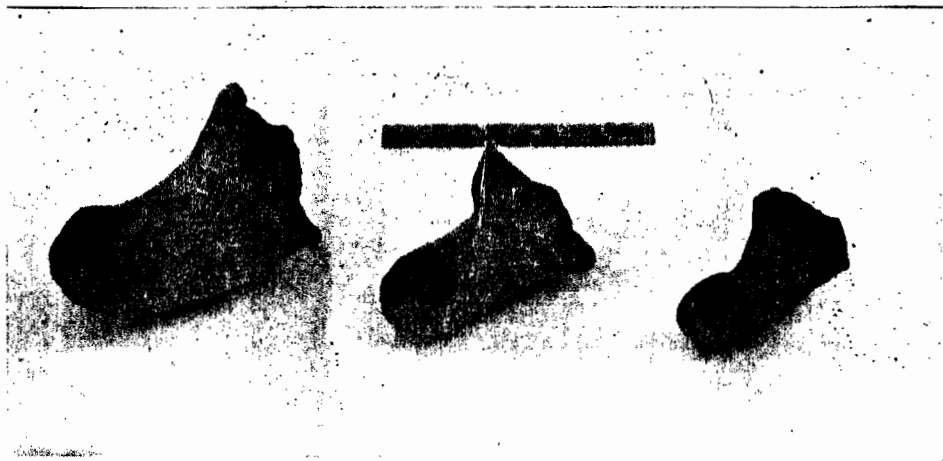
จอยปากยาว

จอยปากยาว

ภาพที่ 2 จอยปากตะเกียงหินเผา พบที่เมืองคูเมือง

ภาพที่ 3 เปรียบเทียบตะเกียงหินเผา 3 ขนาด

เปรียบเทียบตะเกียงหินเผา

จงอยปากสั้น (รูปซ้าย)

จงอยปากยาว (รูปขวา)

5. ลวดลาย - เครื่องประดับตกแต่งอาคาร

ลวดลาย - เครื่องประดับตกแต่งอาคารที่นำเสนอนี้ในหนังสือพิมพ์ที่เมืองคูเมืองทั้งสิ้น จำแนกได้เป็น ยอกปราสาทจำลองและซุ้มหน้าทางจำลอง ใช้ประดับหลังคาศาสนสถาน เป็นรูปแบบของอาคารจำลองของจริง อาจเป็นศาสนสถานที่มีผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส (ภาพยอกปราสาทจำลอง 2) และมียอกยอชั้นจนเว้าแหลม (ภาพยอกปราสาทจำลอง 1) ส่วนซุ้มหน้าทางจำลอง (ภาพยอกปราสาทจำลองและซุ้มหน้าทางจำลอง 3 - 5) คล้ายกับซุ้มในศิลปะอินเดียที่มีโถงทำกันแพหรือหลายคกแต่งสถาปัตยกรรมอาคารในหลายสมัย เช่น ประตูหรือหลังคา ซุ้มแบบโค้งวิจิตรนาการจากซุ้มหน้าทางจำลองที่มีหน้าบุคดลโธล ลวดลายตกแต่งรูปดอกไม้บาน คงเป็นลวดลายตกแต่งสถาปัตยกรรม มีรูปแบบหลายรูปแบบ เป็นความคิดสร้างสรรค์ของประติมากร บางลวดลายใกล้เคียงกับลวดลายตกแต่งบนผนังธรรมจักร (คือดอกไม้บานในระหว่างช่องลายลูกปัด) (ภาพลวดลายตกแต่งรูปดอกไม้บาน 1 - 3)

รูปสัตว์

1. นาค เป็นรูปในเทพนิยายและเป็นเทพชั้นต่ำแห่งน้ำ นาคมีเรื่องเกี่ยวข้องกับวรรณคดีอินเดียและศาสนา ทั้งพุทธ - พราหมณ์ จึงได้แพร่หลายมาพร้อมกับวัฒนธรรมอินเดียอื่น ๆ นาคพบที่เมืองคูเมืองนี้ คงเป็นประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรม (ภาพลวดลาย - เครื่องประดับตกแต่งอาคารรูปสัตว์ "นาค" ภาพที่ 1 - 2)

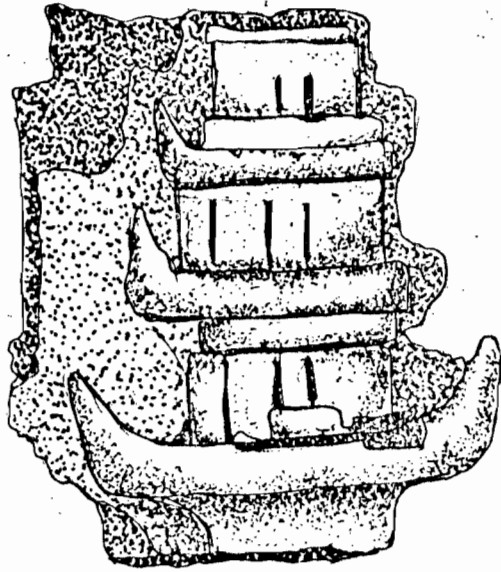
2. มกร เป็นสัตว์ประหลาดสมระหว่างปลา จระเข้และช้าง เป็นลวดลายตกแต่งที่กำเนิดในอินเดียและแพร่หลายมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครนิยมทำเป็นลวดลายบนทับหลัง ในศิลปะชวาภาคกลางเป็นลวดลายตกแต่งซุ้มประตูหรือท่อน้ำ และในศิลปะแบบทวารวดีของประเทศไทยเป็นลวดลายตกแต่งผนังถึงบัลลังก์พระพุทธรูปหรือตกแต่งสถูปเจดีย์ มกรแบบนี้ใกล้เคียงกับมกรในศิลปะแบบหลังคุปตะของอินเดีย (ภาพลวดลาย - เครื่องประดับตกแต่งอาคารรูปสัตว์ "มกร")

3. สิงห์โต มีหลายรูปแบบและทำด้วยวัสดุต่าง ๆ กัน เช่น ดินเผา (ภาพที่ 1 - 4) ปูนปั้น (ภาพที่ 5 - 7) ความสำคัญของสิงห์โตมีต่าง ๆ กันคือ มีความสำคัญในฐานะผู้รักษาทางเข้าค้ำที่พบตามศาสนสถานในอินเดีย ชวา เขมร ทั่วทั้งประเทศไทย พบที่เจดีย์จุลประโทน (นครปฐม) นอกจากนี้ยังมีความสำคัญในฐานะเป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจมหิทธิ เช่นสิงห์บนเสาสองพระเจ้าอโศก และยังมีมีความสำคัญในฐานะลวดลายตกแต่งที่นิยมทำกันเช่นเดียวกับมกร นาค หงส์

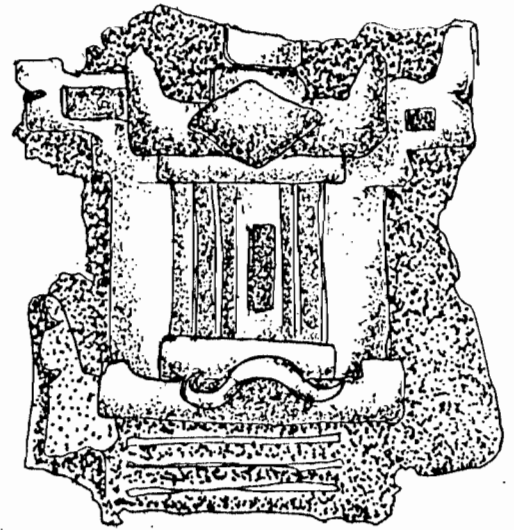
สำหรับสิ่งโทพบที่เมืองคูเมือง ไม่ว่าจะเป็นดินเผาหรือปูนปั้น คงทำขึ้นเพื่อประดับศาสนสถาน
แสดงอาคารกุราย

4. ช้าง โดยปกติประติมากรรมรูปช้างมีความสำคัญในหลาย ๆ แห่ง กล่าวคือ เป็นช้าง
ประจำทิศ จึงแบกรองรับเจดีย์ หรือทำขึ้นเพื่อประกอบขาคถกเรื่องหนึ่ง เรื่องใดในคัมภีร์พุทธศาสนา
(ภาพลวดลาย - ประดับตกแต่งอาคารรูปสัตว์ "ช้าง")

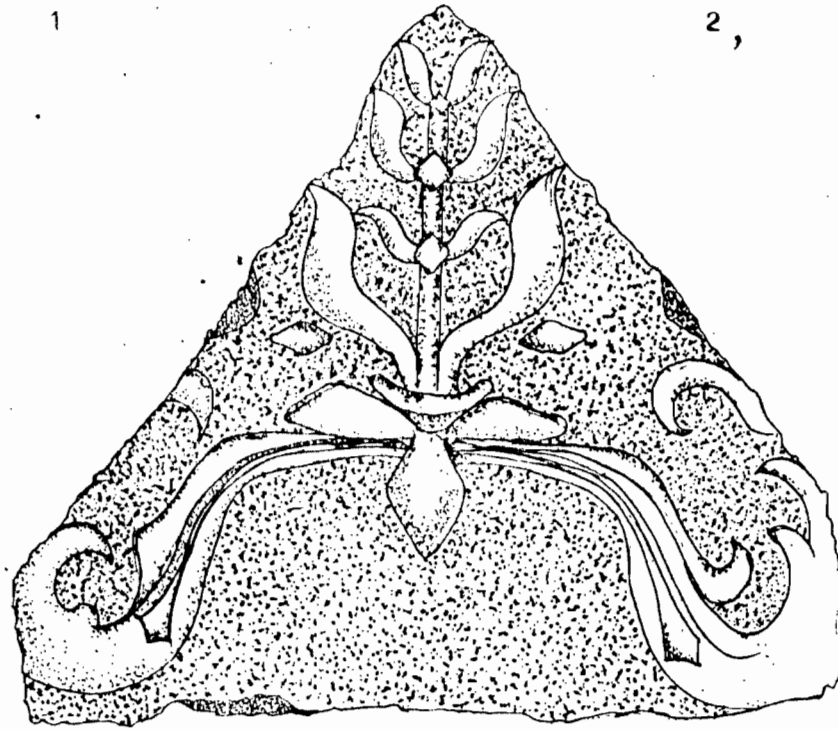
รูปคนแบก (ภาพลวดลาย - เครื่องประดับตกแต่งอาคาร "รูปคนแบก" ภาพที่ 1 - 2)
มีหลายรูปแบบหนึ่งของแยกขา มีอยู่ชั้นในท่าแบก กวางตาโปน พุงพลุ้ย สวมต่างหูขนาดใหญ่ อันเป็น
รูปแบบใกล้ เคียงกับสุรในสวนตกแต่งสวนฐานสถูปชั้นล่าง และมีความหมายไม่แตกต่างจากยักษ์แบกใน
ศิลปะไทย

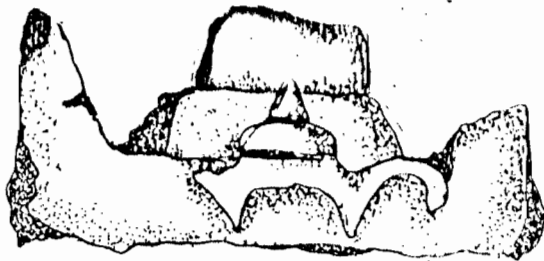
1

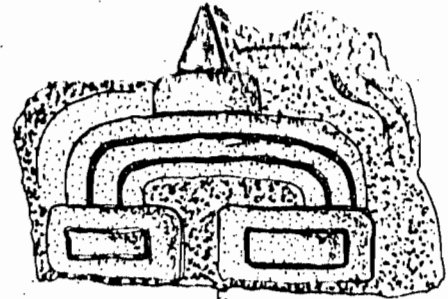
2,

3

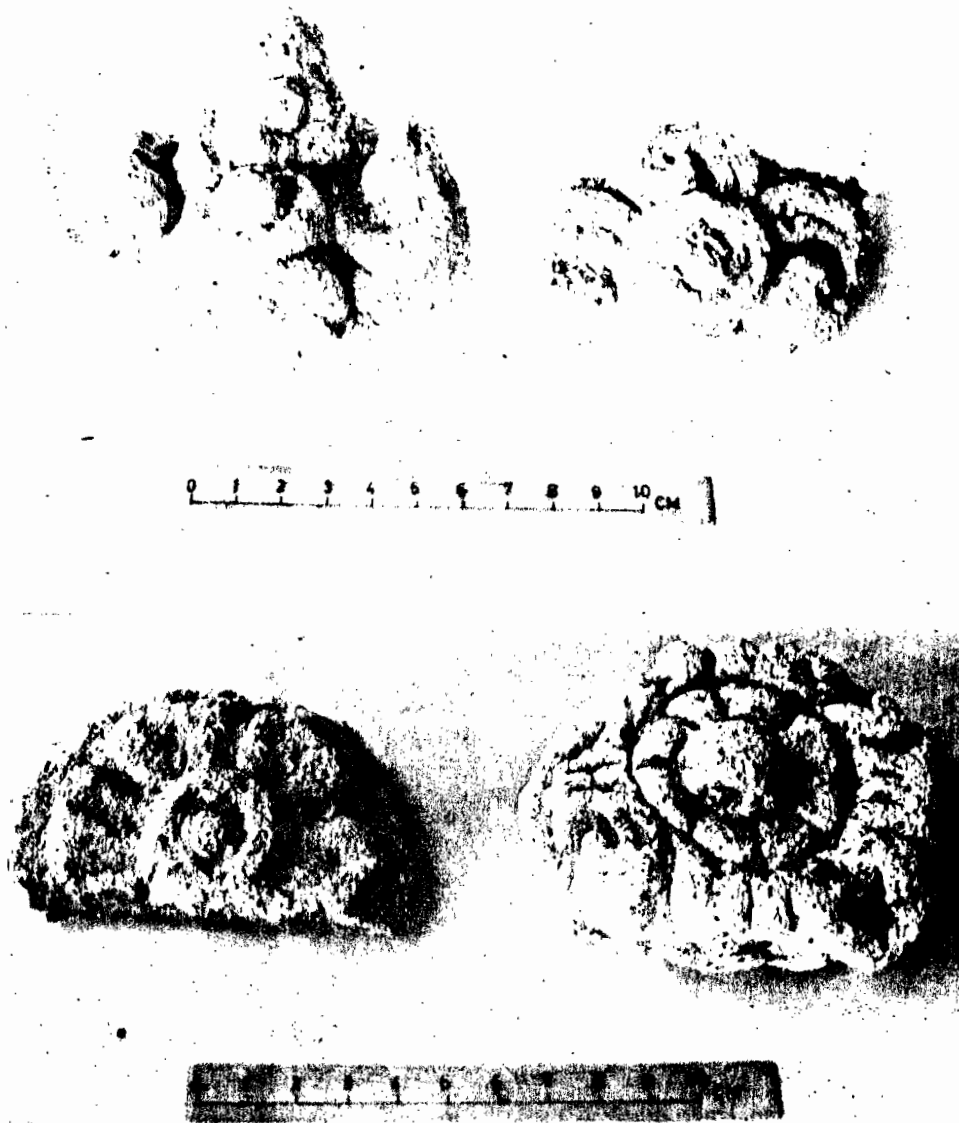

4

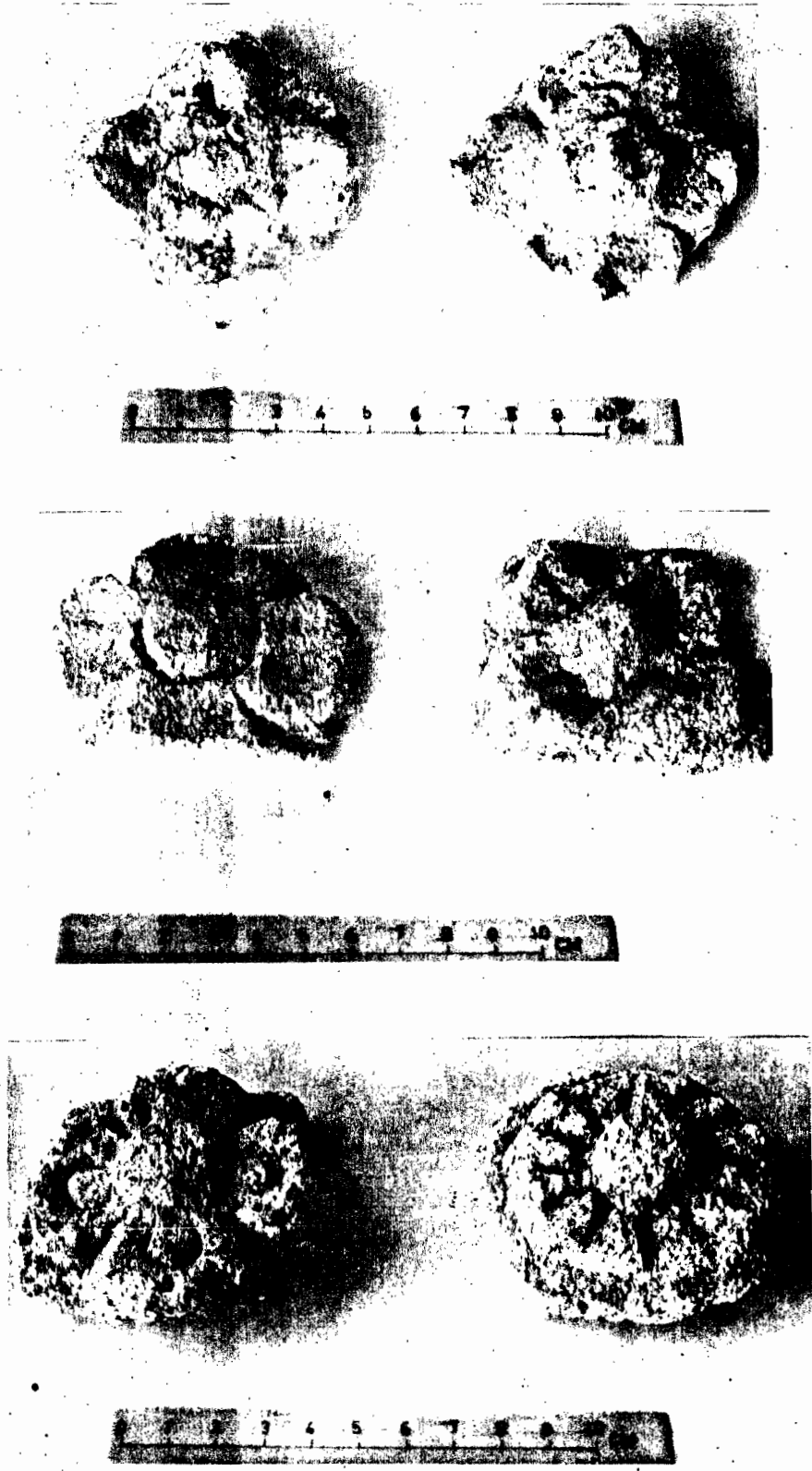

5

ภาพประกอบที่ ๑๘ (๑-๕) แสดงลักษณะของหิน (๑-๕)

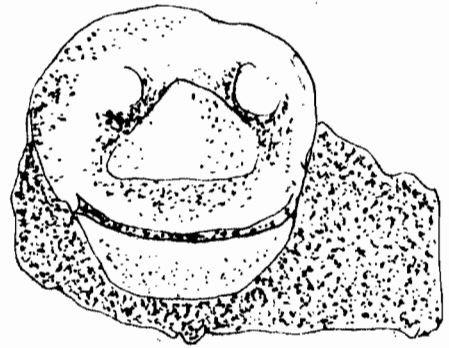
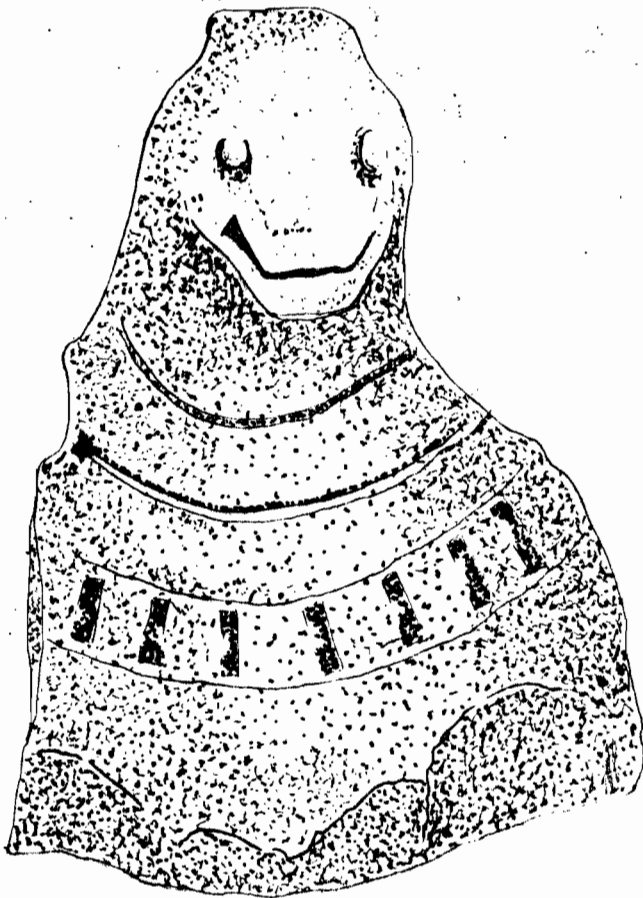
ภาพลวดลายดอกแดงรูปดอกไม้บาน ภาพที่ 1 (ปูนปั้น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อินทร์บุรี)

ภาพลวดลายตंकแดงรูปทอกไม้บาน ภาพที่ 2 (ปูนปั้น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อินทรีบุรี)

ภาพวาดลายตกแต่งรูปดอกไม้บาน ภาพที่ 3 (ปูนปั้น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อินทร์บุรี)

ภาพวาดลาย - เครื่องประดับตกแต่งอาคาร รูปสัตว์ นาค-งูภาพที่ 1 (บนนั้น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อินทร์บุรี

ภาพลวดลาย - เครื่องประดับตกแต่งอาคารรูปสัตว์ นาค

ภาพที่ 2 เป็นนาค 3 เศียร เศียรตัวกลางมีปากเป็นกรงท คาโปน ลักษณะคล้ายกลีบขนุน

หินเผา สูง 42 ซม. กว้าง 20 ซม.

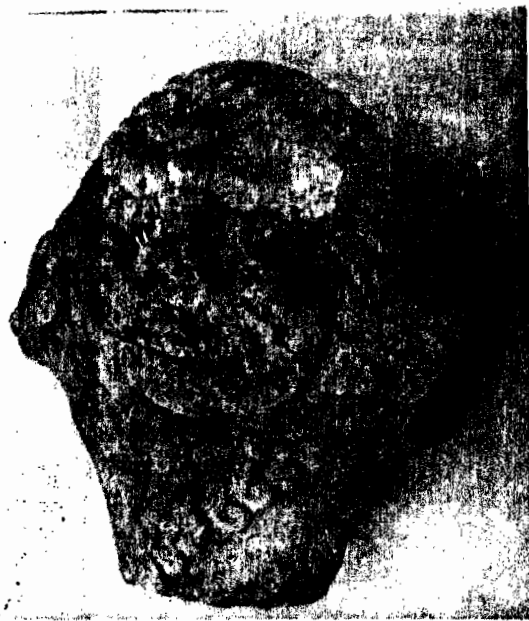
สมบัติของวัดหนองสุ่ม ต.ห้วยชัน อ.อินทร์บุรี

ภาพทวกลาย - เครื่องประดับตกแต่งอาคารรูปสัตว์ "มังกร"

ปูนปั้น สูง 31 ซม.

สมบัติของนายแพทย์เจริญ สุธโยภาส โรงพยาบาลจังหวัดอุทัยธานี

ภาพที่ 1 สิงห์โตกินเนอา สูง 16 ซม.
พบที่ เมืองคูเมือง
สมบัติของนายแพทย์จรัส อุทัยภาส โรงพยาบาลจังหวัดอุทัยธานี

ภาพที่ 2 สิงห์โตกินเนอา สูง 11 ซม.
พบที่ เมืองคูเมือง
สมบัติของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทร์บุรี

ภาพทวุกหลาย - เครื่องประดับตกแต่งอาคารรูปสัตว์ "สิงห์โต"

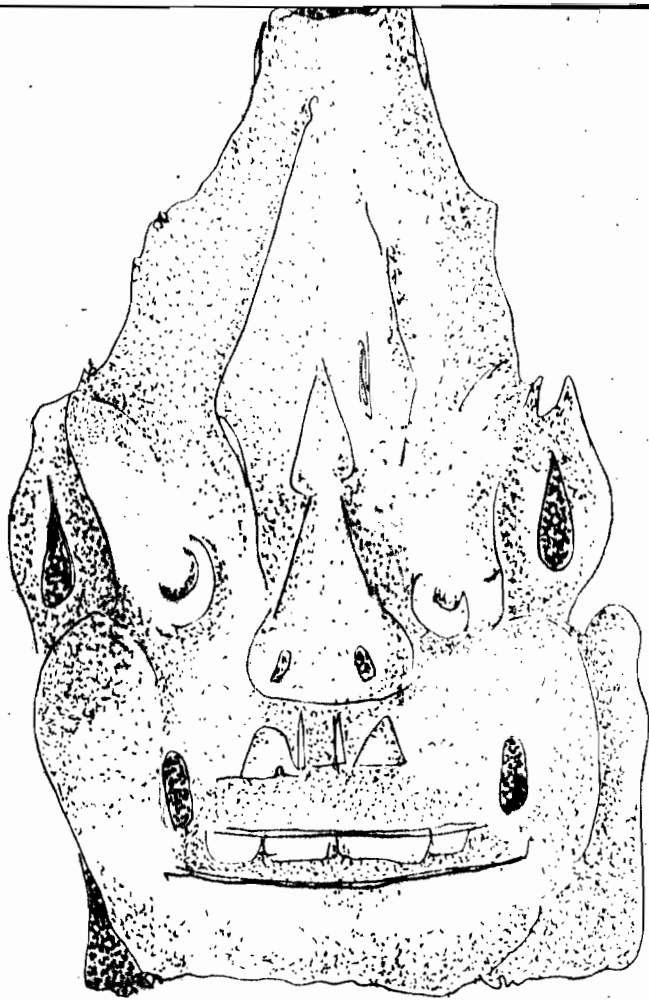

ภาพที่ 3. สิงห์โตหินแกะ
พบที่เมืองคูเมือง
สมบัติของนายแพทย์เจริญส ถุโยภาส โรงพยาบาลจังหวัดอุทัยธานี

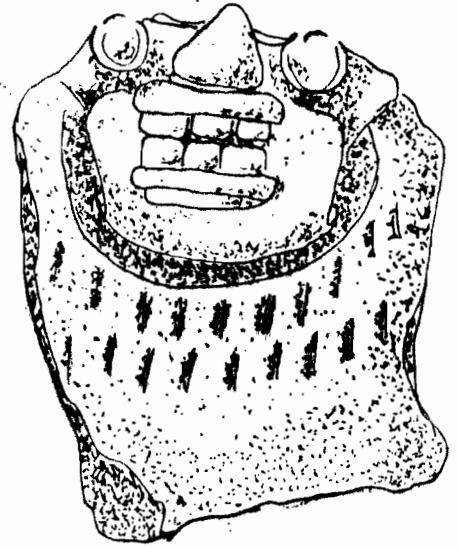

ภาพที่ 4 สิงห์โตหินแกะ สูง 23 ซม. กว้าง 10 ซม.
พบที่เมืองคูเมือง
สมบัติของ จ.ส.ค. ท่า บันเจริญ 33 หมู่ 6 บ้านคูเมือง ต.น้ำขุ่น

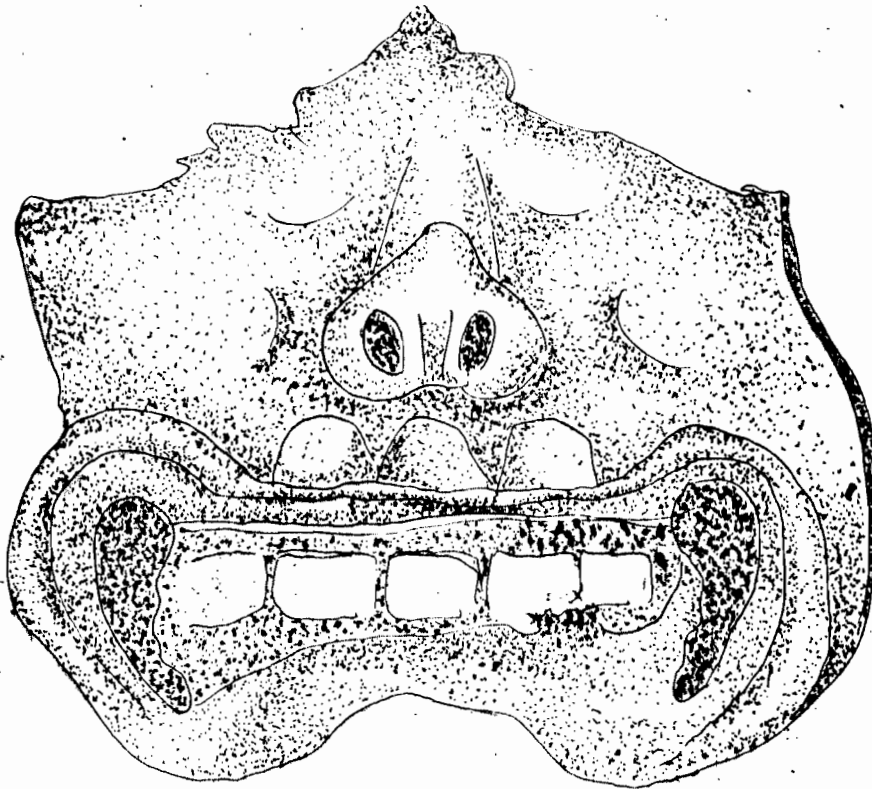
ภาพดัดแปลง - เครื่องประดับตกแต่งอาคารรูปสัตว์ "สิงห์โต"

รูป 5

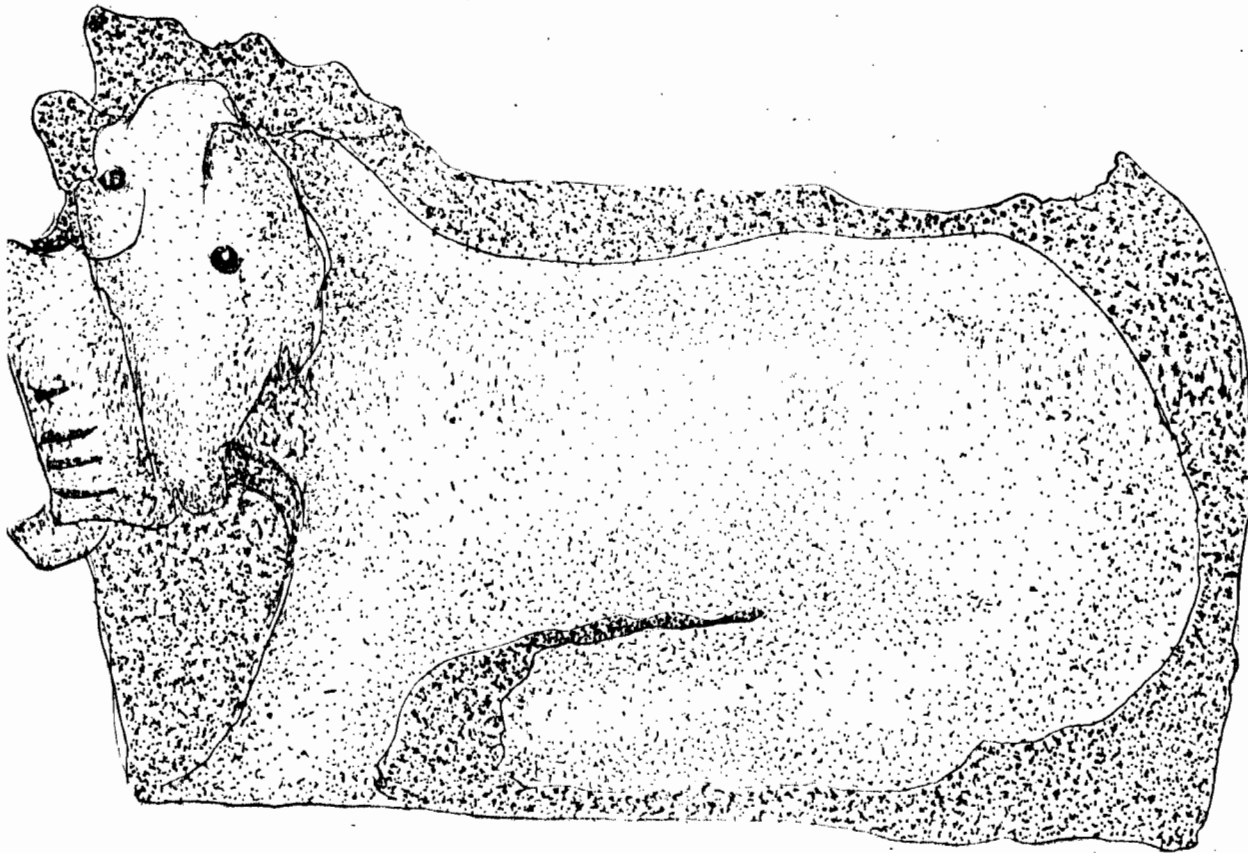
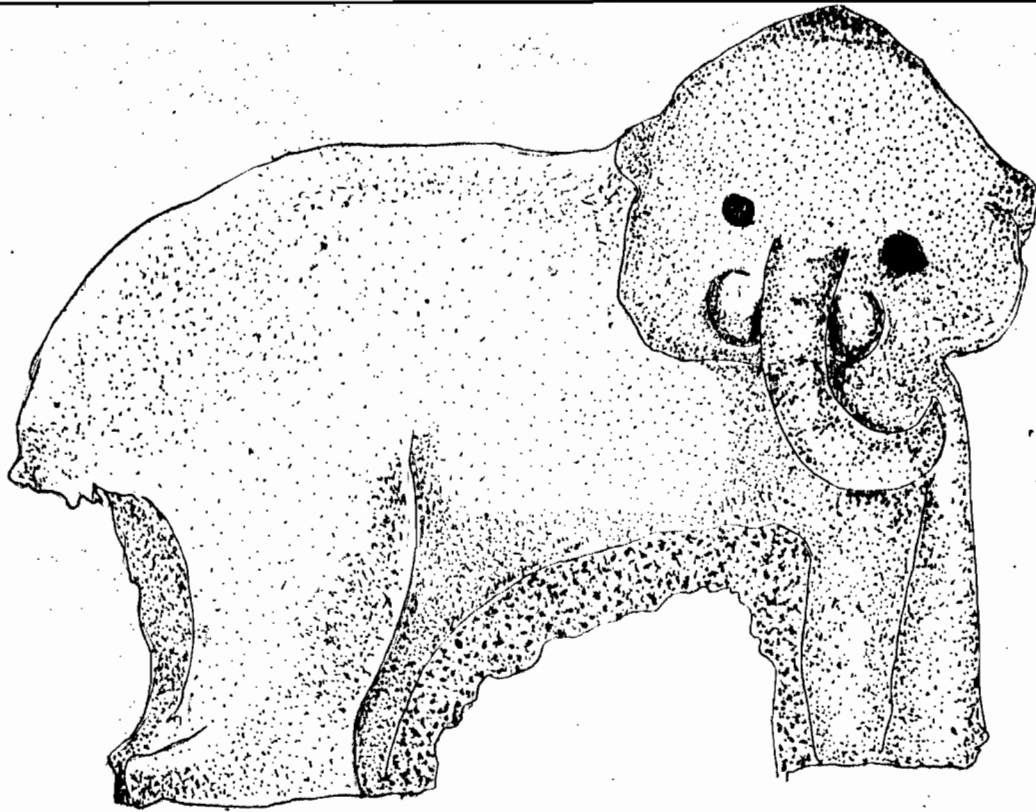

ภาพที่ 6

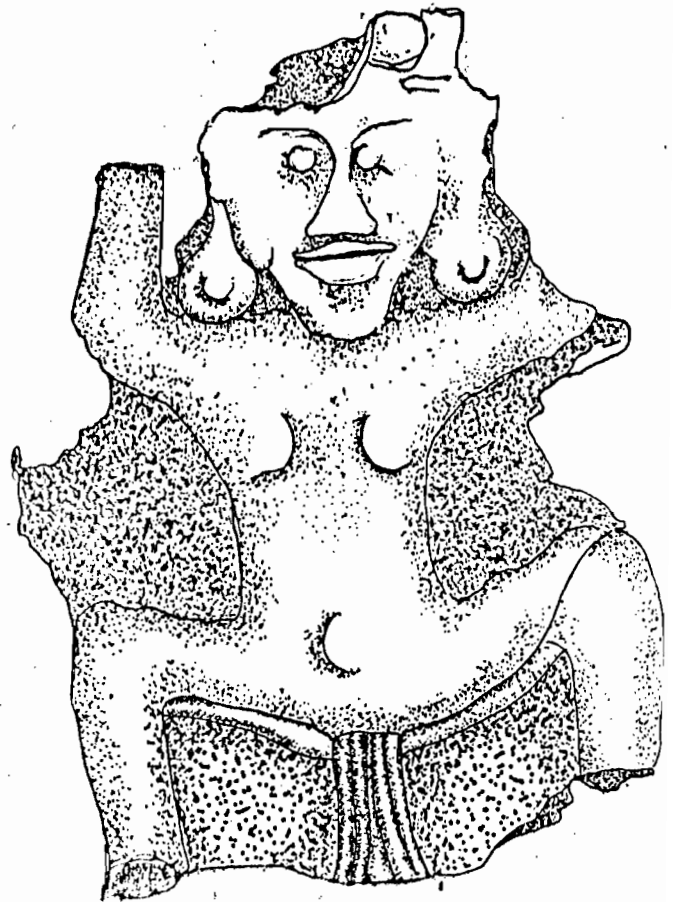
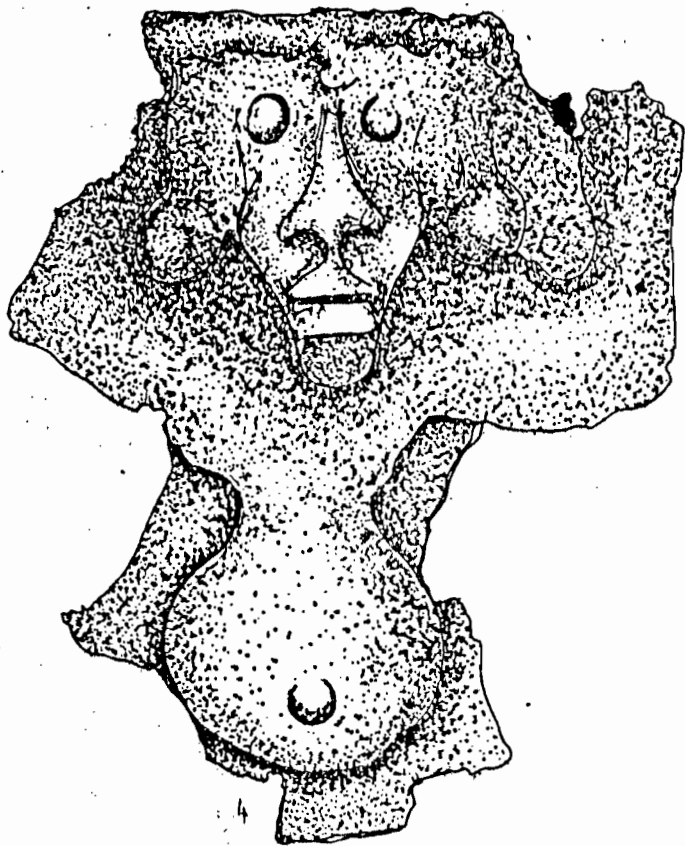
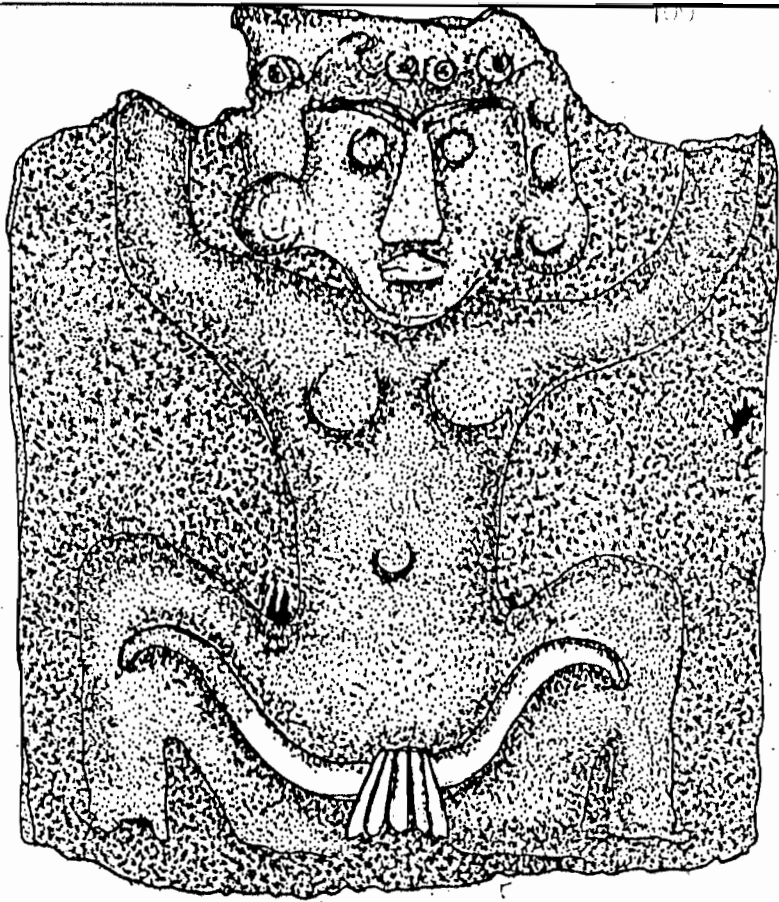

รูป 7

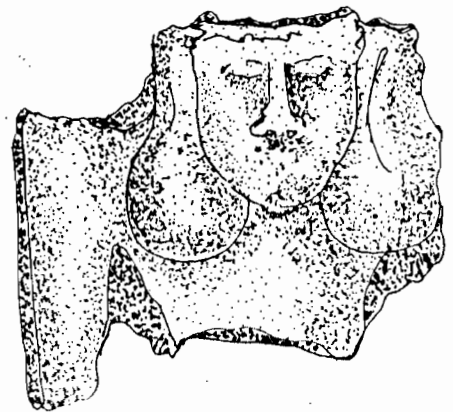
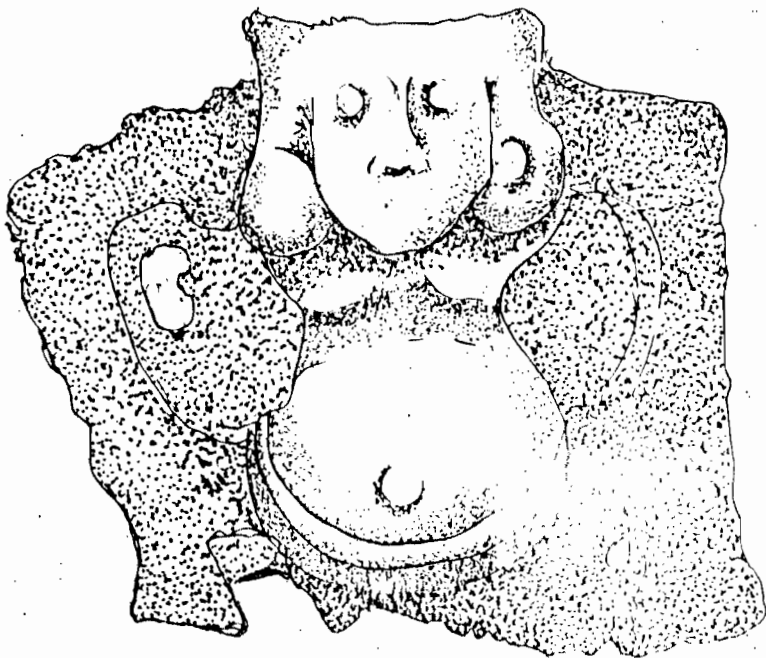
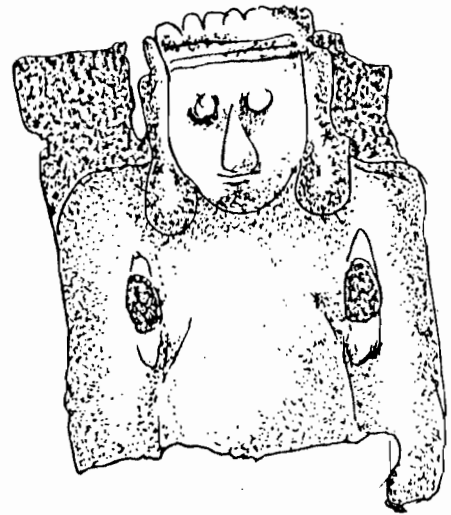
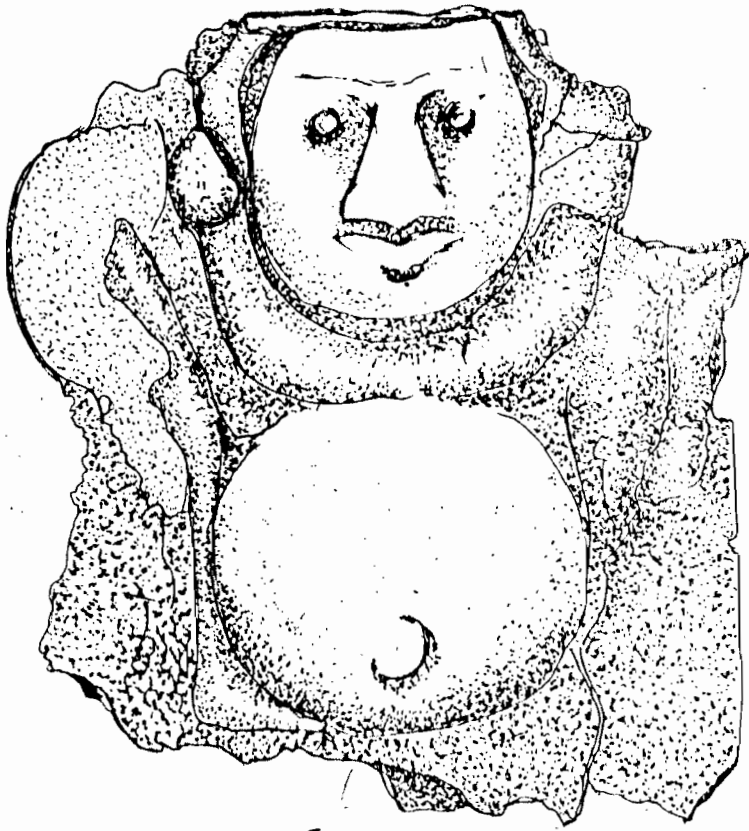
ภาพลวดลาย - เครื่องประดับตกแต่งอาคารรูปสัตว์ "สิงห์โต"
 นั้น สมบัติของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทบุรี

ภาพลวดลาย - เครื่องประดับตกแต่งอาคารรูปสัตว์ "ช้าง"
หุ่นปั้น สมบัติของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทบุรี

ภาพวาดตาม - เครื่องทรง : คัมภีร์ช่างภาพ "รูปคนแบบ" ภาพที่ 1/รูปหน้า พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อิมทรบุรี)

หน้าพระพุทธรูป - หน้าพระพุทธรูป (หน้าพระพุทธรูป)

(หน้าพระพุทธรูป - หน้าพระพุทธรูป)

ประเภทกรรมทุกตาคินเผา

ที่เมือง ไบร ๓ สมัยทวารวดีในจังหวัดสิงห์บุรีได้พบประเภทกรรมขนาดเล็ก รูปคนและรูปสัตว์ ทำด้วยดินเผาหลายแบบ เช่นเดียวกับ เมือง ไบร ๓ สมัยทวารวดีในจังหวัดอื่น ๆ เมืองที่พบทุกตาคินเผา ในจังหวัดสิงห์บุรีคือ เมืองวัดพระนอนจักรสีห์ เมืองคูเมืองและเมืองบ้านคู

รูปแบบ

ทุกตาคินเผาที่พบมีหลายรูปแบบ สามารถจำแนกเป็นรูปแบบใหญ่ ๆ ได้ 2 รูปแบบคือ

1. รูปบุคคล แบ่งได้เป็น

1.1 รูปเทีคนุชายสูงถึง ไม่สวมเสื้อม้า ตกแต่งร่างกายด้วยเครื่องประดับคือสร้อยคอ มีจี้ห้อย กำไลมือ เข็มศักดิ์รูปโซ่ ร่างกายค่อนข้างระหง มือขวาถือเชือกถ้ามถึงที่เกาะอุบรูชาย มือซ้ายถือผลไม้เป็นให้แกลิง (ภาพประเภทกรรมทุกตาคินเผา ๑)

1.2 ท่อนลำตัวผู้ชาย (ภาพประเภทกรรมทุกตาคินเผา 4) ถึงแม้ว่าทุกตาคินเผาชิ้นนี้ ไม่สมบูรณ์ แต่ก็อาจจะเทียบเคียงได้กับทุกตาคินเผาแบบเดียวกันพบที่เมืองจีนเสน (จ.นครสวรรค์) เป็นตุ๊กตารูปผู้ชายยืนตรงไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าโจงกระเบน (สมพศ) ไม่มีริ้ว มีเข็มขัดคาดทับ ก้านหน้า มีชายผ้าห้อยเป็นรูปคล้ายหางปลา ก้นหลังมีนมกระเบนเห็น

1.3 ศีรษะผู้หญิงเกล้ามวย ใบหน้าแบน สวมสร้อยคอและต่างหู (ภาพประเภทกรรมทุกตาคินเผา 2)

1.4 ศีรษะที่ไม่ทราบว่าเป็นผู้หญิงหรือผู้ชาย ไว้ผมมวย นัยตาเปิดกว้าง ริมฝีปาก (ภาพประเภทกรรมทุกตาคินเผา 3)

1.5 ท่อนลำตัวผู้หญิงไม่สวมเครื่องแต่งกายใด ๆ ยี่มือการทำเป็นลักษณะพื้นเมือง (ภาพประเภทกรรมทุกตาคินเผา 5)

2. รูปสัตว์

2.1 อาจจะเป็นรูปสุนัข (ภาพประเภทกรรมทุกตาคินเผา 6 - 7)

2.2 รูปสิงห์โต มีหลายแบบ คือชนิดง่าปากกว้าง (ภาพประเภทกรรมทุกตาคินเผา 8 - 9)

และจะทำลวดลายประติมากรรมอย่างสวยงามที่ตนเองออกแบบ

ขนาด

ตุ๊กตาทึบเนื้อที่พบส่วนใหญ่ขำรุก สำหรับตุ๊กตารูปบุคคลหากมีสภาพสมบูรณ์คงสูงประมาณ 10 - 15 ซม. สำหรับตุ๊กตารูปสัตว์ที่สำรวจพบยาวประมาณ 6 - 8 ซม.

สี

สีน้ำตาลปนเทาอ่อน สีเทาเข้ม สีน้ำตาลอ่อน

เนื้อหิน

1. หินเหนียวเนื้อละเอียดไม่สมทราย
2. หินเหนียวสมทราย

เทคนิคการทำ

1. ใช้แม่พิมพ์ประกอบที่คงมีคุณภาพดีมาก อาจจะเป็นแม่พิมพ์หินทราย ทรายละเอียดต่าง ๆ เช่น เข็มขัด สร้อยคอ ต่างหู จึงปรากฏชัดเจน ชนิดของตุ๊กตาทึบเนื้อที่ใช้แม่พิมพ์ประกอบคือรูปบุคคล รูปสิ่งหัตถ์
2. ปั้นด้วยมือ (ภาพประติมากรรมตุ๊กตาทึบเนื้อ 5 - 7)

ความสำคัญ

1. ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับจุดประสงค์การทำตุ๊กตาทึบเนื้อทั้งรูปคนและรูปสัตว์ยังไม่ยุติ และเฉพาะตุ๊กตาคนจริงถึงนั้นได้รับการพิจารณาถึงจุดประสงค์ในการทำมากกว่าตุ๊กตาแบบอื่น ๆ กล่าวคือ
  - จิรา จงกล สันนิษฐานว่าคนจริงถึงดินเผาที่พบคือหัตถ์ทั้งสิ้น ยังไม่ทราบว่าสร้างขึ้นเพื่อคติใด จะเป็นแบบตุ๊กตาเสียดินเผาในสมัยสุโขทัยหรือไม่ (1)
  - มยุรี วีระประเสริฐ สันนิษฐานว่าไม่น่าจะเป็นตุ๊กตาสำหรับเด็กเล่นหรือเครื่องราง แต่คงมีความหมายเกี่ยวเนื่องในพุทธศาสนามากกว่า โดยมีเหตุผลว่า ในการขุดค้นและขุดแต่งเจดีย์หมายเลข 8 เมืองบ้านคู อันเป็นโบราณสถานในพุทธศาสนาได้พบรูปปั้นผู้ชายเปลือยจนถึงสูง 9 ซม. (2)

(1) จิรา จงกล นุ้ขมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุทอง พระนคร 2509 หน้า ไม่ปรากฏ

(2) มยุรี วีระประเสริฐ คนจริงถึง ประติมากรรมดินเผาพบที่อินทรบุรี รายงานการขุดค้นและขุดแต่งโบราณสถานที่บ้านคูเมือง 2522 หน้า 28 - 29.

- นายเขียน ยิ้มศิริ ใ้ให้ข้อสันนิษฐานว่า "ถ้าหากไม่เป็นเครื่องตาง อาจจะเป็น
ตุ๊กตาพื้นบ้านแสดงถึงความนิยมเลี้ยงดิงของชาวบ้านสมัยโบราณก็ได้ (1)

การจินตนาการหาความหมายของประติมากรรมแบบนี้ อาจจะถูกวางไกลไ้มากหมายตราบิไ้ที่
ยังไม่ใ้ค้นพบความหมายที่แท้จริงจากผลการขุดค้นทางโบราณคดีที่กว้างขวาง แต่ที่แน่ชัดคือใ้ไ้เป็นรูป
เคารพเนื่องในศาสนา

2. รูปบุคคลผู้ชาย (เด็ก) จูงดิงนั้น ศาสตราจารย์ บัว เซอติเยร์ กำหนดว่ามีอายุอยู่ในราว
พุทธศตวรรษที่ 9 - 10 (คริสต์ศตวรรษที่ 4 - 5) และจัดอยู่ในยุคก่อนศิลปะแบบทวารวดี. รวมทั้งกล่าวว่
ใ้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบฉวรวดีด้วย (2) ข้อเสนยดังกล่าวนี้ น่าสนใจ เป็นอย่งนึ่ง เพราะเหตุว่สามารถนำ
รูปแบบทรงผม การแต่งกายและเครื่องประดับของตุ๊กตาชิ้น เหนบางแบบ เทียบเคียงใ้กับศิลปะแบบฉวรวดีใ้

3. คติการทำตุ๊กตาชิ้น เหนทั้งรูปบุคคลและรูปสัตว์คงใ้ทำติดต่อกันมานานนับศตวรรษ โดยเฉพาะ
รูปสัตว์นั้นคงจะทำขึ้นในยุคนั้น เพราะสามารถเปรียบเทียบเคียงใ้กับศิลปะ

(1) เขียน ยิ้มศิริ ประติมากรรมพื้นบ้านของอุ้ทอง โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุ้ทอง พร.ศ. 2509
หน้า 65.

(2) J. Boisselier, The Heritage of Thai Sculpture New York 1975 p. 66

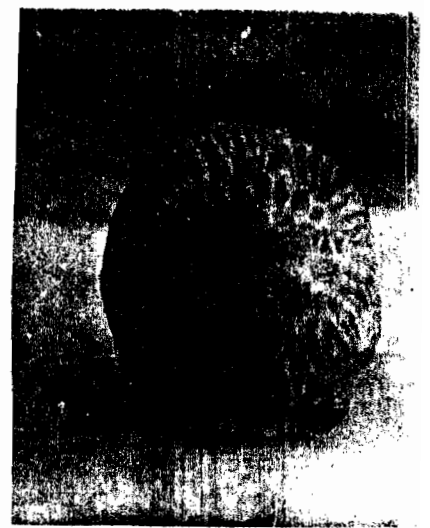
ภาพประติมากรรมยุคทวารวดี

1. รูปเทวดาชายรูปร่างสูง พบที่เมืองคูเมือง พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทบุรี

2. ศิระษะผู้หญิง พบที่เมืองคูเมือง พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทบุรี

3. ศิระษะบุคคล พบที่ เมืองวัคพร ะนอนจักรสีห์ สมบัติของวัคพร ะนอนจักรสีห์

4. ทอนล้าตัวยูซ้าย พบที่ เมืองคูเมือง
สมบัติของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์

5. ทอนล้าตัวยูหญิง พบที่ เมืองคูเมือง
สมบัติของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์

รูปที่ 6 ตุ๊กตาคินเนารูปสัตว์ พบที่เมืองบ้านคู
สมบัติของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์

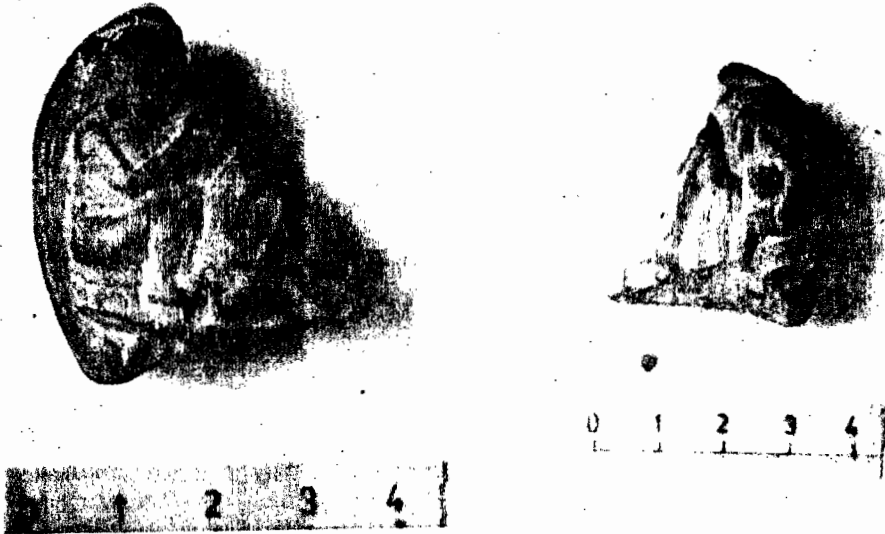
รูปที่ 7 ตุ๊กตาคินเนารูปสัตว์ พบที่เมืองคูเมือง
สมบัติของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์

ภาพที่ ๘ ตุ๊กตาคินเขารูปสิงห์โตอาปาก
พบที่ เมืองวิคทอร์ เนกนจักรสีห์
สมบัติของวิคทอร์ เนกนจักรสีห์

ภาพที่ 9 ตุ๊กตาคันเผา รูปสิงห์โต
พบที่ เมืองวิคพร ะนณจักรสีห์
สมบัติของวิคพร ะนณจักรสีห์

พบที่ เมืองวัดพระนอนจักรสีห์
 กิ่งเขา สูง 4 มม. กว้าง 3.2 มม.
 สมบัติของนายจรูญ วิโนจ โรงเรียนสิงห์บุรี

พบที่ เมืองคูเมือง
 กิ่งเขา สูง 6.5 มม.
 กว้าง 5 มม.
 สมบัติของพิพิธภัณฑสถาน
 แห่งชาติ อินทร์บุรี

ศิวนายราชและนางกาดิ

พบที่ เมืองวัดพระนอนจักรสีห์และ เมืองคูเมือง เป็นภาพพิมพ์รูปบุคคลคานหนึ่งกำลังทำท่าเต้น
 อยู่ในระหว่างบุคคล 2 คน คนหนึ่งกำลังตีกลอง อีกคนหนึ่งกำลังเป่าวัตถุ (เปรียบเทียบกับภาพที่ค่อนข้าง
 สมบูรณ์ พบที่เมืองจีนเสน) คงจะเป็นศิวนายราช อีกท่านหนึ่ง เป็นรูปบุคคลเป็น ชายชายนั่งอยู่ในระหว่างบุคคล

ตราคินเฒ่า (แม่พิมพ์) และก้อนคินเฒ่ามีตราประทับ

โดยปกติตามเมืองโบราณยุคสมัยทวารวดีทั่ว ๆ ไป จะพบตราคินเฒ่า (แม่พิมพ์) และก้อนคินเฒ่าที่มีตราประทับเกือบทุกเมือง เช่นที่ เมืองนครปฐม เมืองอู่ทอง เมืองชัยบาดา รวมทั้งเมืองโบราณยุคสมัยทวารวดีในจังหวัดสิงห์บุรี

รูปแบบ

ถ้าจำแนกรูปแบบตราคินเฒ่า (แม่พิมพ์) และก้อนคินเฒ่ามีตราประทับโดยใช้รูปแบบของตราเป็นสำคัญ แบ่งได้เป็น

1. ตราอันเป็นสัญลักษณ์อันเคยโบราณเช่นรูปบัว (ภาพตราคินเฒ่า 1) ศรีวิคตะ (ภาพตราคินเฒ่า 2) ชรรวมจักร (ภาพตราคินเฒ่า 3)
2. ตราอันเป็นรูปอักษร (ภาพตราคินเฒ่า 4)
3. รูปอื่น ๆ เช่น รูปบุคคลกับสิ่งใด (ภาพตราคินเฒ่า 5)

ขนาด

เส้นผ่าศูนย์กลาง 3 - 4.5 ซม.

สี

สีน้ำตาลออกน สีก่ำ สีเทา

เนื้อดิน

1. เป็นเนื้อดินละเอียดไม่ผสมทราย
2. เนื้อดินผสมทราย

เทคนิคการทำ

1. แม่พิมพ์ (ภาพตราคินเฒ่า 3) ทำขึ้นด้วยดินเหนียวและนำส่วนปลายประทับบนตราจนเกิดเป็นรูป Negative เพื่อใช้ประทับบนวัตถุอื่นให้เป็นรูป Positive ต่อไป เผาด้วยอุณหภูมิสูง เนื้อจึงแกร่ง

2. ก้อนหินเผามีตราประทับ (ภาพตราหินเผา 1, 4 - 5) ปั้นดินด้วยมือเป็นก้อนกลม และใช้แม่พิมพ์ประทับบนก้อนดินจนเกิดเป็นรูป Positive แล้วจึงนำเผาไฟ

ความสำคัญ

จุดประสงค์ในการทำวัตถุเช่นนี้ยังคง เป็นข้อสันนิษฐานกันกว้างขวาง ในประเทศอินเดียก็ได้พบ วัตถุแบบนี้ที่นาถันทา และที่อุตรประเทศ มีอายุตั้งแต่ราวคริสต์ศตวรรษที่ 2 - 9 พิมพ์ภาพที่เกี่ยวข้องกับ ศาสนา เช่นรูปธรรมจักร เป็นตราส่วนบุคคลที่ใช้ในการติดต่อบรรณิ หรือตราทางราชการที่ประทับชื่อกษัตริย์ สำหรับแม่พิมพ์และก้อนดินเผามีตราประทับพบที่ เมืองโบราณในจังหวัดสิงห์บุรี วัตถุรูปแบบต่าง ๆ เพื่อเคารพบูชาหรือ เพื่อเป็นหลักฐานราชการคือ

1. เรื่องศาสนา (ภาพตราหินเผา 3)
2. ความเชื่อในเรื่องความอุดมสมบูรณ์และโชคลาภ (ตราศรีวิศสะและตราอุกวีว ภาพตราหินเผา 1 - 2)
3. อื่น ๆ อาจจะเป็นตราส่วนตัว เช่นรูปบุคคลนั่งหน้าสิงห์โต

ภาพตราหินเผา (แม่พิมพ์) และก้อนดินเผามีตราประทับ

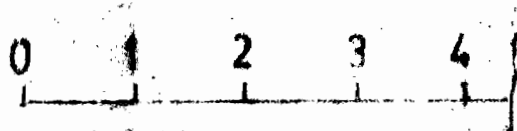

ภาพที่ 1 ก้อนดินเผามีตราประทับ

พบที่คูเมือง อ.อินทบุรี เป็นก้อนดินเผาสีน้ำตาลที่ถูกประทับตราเป็นรูปคล้ายวัฏจักรโลก
ใต้เศษหม้อ เหยือกเงินที่มีรูปแม่วัวและลูกวัวที่เมืองคูเมืองเช่นกัน สัตุดลักษณะรูปวัวเป็นเครื่องหมาย
ของความอุดมสมบูรณ์ และในก้อนดินเผานี้ยังมีส่วนที่ถูกประทับตรารูปอื่นอีก แต่เลือนลางเห็นไม่ชัด

หินเผา สูง 2 ซม. เส้นผ่าศูนย์กลาง 3.3 ซม.

สมบัติพระครูจวน วัดหนองส้ม ต.หนองส้ม อ.อินทบุรี จ.สิงห์บุรี

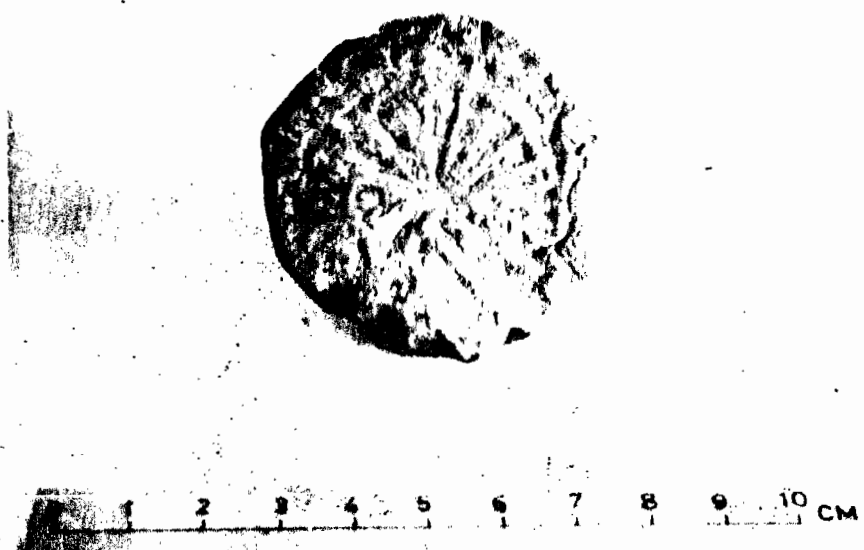
ภาพที่ 2 ตราดินเผา (แม่พิมพ์)

พบที่ เมืองคูเมือง อ.อินทบุรี เป็นแผ่นดินเผากลม มีรูเจาะตรงกลางประทับตราศรีวิศวะ อันเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญรุ่งเรืองของอินเดียโบราณ เป็นรูปแม่พิมพ์ ตราแบบนี้ได้พบบนเหรียญโลหะสมัยทวารวดีที่เมืองนครปฐม เมืองพระพนม (จ.สุพรรณบุรี) ฯลฯ ซึ่งอีกด้านหนึ่งจะเป็นรูปพระอาทิตย์ครึ่งวง

อาจจะเป็นไปได้ว่าแผ่นดินเผาแบบนี้จะทำขึ้นเพื่อใช้เป็นแว และยังมีผู้นำเหรียญโลหะที่ใช้อยู่ตามเมืองโบราณในเวลานั้นกันที่เป็นตราศรีวิศวะประทับจนกระทั่งเป็นรูปแม่พิมพ์ของตราศรีวิศวะ เพราะตรากลมขนาดนี้ เป็นขนาดเดียวกับเหรียญเงินที่พบ แต่ไม่อาจคาดหมายว่าแผ่นดินเผาแบบนี้เป็นแม่พิมพ์เหรียญ เพราะร่องรอยของลายค่อนข้างมาก และมีขนาดเล็กเกินกว่าเป็นวัตถุที่ใช้หล่อทำเหรียญ

ดินเผา สูง 6 มม. เส้นผ่าศูนย์กลาง 2.9 มม.

สมบัติของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์

ภาพที่ 3 ตราหินเผา (แม่พิมพ์)

พบที่บ้านคูเมือง อ.อินทรมุรี คง เป็นแม่พิมพ์ที่ประทับตรา เพราะมีค้ำมือ ส่วนที่เป็นตราประทับเพื่อให้เกิดภาพ นั้นเส้นตรงจนไม่สามารถพิจารณาได้ชัดเจน คง เห็นแต่ขอบนอกเป็นเส้นกลม และมีขีรวมอยู่ที่ศูนย์กลาง อาจ เป็นตราประทับรูปธรรมจักร

หินเผา สูง 4.2 มม. เส้นผ่าศูนย์กลางตราประทับ 4.5 มม.

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 CM

ภาพที่ 4 ก้อนดินเผามีตราประทับ

พบที่เมืองสระบุรี อ.ค่ายบางระจัน เป็นก้อนดินเผาที่ถูกประทับตราลักษณะคล้ายรูปอักษร นายเทิม มีเต็ม ผู้เชี่ยวชาญอักษรโบราณ กองหอสมุดแห่งชาติ ได้พิจารณาแล้วเห็นว่าไม่ควรเป็นรูปอักษร เพราะไม่ใกล้เคียงกับรูปอักษรปัลลวะตัวหนึ่งตัวใด (อย่างไรก็ตามก้อนดินเผาประทับตรารูปอักษร มักจะพบในเมืองโบราณสมัยทวารวดีเสมอ ๆ เช่นกัน) และหากไม่ใช่รูปอักษรแต่เป็นลวดลาย ตราลวดลาย ดังกล่าวนี้ก็ไม่ใกล้เคียงกับลวดลายในรูปแบบใด ๆ ที่เคยพบมาก่อนอีกเช่นกัน

ดินเผา เส้นผ่าศูนย์กลาง 3.5 ซม.

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์

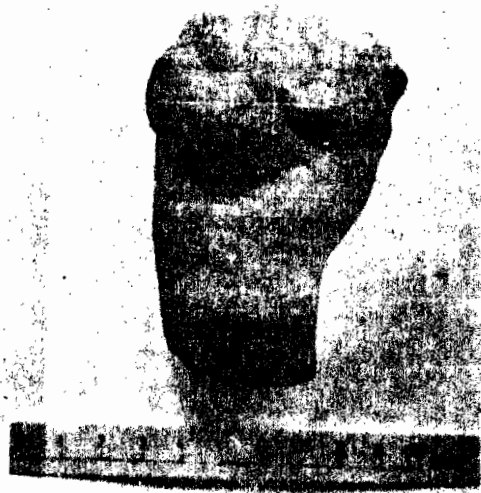

ภาพที่ 5 ก้อนดินเผามีตราประทับ

พบที่เมืองวัดพระนอนจักรสีห์ อ. เมือง มีตราประทับเป็นรูปบุคคลนั่งอยู่หน้าสิงห์โต
รูปแบบนี้ใกล้เคียงพบที่เมืองจีนเสฉวนมากจนเช่นกัน ความสำคัญของตราประทับแบบนี้อาจมีความหมาย
เป็นตราส่วนตัว

ดินเผา สูง 4 ซม. เส้นผ่าศูนย์กลาง 3.2 ซม.

เป็นสมบัติของนายจรูญ วินิจ โรงเรียนสิงห์บุรี อ. เมือง จ. สิงห์บุรี

พระหัตถ์ขวา

พบที่บ้านโพธิ์ทะเล อาจจะเป็นพระหัตถ์ขวา (ข้าง) ของพระวิษณุเทือกเขนธรณี

หิน สูง 9 ซม.

สมบัติของวัดโพธิ์ทะเล ต.โพธิ์ทะเล อ.ค่ายบางระจัน จ.สิงหนบุรี

ภาชนะดินเผา

ตามเมืองโบราณสมัยทวารวดีโดยทั่วไปสามารถพบเศษภาชนะดินเผามากกว่าหลักฐานอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะเป็นสิ่งที่ทำขึ้นง่าย วัสดุที่สามารถหาได้ง่ายในท้องถิ่น และจำเป็นต้องใช้อยู่มากในชีวิตประจำวัน จึงปรากฏหลักฐานอยู่มาก

การศึกษาเครื่องปั้นดินเผาโดยทั่วไปจะศึกษารูปแบบ - ทรง (shape) ศึกษาเนื้อวัตถุ (texture) ศึกษาการตกแต่งผิวภาชนะ (design or other surface finishing) ศึกษาวิธีการทำภาชนะ (the way of pot were made) ศึกษาอุณหภูมิที่ใช้เผา (firing condition, temperature) ศึกษาสีภาชนะ (colour) สำหรับในงานวิจัยนี้จะศึกษาเฉพาะรูปแบบ - ทรง ภาชนะ และการตกแต่งผิวภาชนะเท่านั้น

การศึกษารูปแบบ - ทรงภาชนะ แยกศึกษาได้เป็น

1. รูปแบบภาชนะ

เป็นเรื่องที่ยากสำหรับการกำหนดรูปแบบภาชนะดินเผาสมัยทวารวดีในงานวิจัยนี้ เพราะตัวอย่างที่นำมารวบรวมไว้เป็นการเก็บจากผืนดินที่ปรากฏขึ้น เพราะเป็นผลจากการชะล้างหน้าดินหรือการรบกวนโดยเกษตรกร หรืออื่น ๆ และไม่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดี รูปแบบที่พอสามารถกำหนดได้นั้นคือ

1.1 ภาชนะทรงชาม (Bowl) คือมีลักษณะปากกว้างกว่าลำตัวหรือเกือบเท่า ๆ ลำตัว ก้นลึกปานกลาง ไทพบที่เมืองวิฑูรชนนครสีห์ เมืองบ้านคู เมืองคูเมือง (ดูรูปที่ ๑ - ๒)

1.2 ภาชนะทรงหม้อ (pot) คือมีลักษณะปากเล็กกว่าตัว ก้นลึก ไทพบที่เมืองบ้านคู (ดูรูปที่ ๓ ก) ที่สำคัญคือภาชนะทรงหม้อมีสัน (ดูรูปที่ ๓ ข และรูปที่ ๔)

1.3 ภาชนะทรงกาน้ำ (Kendi) ไม่มีตัวอย่าง ณ ที่นี้ แต่จากการขุดค้นโดยคณะโบราณคดี ไทพบกาน้ำดินเผาเกือบสมบูรณ์ (ดูรูปที่ 27 ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้านคูเมืองฯ 2523)

1.4 ภาชนะทรงแจกัน (vase) คือส่วนสูงมากกว่าส่วนกว้าง คอยาว ปากแคบ มากกว่าลำตัว (ภาพหน้าที่ ๒๔ - ๓๑ A ในภาควิชาโบราณคดี เฝ้าอ้าง ๒๕๒๓) ในที่นี้ตัวอย่างเฉพาะขอบปากและคอภาชนะ (รูปที่ ๓๒)

๒. ขอบปากภาชนะ แบ่งได้เป็น ๓ แบบใหญ่คือ

๒.๑ รูปแบบปากโค้ง เซา

- ๒.๑.๑ ขอบปาก(คานตัด) ๒ คานเรียบ ปลายโค้งมณฑกรรวมกัน(ดูรูปที่ ๕)
- ๒.๑.๒ ขอบปาก(คานตัด) คานในเรียบ คานนอกเป็นสัน(ดูรูปที่ ๖ ก)
- ๒.๑.๓ ขอบปาก(คานตัด) คานนอกมีสัน คานในโค้งมาก ผนังภาชนะบาง (ดูรูปที่ ๖ ข)

๒.๒ รูปแบบปากตรง

- ๒.๒.๑ ขอบปาก(คานตัด) ทั้ง ๒ คานเรียบ ปลายโค้งมณฑกรรวมกัน(ดูรูปที่ ๗ - ๘)
- ๒.๒.๒ ขอบปาก(คานตัด) คานในเรียบ แต่คานนอกโค้งออก ส่วนปลายของปากทำเป็นออกคานนอกแฉนวนอน ส่วนใหญ่ผนังภาชนะไม่หนา(ดูรูปที่ ๘ - ๑๐)
- ๒.๒.๓ ขอบปาก(คานตัด) คานในเรียบ แต่คานนอกมีสัน ผนังภาชนะหนา (ดูรูปที่ ๑๑ - ๑๒)
- ๒.๒.๔ ขอบปาก(คานตัด) คานนอกเรียบโค้ง คานในเป็นสัน(ดูรูปที่ ๑๔)

๒.๓ รูปแบบปากโค้งขอก

- ๒.๓.๑ โค้งออก ปลายปากทำให้หนาขึ้นและมันขึ้น มีร่องที่ริมขอบปาก(ดูรูปที่ ๑๔ - ๒๒)
- ๒.๓.๒ โค้งออกและมันลง อาจจะมีหรือไม่มีสันที่ริมขอบปาก(ดูรูปที่ ๒๓ - ๒๖) หรือมีสันที่ผนังคานนอก คานในเรียบ(ดูรูปที่ ๒๗)
- ๒.๓.๓ โค้งออก(ผายออกมาก) มีสันที่ขอบปากหลายสัน อาจเป็นขอบปากของภาชนะที่มีคอแคบยาว(อาจจะเป็นทรงแจกัน ูรูปที่ ๒๔ - ๑๒)

๓. ฐานภาชนะ จำแนกได้เป็น ๓ รูปแบบคือ

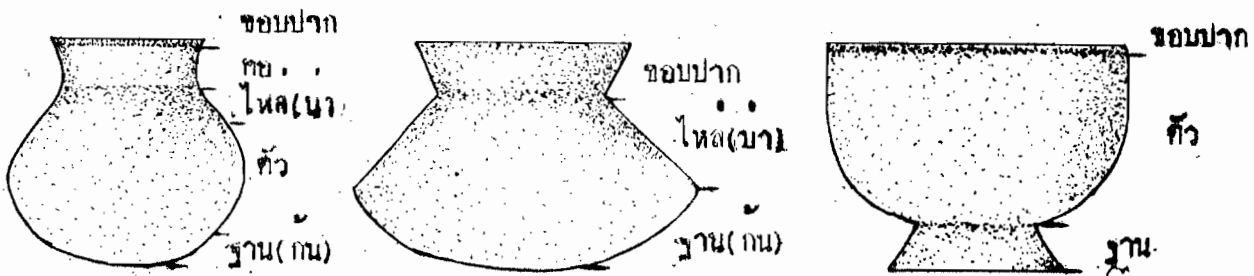
- ๓.๑ รูปแบบฐานเรียบ (ดูรูปที่ ๓๓)
- ๓.๒ รูปแบบฐานมีขอบสูง (ดูรูปที่ ๓๔)
- ๓.๓ รูปแบบฐานเรียบแต่ตกแต่งให้มีสัน (ดูรูปที่ ๓๕)

การศึกษาลวดลายตกแต่งภาชนะ

การตกแต่งผิวภาชนะนั้น เป็นที่น่าสนใจ เกิดเห็นได้ชัดว่าผู้ทำมีจุดประสงค์ของการตกแต่งพื้นที่
ใน 2 ส่วนของภาชนะคือ

1. การตกแต่งส่วนปาก (shoulder) ของภาชนะ
2. การตกแต่งส่วนลำตัวหรือฐานภาชนะ (bottom/base)

สำหรับส่วนคอของภาชนะ จะนิยมตกแต่งลวดลายใด ๆ และสำหรับส่วนปาก (lip)
ภาชนะพบว่า มีการตกแต่งคล้ายลายซุก - ซิดบ้าง แต่ก็จะทำเฉพาะภาชนะขนาดเล็ก เช่น ตะคัน เท่านั้น

ลวดลายส่วนที่ตกแต่งบนส่วนต่าง ๆ ของภาชนะดังกล่าวนี้ จากการศึกษาพบว่าส่วนที่
ได้รับการตกแต่งลวดลายอย่างกว้างขวาง ลายรูปแบบคล้ายส่วนบนภาชนะ สำหรับส่วนลำตัวหรือฐานภาชนะ
จะตกแต่งคล้ายลวดลายที่มีรูปแบบแตกต่างกันเป็น 2 - 3 รูปแบบ คือ ลายซุก - ซิด ลายเสื่อทาบ
ลายเชือกทาบ

รูปแบบ/เทคนิคการตกแต่งผิวภาชนะ

1. การเคลือบผิวด้วยน้ำคั้นหรือของเหลว แบ่งได้เป็น 2 รูปแบบที่สำคัญคือ
  - 1.1 การเคลือบผิวด้วยน้ำคั้นแล้วจึงขัดมัน (slip-burnish) ก่อนเผา เมื่อเผา
แล้วทำให้ภาชนะมีผิววาว ส่วนใหญ่จะเคลือบน้ำคั้นผิวภาชนะทั้งใบ
  - 1.2 การเขียนสี (Painting) (เป็นการเคลือบผิวอีกวิธีหนึ่ง) บนภาชนะ โดยใช้
สีอื่นที่แตกต่างจากสีผิวภาชนะ ตกแต่งเป็นลวดลายตามที่ต้องการ ส่วนใหญ่จะเป็นสีขาวและสีแดง

การเขียนสีในลักษณะแบนภาชนะ ที่จังหวัดสิงห์บุรีที่เมืองคูเมือง (รูปที่ ๓๖) และเมืองวิเศษนคร-จักรสีห์ (รูปที่ ๔ ก.) มี 2 รูปแบบ คือเขียนเป็นเส้นคู่ขนาน โดยใช้สีแดงหรือสีขาวเขียนขึ้นใน ขณะที่ภาชนะวางบนแผ่นดิน อีกแบบหนึ่งคือเขียนสีแบบอิสระบนพื้นภายในภาชนะเป็นริ้วยาวคล้ายสีแดงบนพื้นสีเนื้อ (รูปที่ ๓๖ ข.)

2. การขูด - ขูดผิวภาชนะโดยใช้เครื่องมือปลายคมในขณะที่ยังหมากรก เพื่อให้เป็นลวดลายตามที่ต้องการ (excision-incision) โดยวิธีนี้พื้นบนผิวภาชนะจะถูกขูด/ตัดออกไป หรือขูดออกด้านข้าง สามารถแบ่งเป็นลวดลายต่าง ๆ ได้ดังนี้คือ

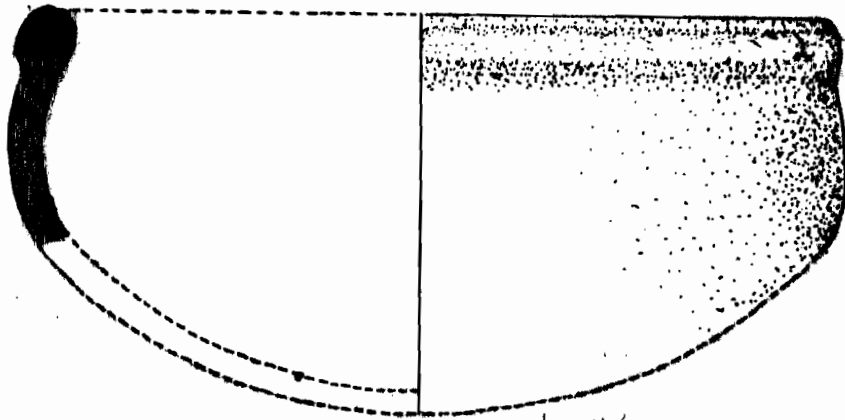
- 2.1 ลายลูกคลื่น (รูปที่ ๓๗ - ๓๘)
- 2.2 ลายจุดประ (รูปที่ ๓๙ - ๔๑)
- 2.3 ลายกากบาท (รูปที่ ๔๒ ข ก ง)
- 2.4 ลายขูดเป็นร่องแนวระนาบขนานกัน (รูปที่ ๔๓)
- 2.5 ลายขูด - ชีก (รูปที่ ๔๔ ก)

3. ลายกดหรือประทับให้เป็นรอยหรือลายภาพ (stamped) เทคนิคนี้อาจจะกดหรือประทับด้วยแม่พิมพ์ หรือไม้ตบ (puddle) บนผิวภาชนะที่ยังหมากรกโดยใช้วัตถุที่เรียกว่าหินถูรองก้นใน เพื่อหนุนผิวขมิ้นไม่ให้ยุบ เทคนิคต่าง ๆ ดังกล่าวทำให้เกิดลวดลายต่าง ๆ ดังนี้

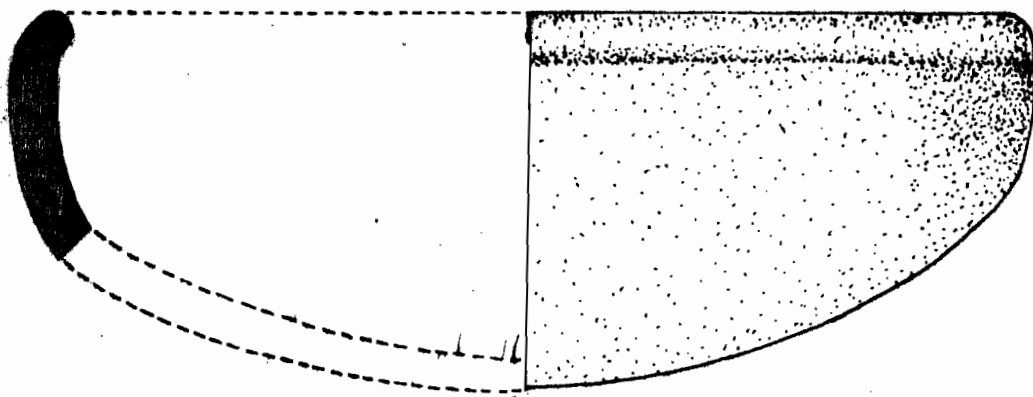
- 3.1 ลายเชือกทาบ (รูปที่ ๔๕ - ๔๖)
- 3.2 ลายเส้นทาบ (รูปที่ ๔๗)
- 3.3 ลายภาพ
- 3.4 กดรอยนิ้วมือ
- 3.5 กดให้เป็นช่องสี่เหลี่ยม หรือของรูปแบบเรขาคณิตอื่น ๆ (รูปที่ ๔๘ - ๔๙)
- 3.6 ลายอื่น ๆ (รูปที่ ๕๐ - ๕๑)

4. การยกขึ้นเป็นสัน (ridge) เป็นการใช้นิ้วหรือวัตถุอื่นกดบนผิวภาชนะขณะแผ่นดินยังไม่แห้ง เพื่อให้ได้ผิวภาชนะยกขึ้นเป็นสัน (มีตัวอย่างในรูปที่ ๕๔)

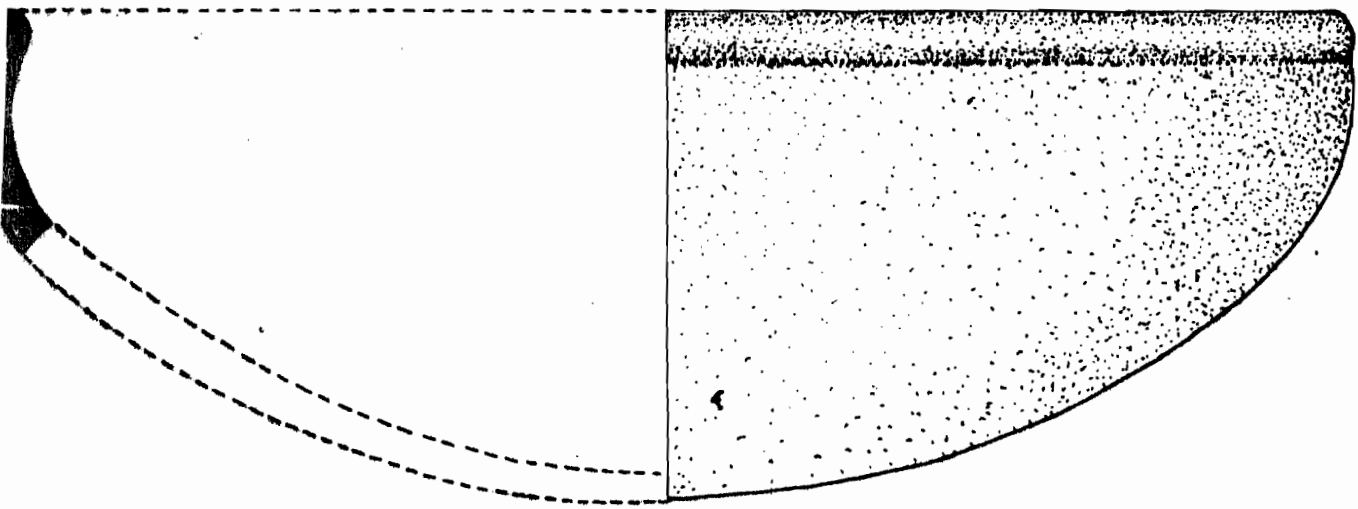
๕. การปักแปะตัวกิน (applique) คงพบเพียงตัวอย่างเดียวที่เมืองบ้านคู (ดูรูปที่ ๕๒) และใกล้เคียงกับรูปแบบลวดลายภาชนะยุคก่อนประวัติศาสตร์มาก พื้นลวดลายปักเยือกทาบ แล้วจึงนำกินปักแปะบนพื้น เป็นเส้นยาวและเส้นโค้ง จากนั้นจึงปักเยือกทาบบนพื้นผิวกินที่ปักแปะอีกครั้งหนึ่ง การตกแต่งผิวภาชนะแบบนี้พบมากตามแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์แถบจังหวัดอุทัยธานี รูปแบบการตกแต่งผิวภาชนะดังกล่าวมิใช่จะทำขึ้นเพียงแบบหนึ่งแบบใด แต่อาจจะทำขึ้นโดยใช้เทคนิคหลายแบบในภาชนะใบเดียว

พบที่เพ็อง วัดพระพยอมพิจิตร

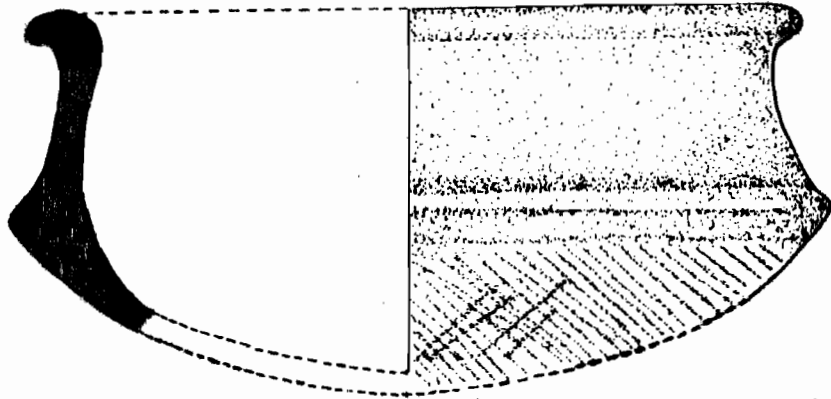
พบที่เพ็อง กุเพ็อง

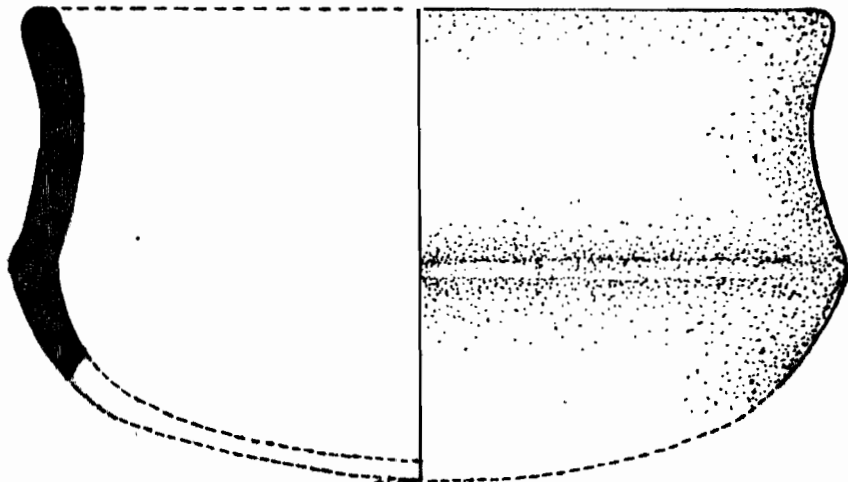
พบที่เพ็อง กุเพ็อง

diameter

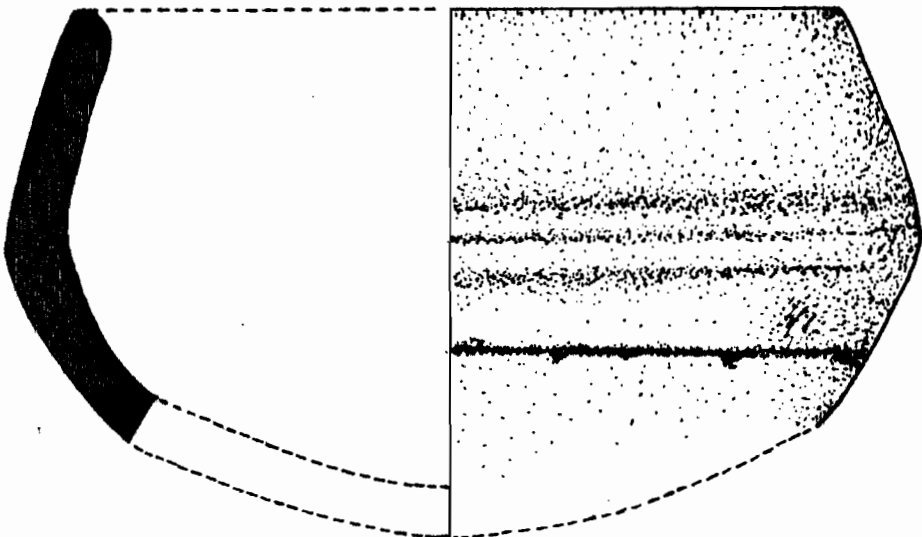
other measurements CM.

พบที่หนองหิน

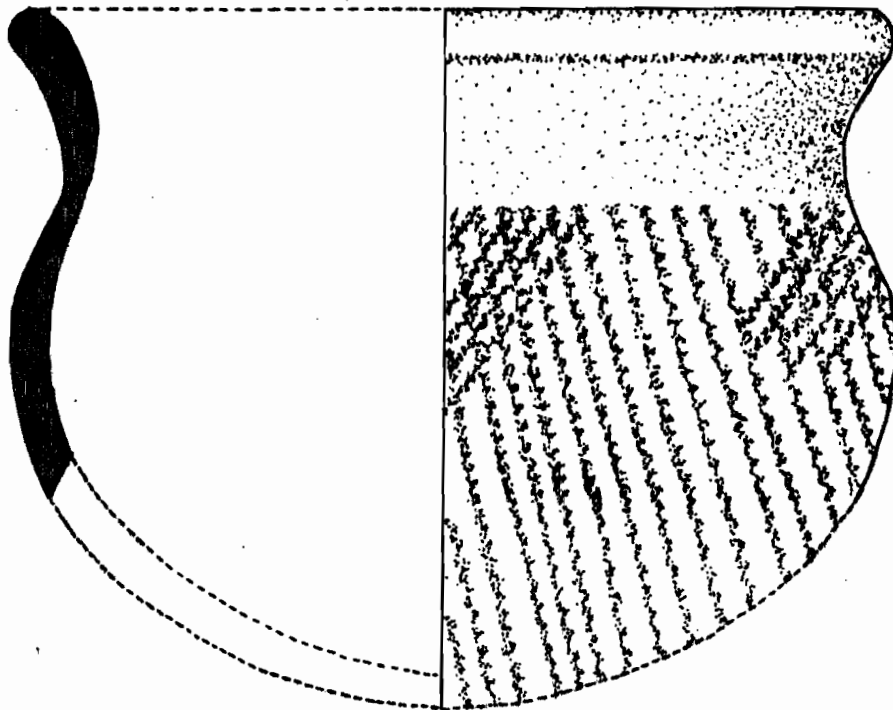
พบที่หนองหิน

พบที่เมืองเก่า

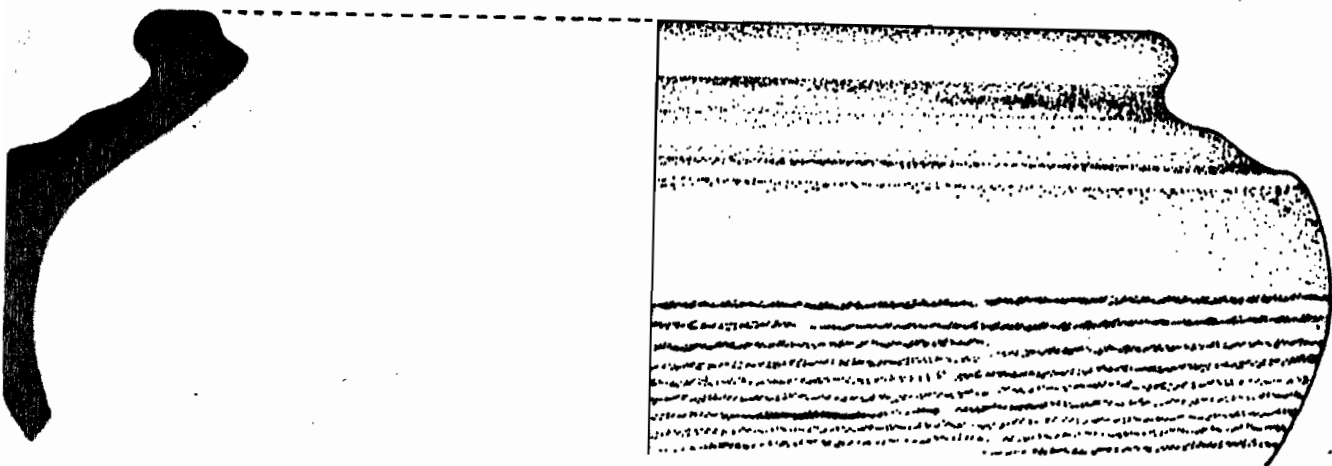
rim diameter

other measurements CM.

๒

พบที่เมืองน้ำพุ

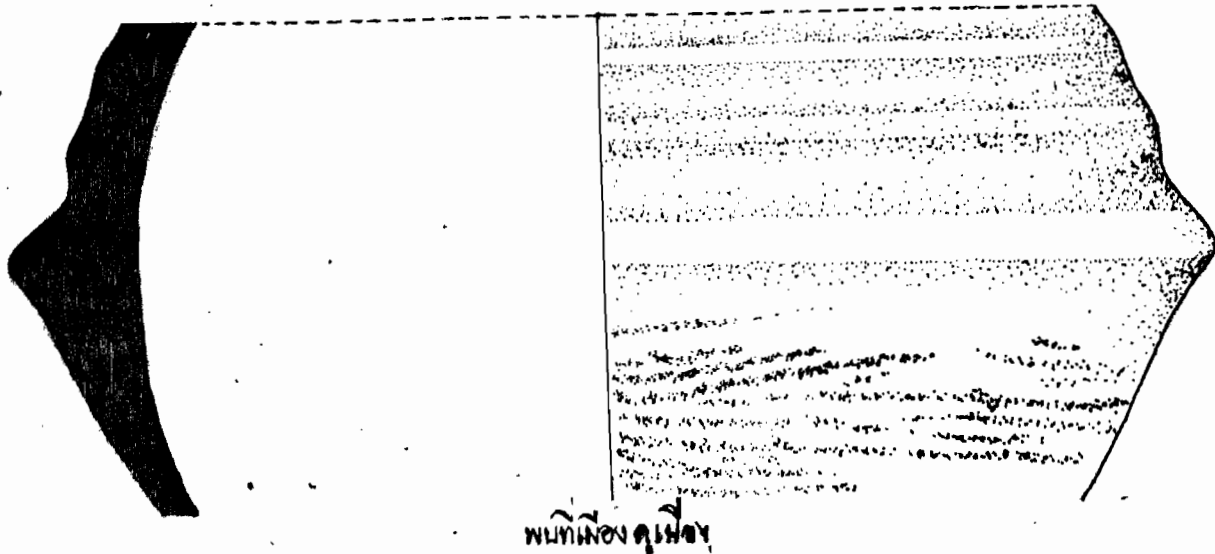

๑

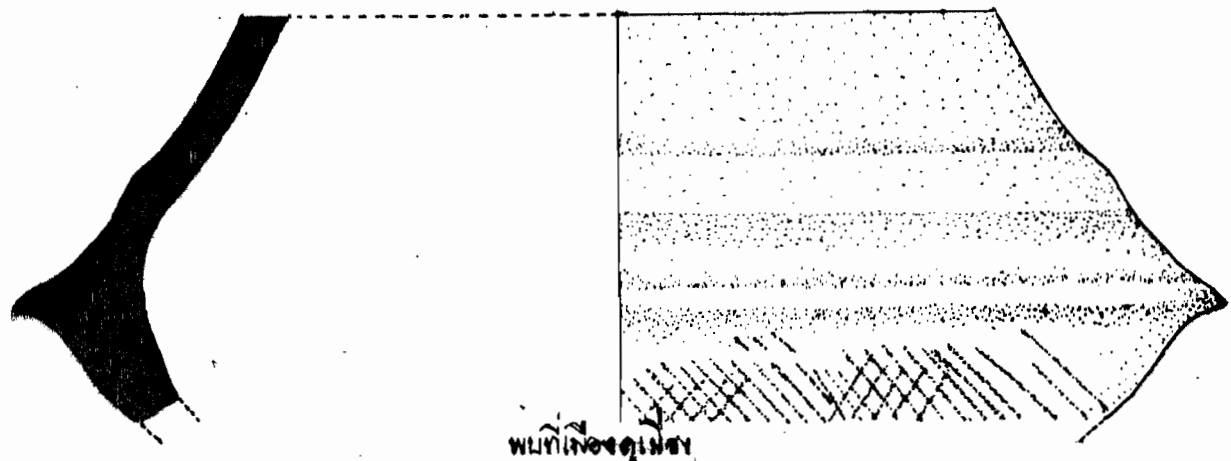
พบที่เมืองจตุรพักตรพิมาน

rim diameter

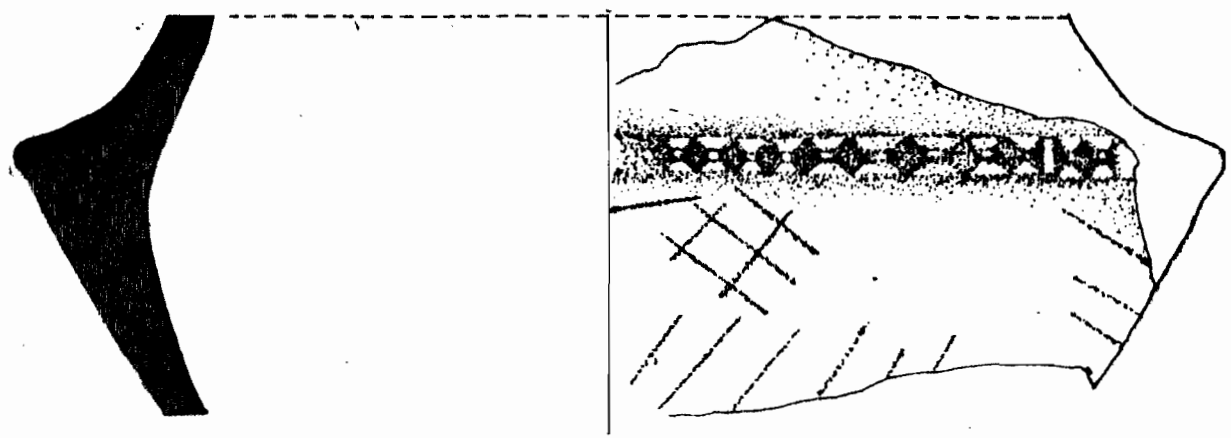
other measurements CM.

พูนดินสีเทา

พูนดินสีเทา

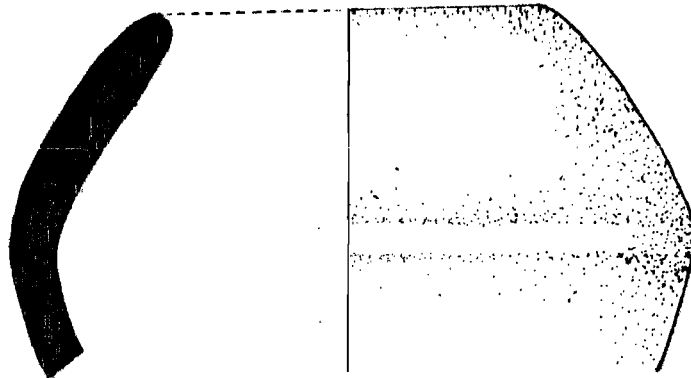

พูนดินสีเทา

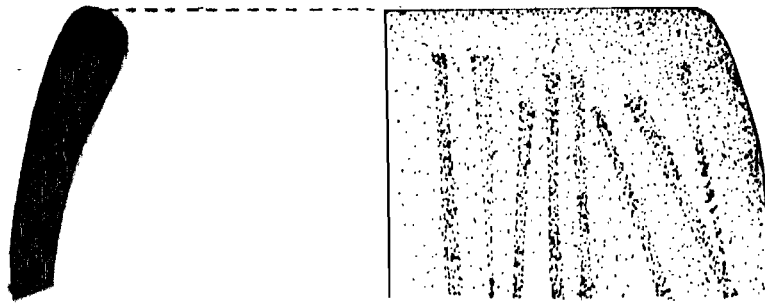
diameter

other measurements CM.

รูปที่ ๖
แบบปากภาชนะดินเผาชนิดโค้งมน

พมกโพรงนำทง

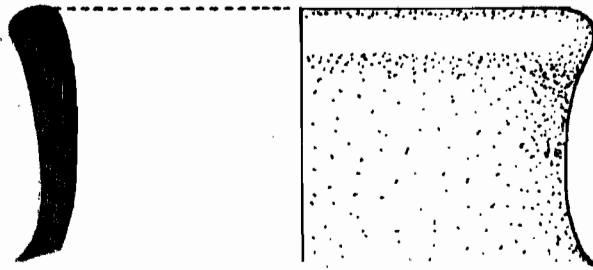

พมกโพรงตัน

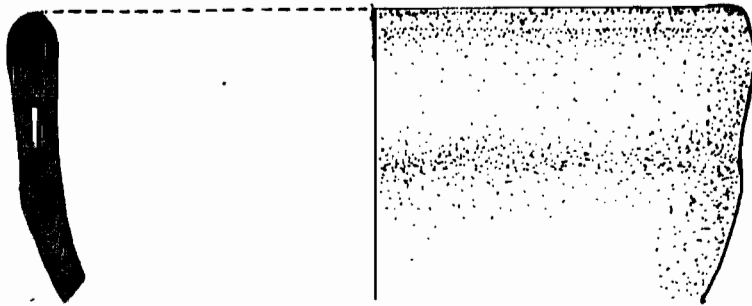
rim diameter

other measurements

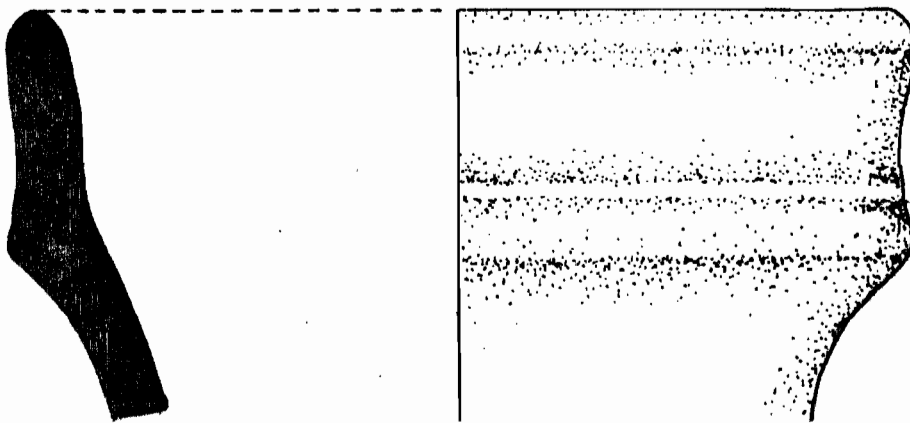
รูปที่ ๗
แผนภาพภาพพระพิมพ์ปางทรง

พิมพ์เฟืองวัดพระทองพุกเกสิ

พิมพ์เฟืองน้ำพุ

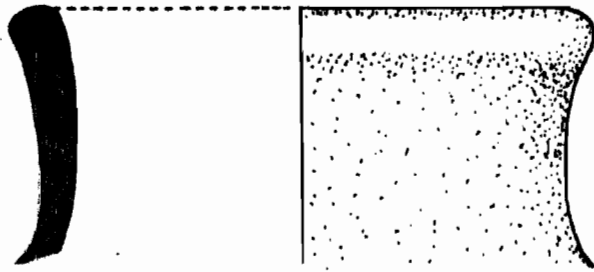

พิมพ์เฟืองน้ำพุ

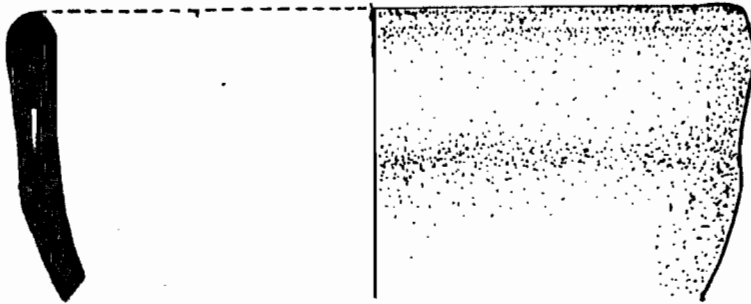
rim diameter

other measurements CM.

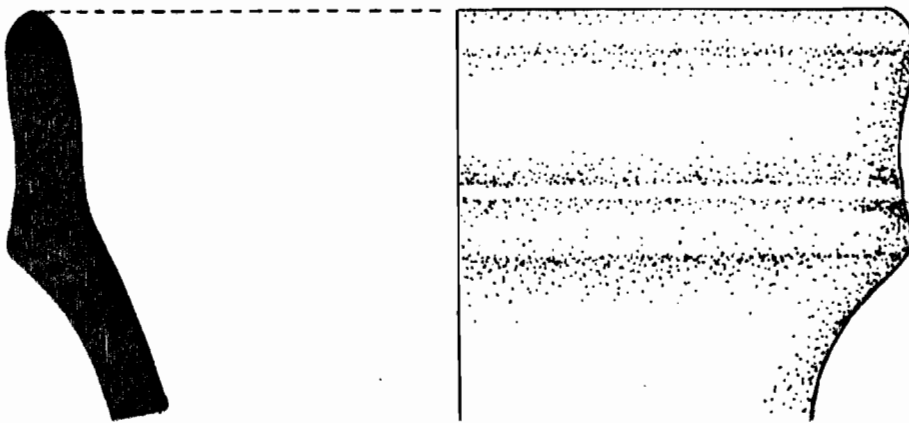
รูปที่ ๗
แผนภาพภาชนะดินเผา

พบที่เมืองวัดพระนอนพิกุล

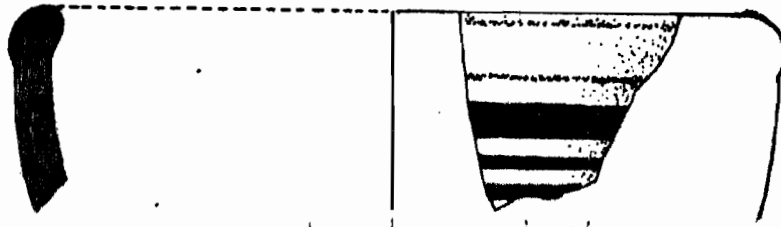
พบที่เมืองน้ำพุ

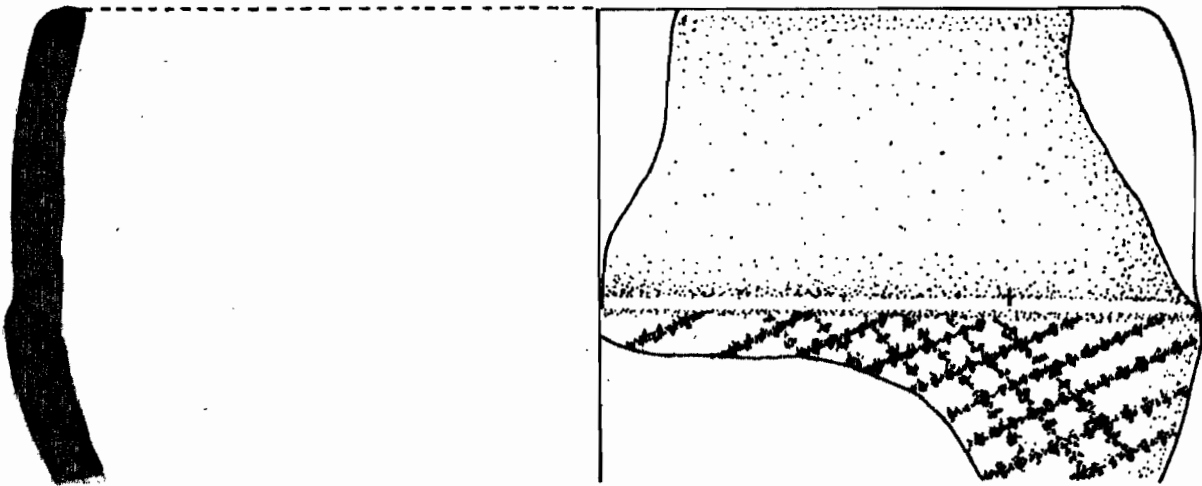
พบที่เมืองน้ำพุ

rim diameter

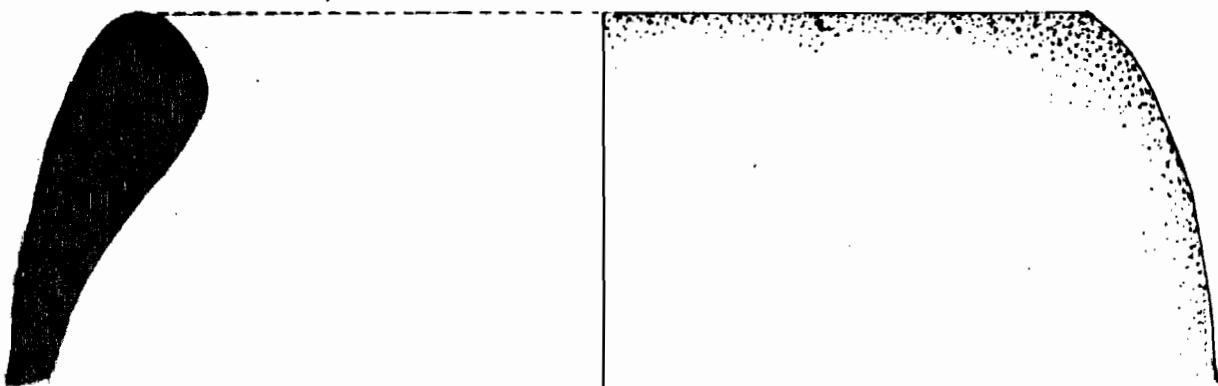
other measurements CM.

พบที่เมืองวัดพระพยอมจักรสิทธิ์

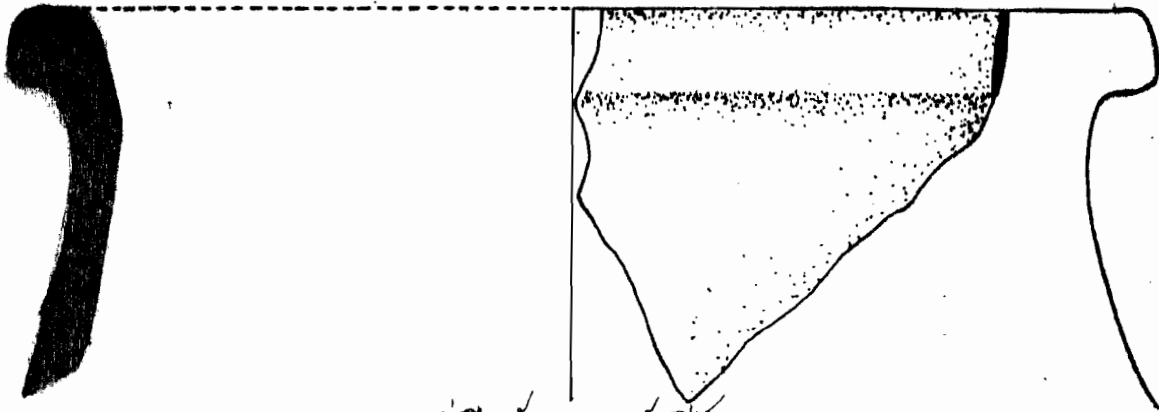
พบที่เมืองน้ำพุ

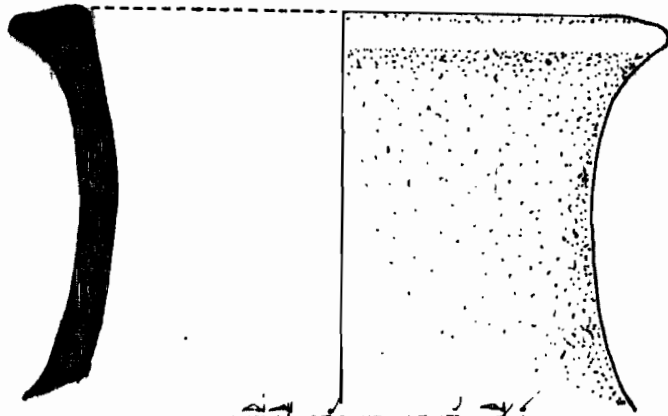
พบที่ชุมชนโบราณบ้านท่าไคร้

1m diameter

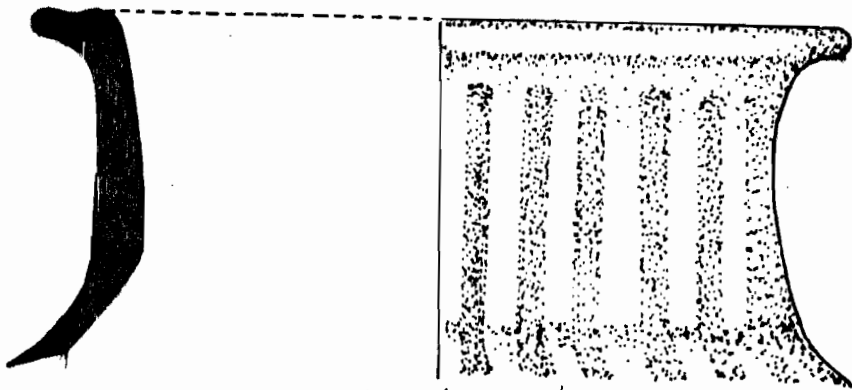
other measurements CM.

พบที่แหล่งขุมพระสมเด็จกรงสี

พบที่แหล่งขุมพระสมเด็จกรงสี

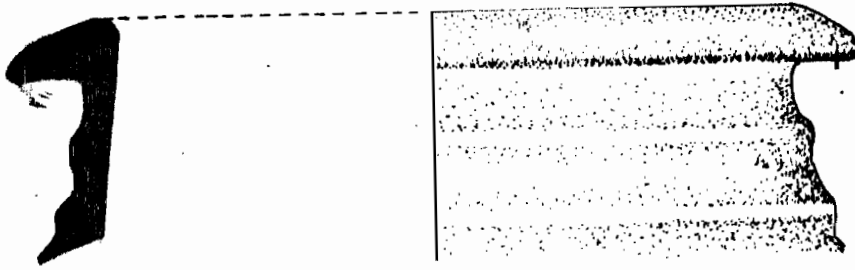

พบที่แหล่งขุมพระสมเด็จกรงสี

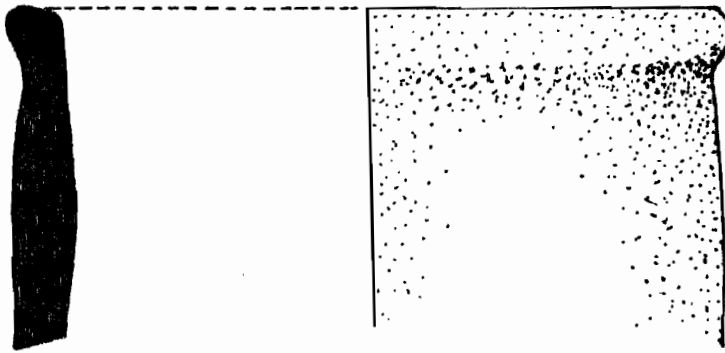
rim diameter

other measurements C.M.

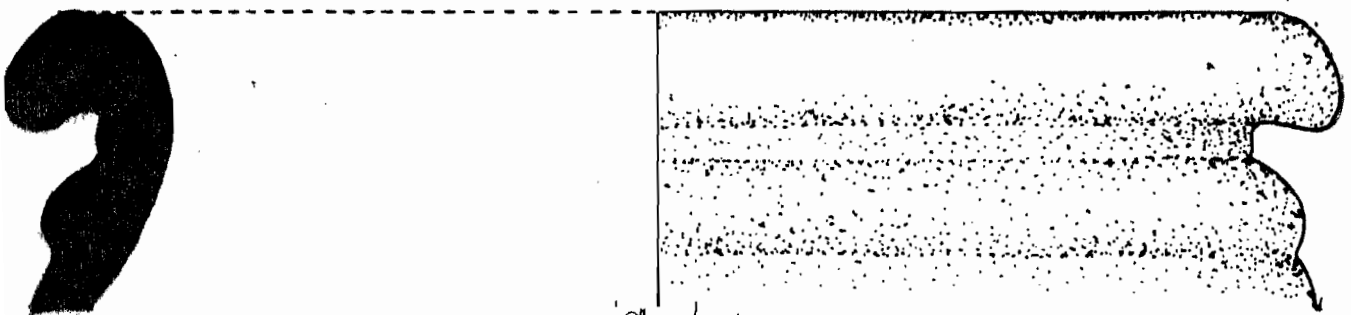
รูปที่ 10

พบที่เมืองงดโขย

พบที่เมืองวัดพระมหาจักรวาล

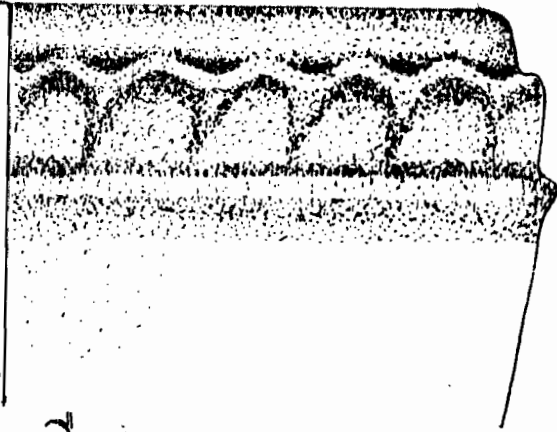

พบที่เมืองนาพนา

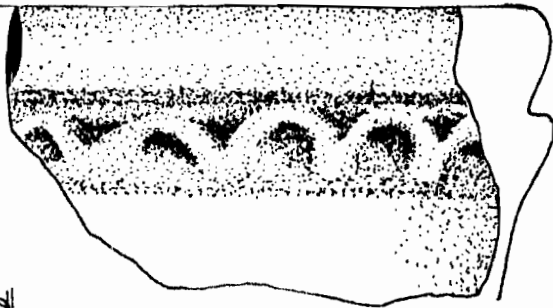
m diameter

other measurements cm.

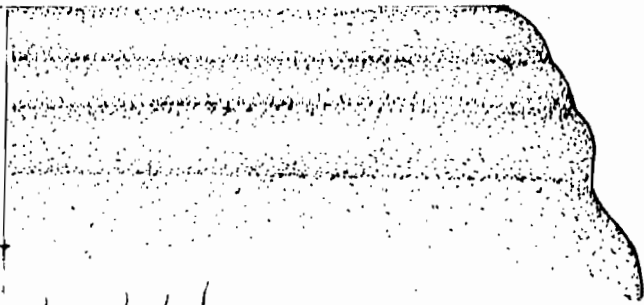
รูปที่ ๒

พบที่เมืองกาญจนบุรี

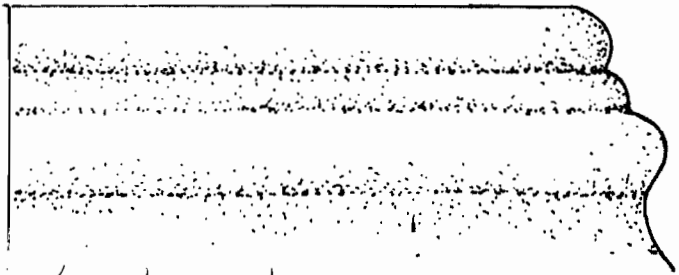
พบที่เมืองกาญจนบุรี

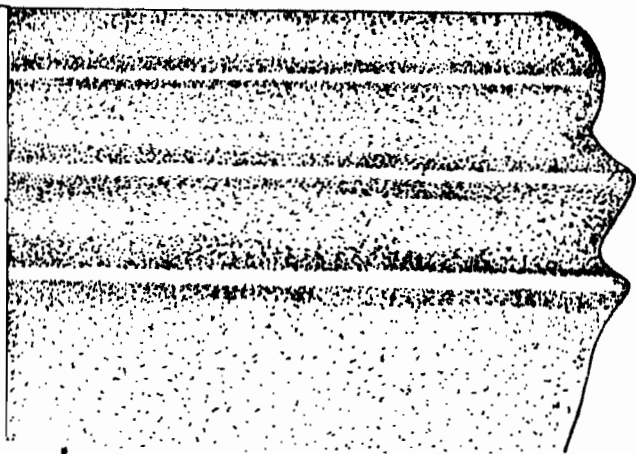
พบที่ชุมชนโบราณบ้านโพธิ์ทะเล

rim diameter

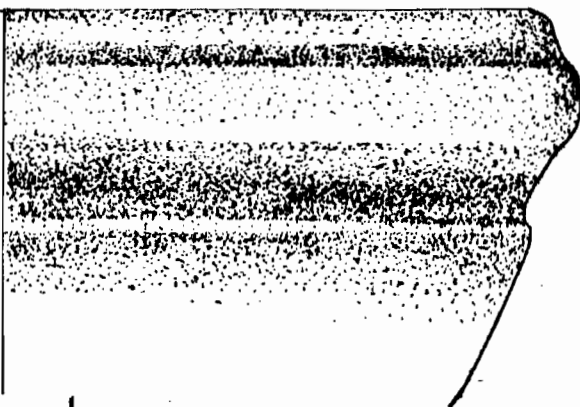
other measurements CM.

พบที่หินชั้นในอุทยานแห่งชาติ

พบที่เมืองต.เมือง

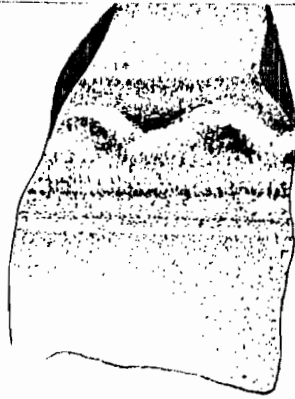

พบที่เมืองต.เมือง

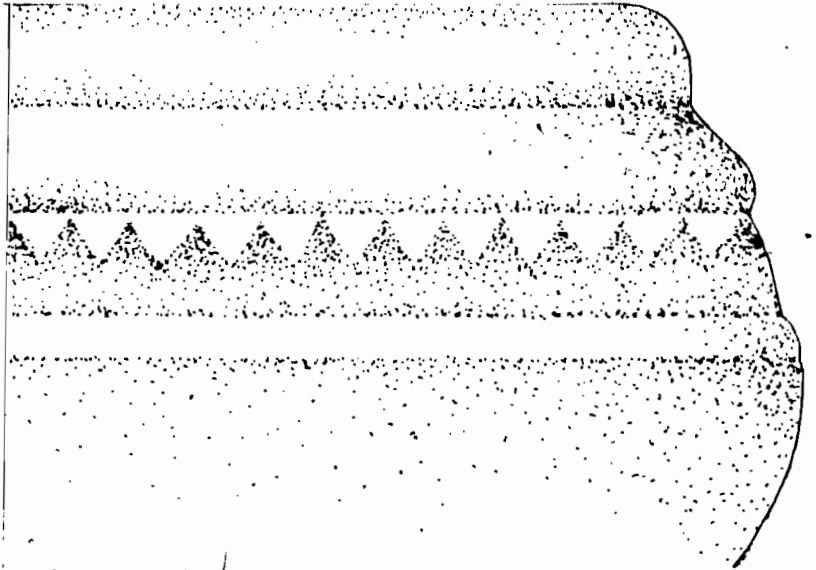
in diameter

other measurements CM.

รูปที่ 13

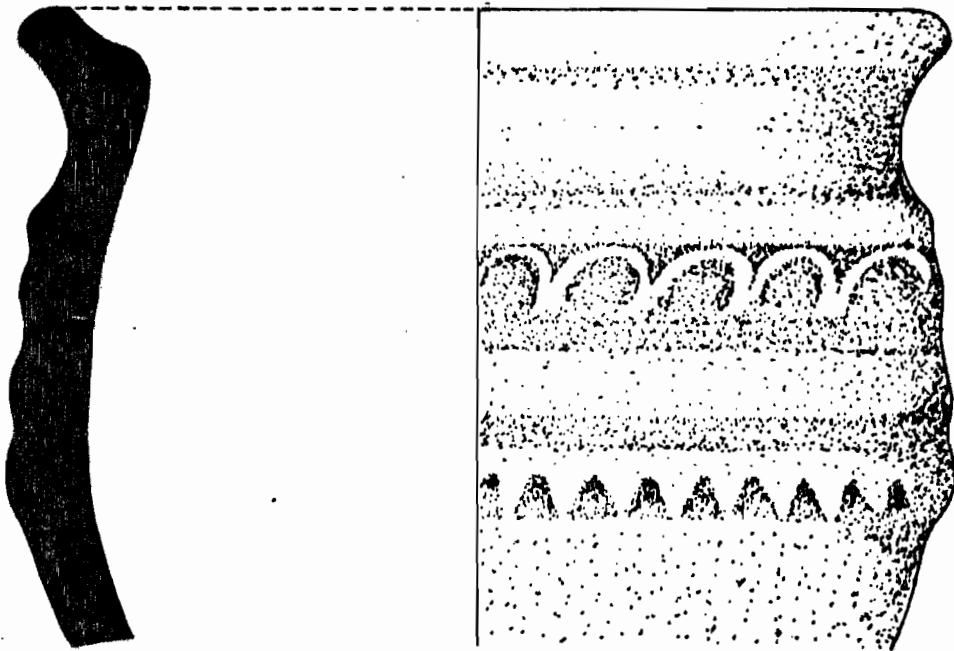
พบที่โพรงหู

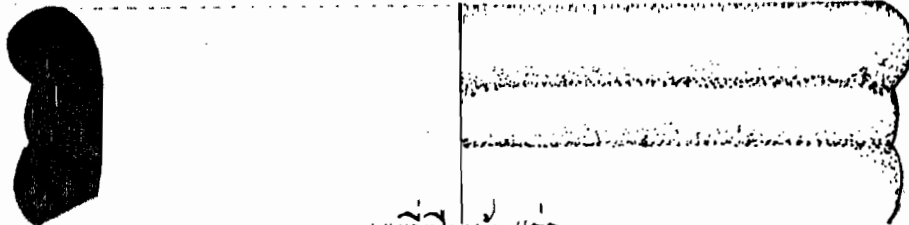
พบที่ชั้นหินในถ้ำถ่านไฟเก่า

diameter

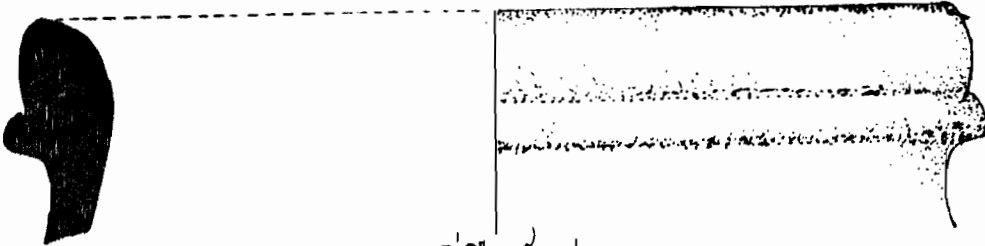
other measurements CM

พบที่เมืองวัดพระทองภาคใต้

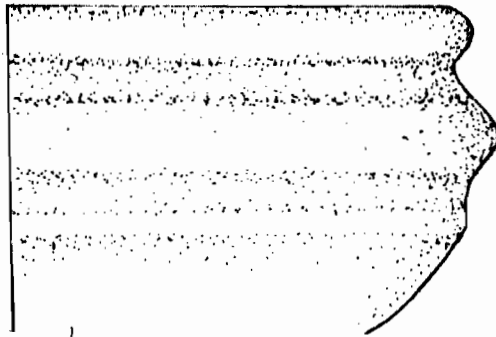
พบที่เมืองนาพเกา

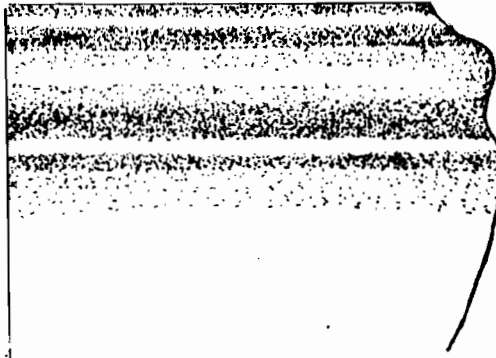
พบที่เมืองนาพเกา

rim diameter

other measurements CM.

พบที่เมืองพาดู

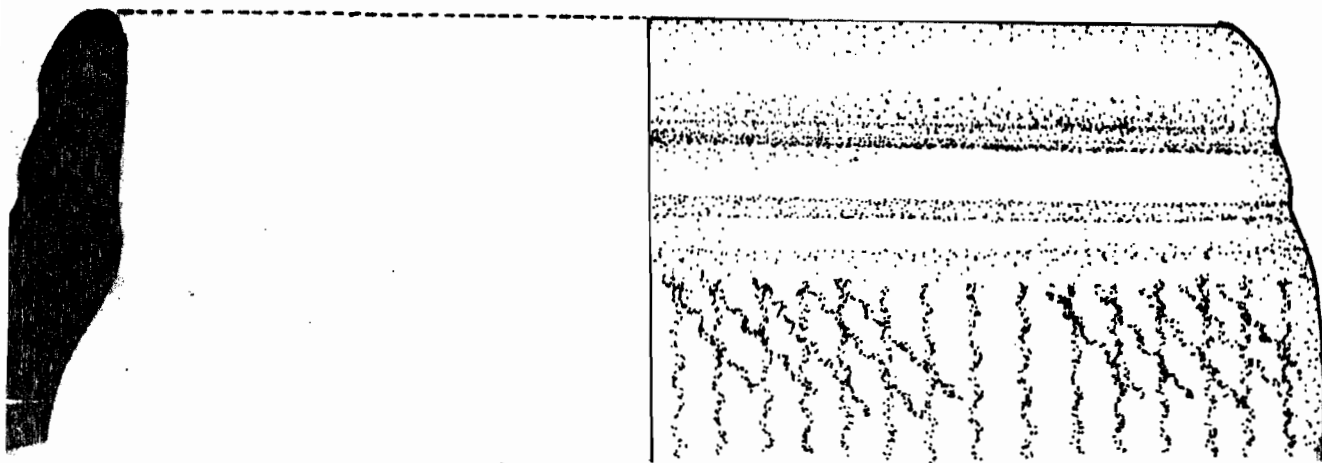
พบที่เมืองพาดู

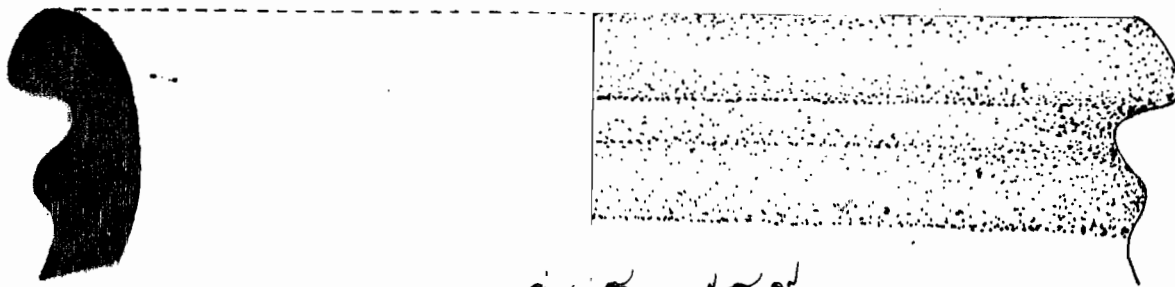
พบที่เมืองพาดู

rim diameter

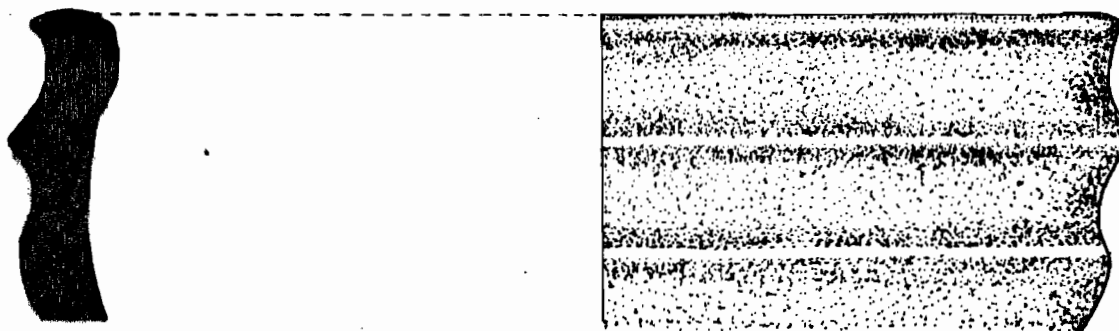
other measurements CM.

พบที่เมืองวัดพระทองพิจิตร

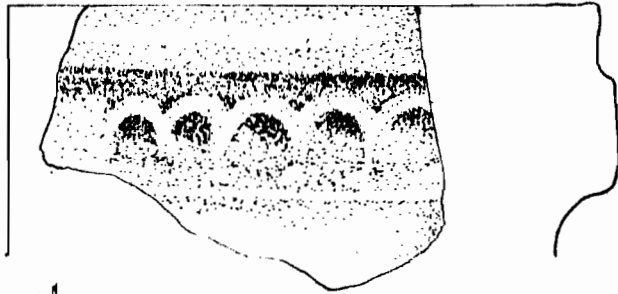
พบที่ชุมชนในเขตตำบลบ้านโพธิ์ศรีนคร

พบที่เมืองศรีพนม

1 diameter

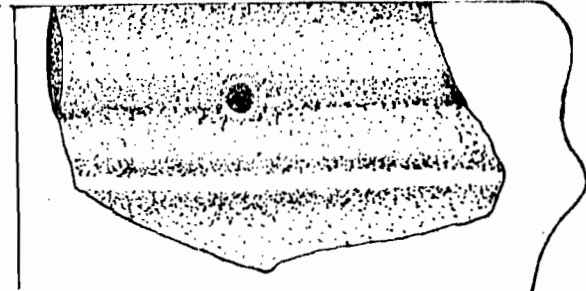
other measurements CM.

พบที่เมืองนคร

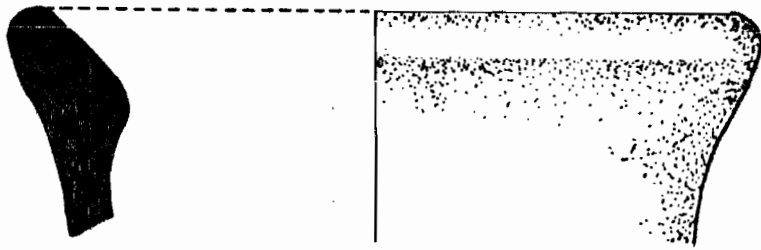
พบที่เมืองวัดพระทองภาคใต้

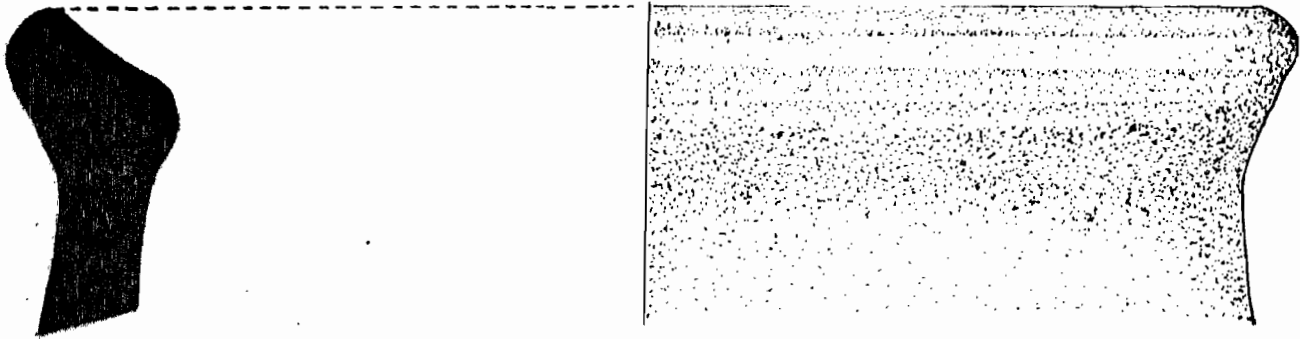
พบที่เมืองกุเมือง

in di meter

other measurements .CM

พนักเพืองยาวๆ

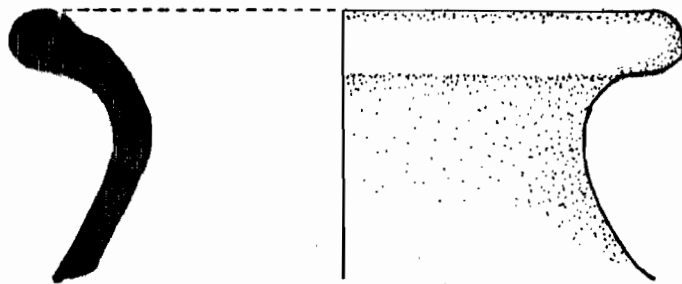

พนักเพืองสั้นๆ

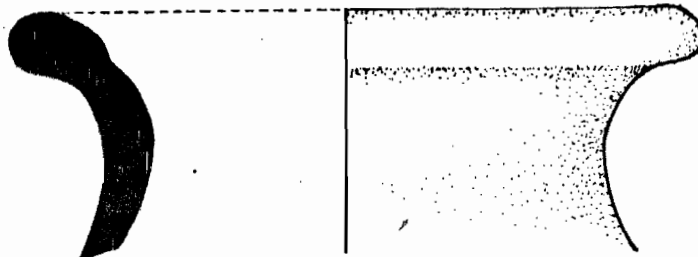
m dl. meter

other measurements CM.

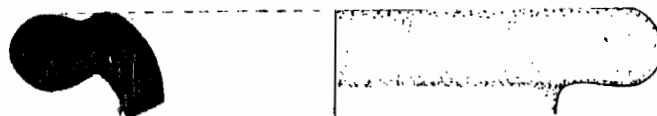
แผนภาพการหะที่ติดโค้งออก

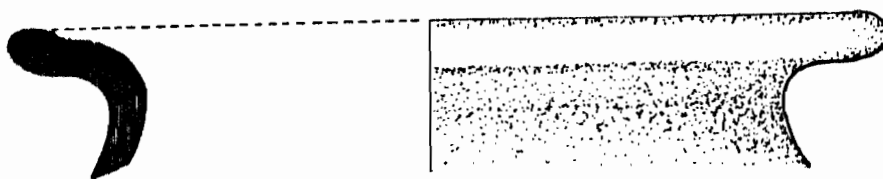
พนักโค้งงอติดพระคองหัวกลิ้ง

พนักโค้งงอติดพระคองหัวกลิ้ง

พนักโค้งงอติดพระคองหัว

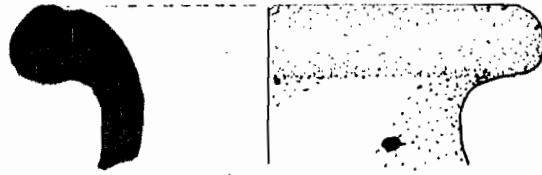

พนักโค้งงอติดพระคองหัวกลิ้ง

rim di-meter

other measurements CM.

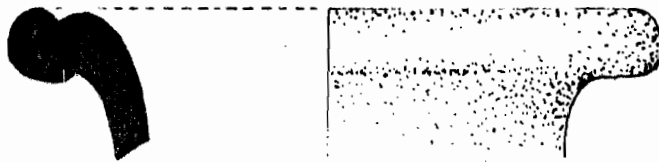
รูปที่ 20

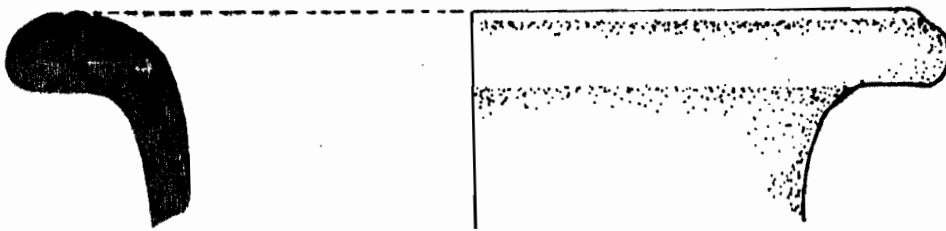
พนักห้องประตูเหล็ก

พนักชั้นหนังสือไม้

พนักชั้นหนังสือไม้ทึบ

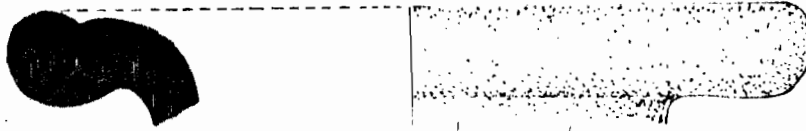

พนักของตู้กระจก

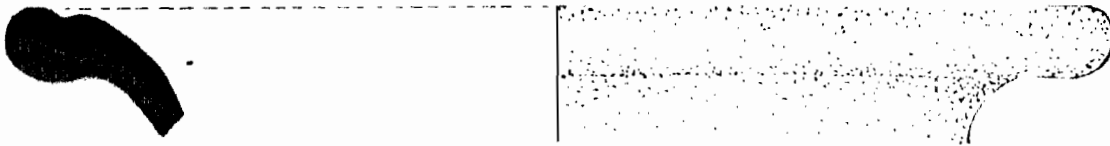
m diameter

other measurements CM.

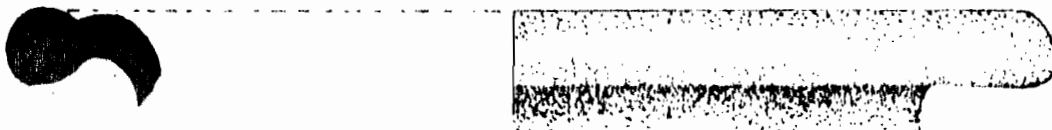
รูปที่ ๒๒

พบที่หินปูนโบราณนานโพธิ์ทะเล

พบที่หินปูนโบราณนานโพธิ์ทะเล

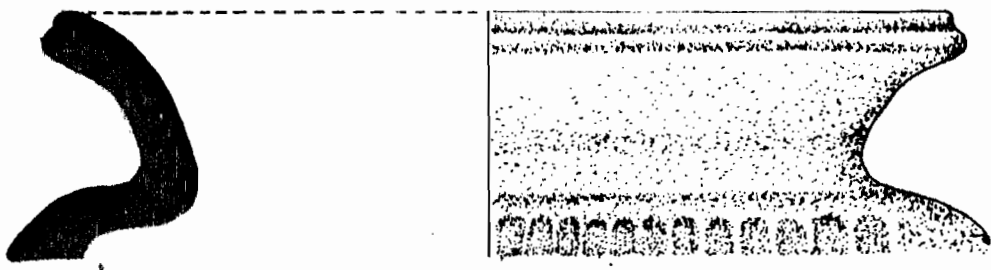

พบที่หินปูนโบราณกาญจนาภิเษก

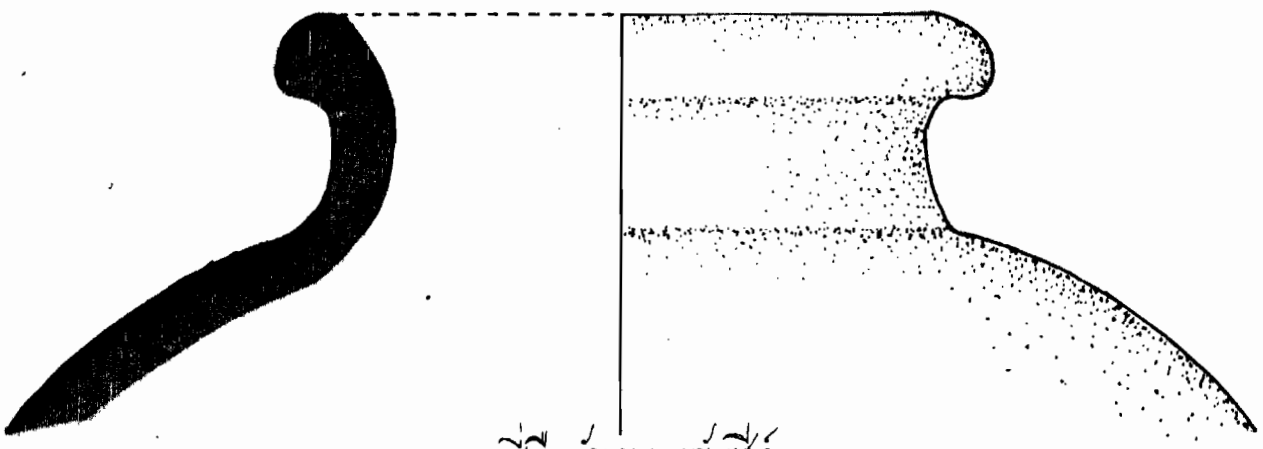
diameter

other measurements CM

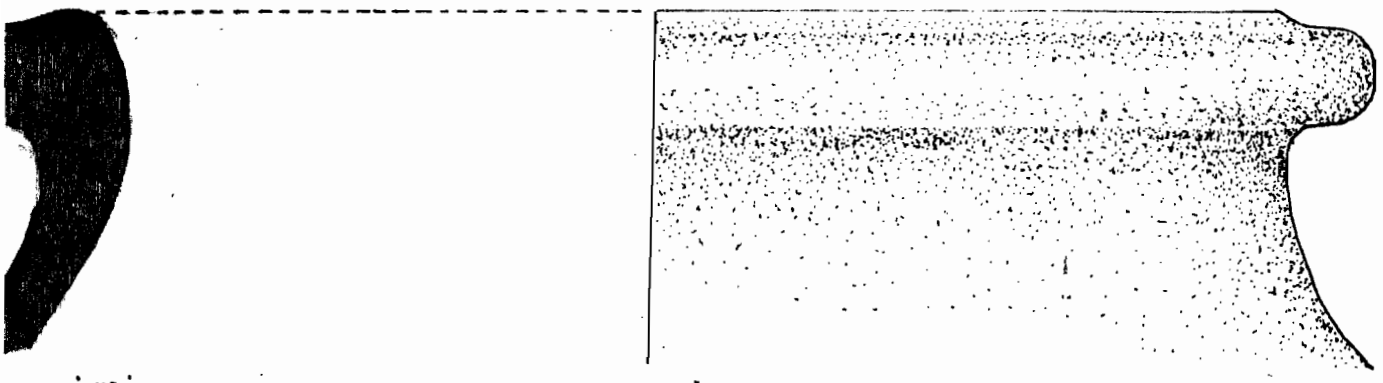
รูปที่ ๒๒

พูนหินงอกริมหิน

พูนหินงอกริมหิน

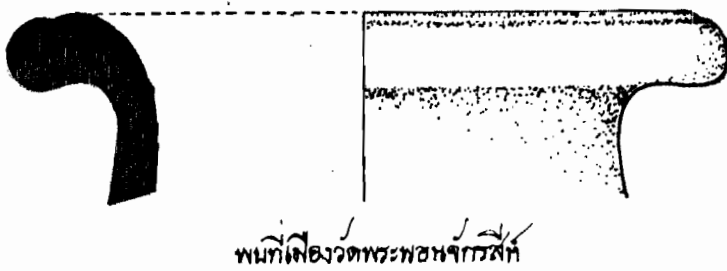
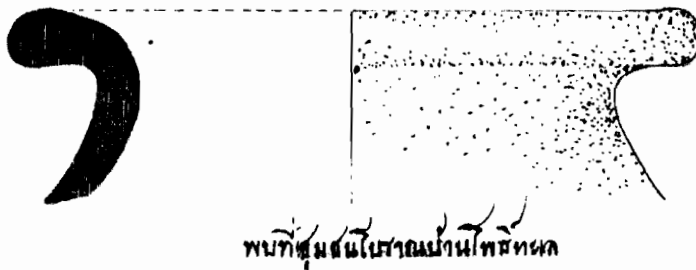
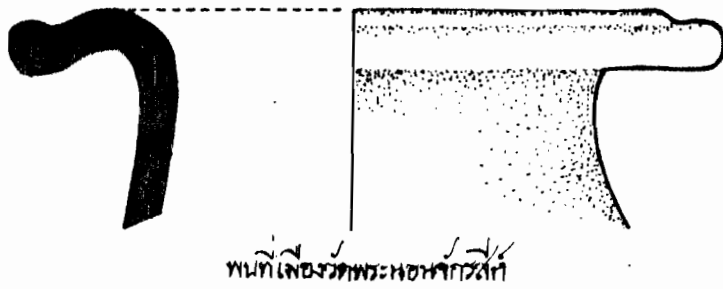
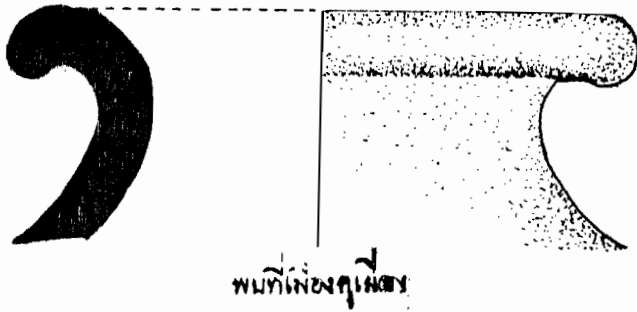

พูนหินงอกริมหิน

diameter

other measurements CM.

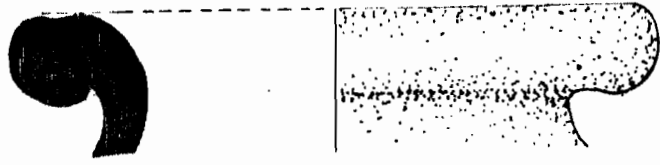
รูปที่ ๒๓

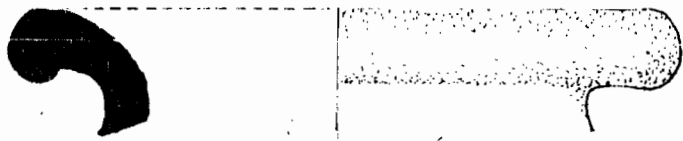
1 cm diameter

other measurements CM.

รูปที่ ๑๔

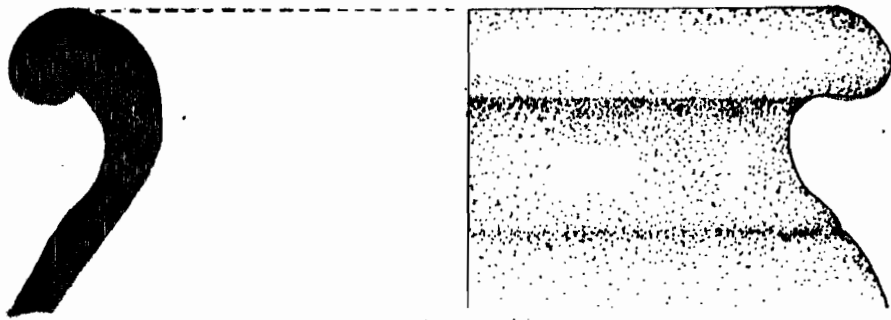
พนักหลังนาฬิก

พนักหลังจระเข้พวง

พนักชั้นในราวบันไดงู

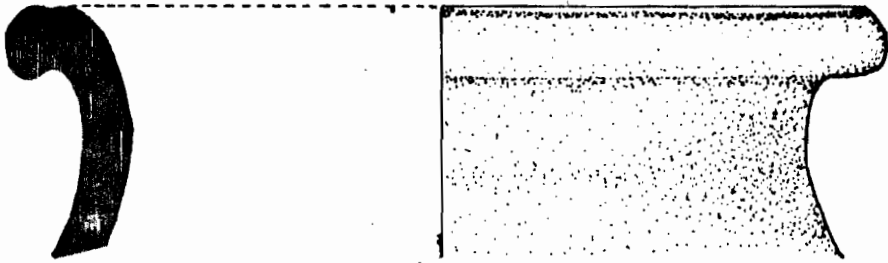

พนักชั้นในราวบันไดไฟ

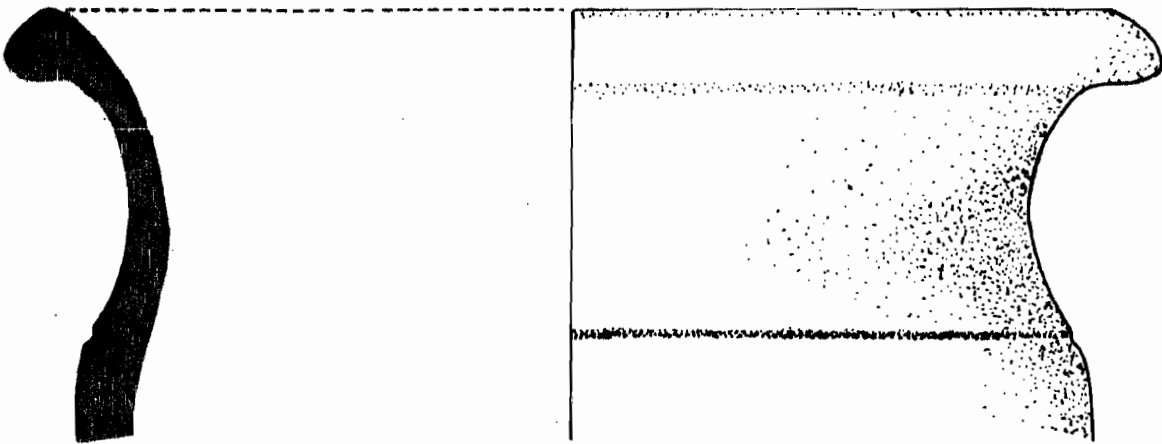
rim diameter

other measurements CM.

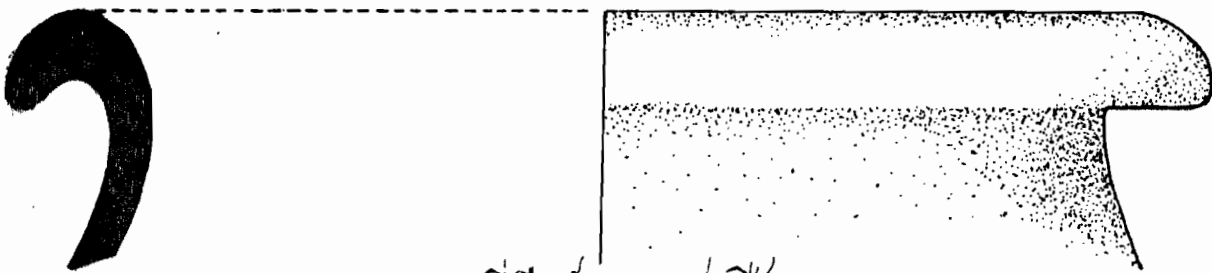
รูปที่ 25

พบที่เมืองจตุรพักตรพิมาน

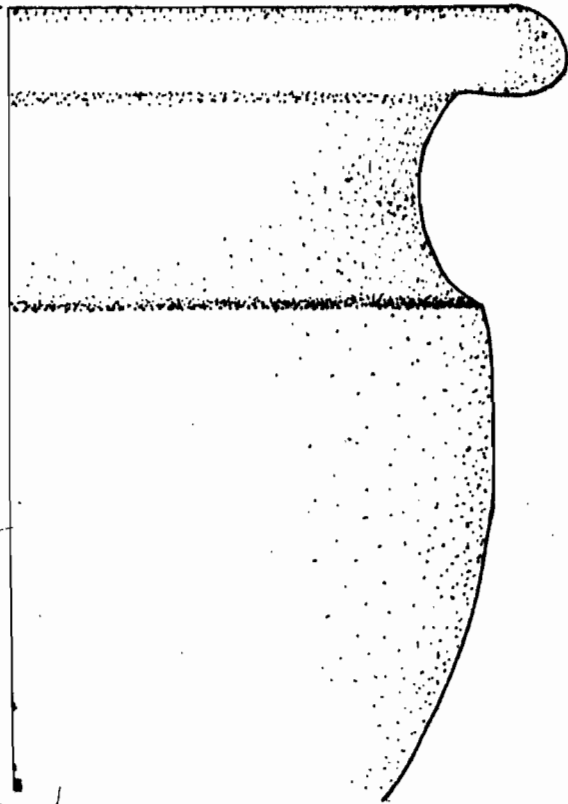
พบที่เมืองน้ำพุ

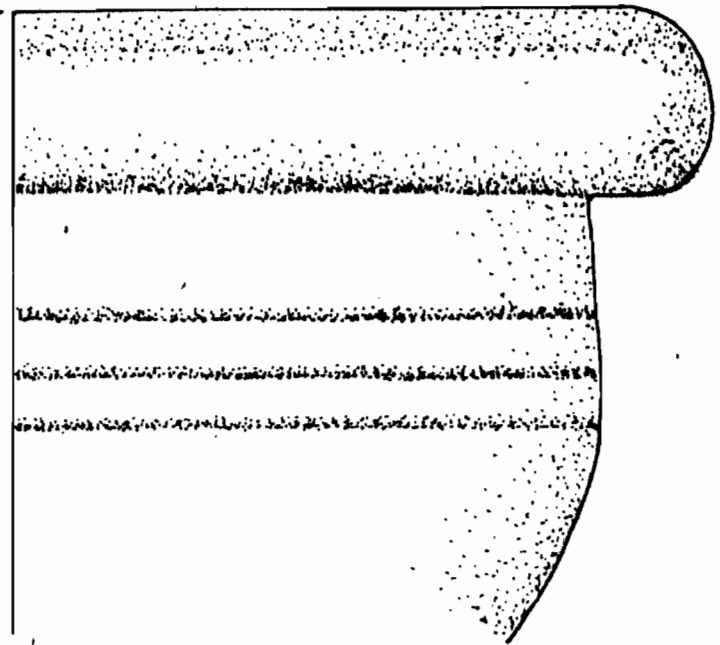
พบที่เมืองจตุรพักตรพิมาน

1. meter

CM.

พนักมือของน้ำพุ

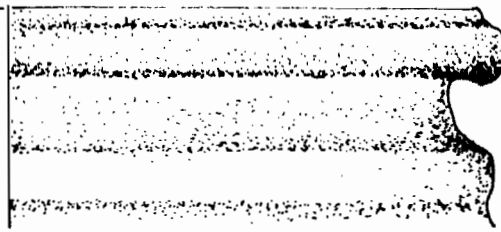

พนักมือของน้ำพุ

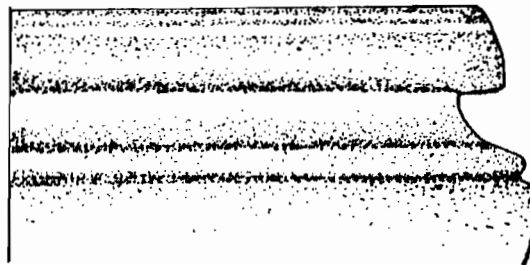
m diameter

other measurements CM.

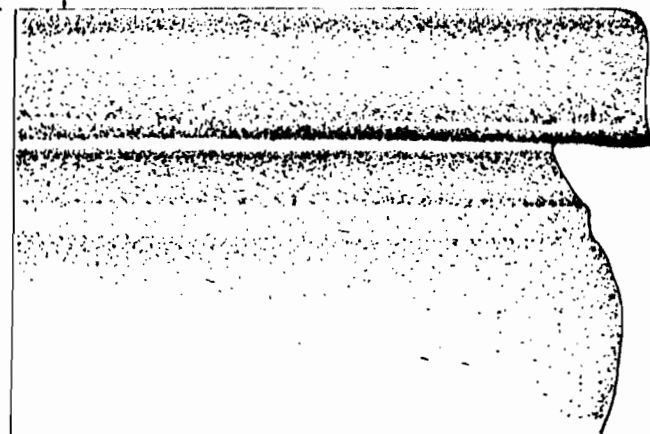
รูปที่ 27

พบที่หินงูเห่า

พบที่หินงูเห่า

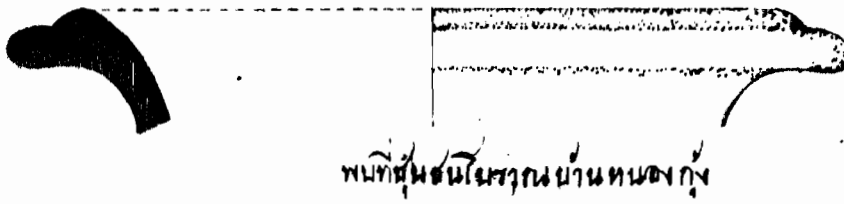

พบที่หินงูเห่า

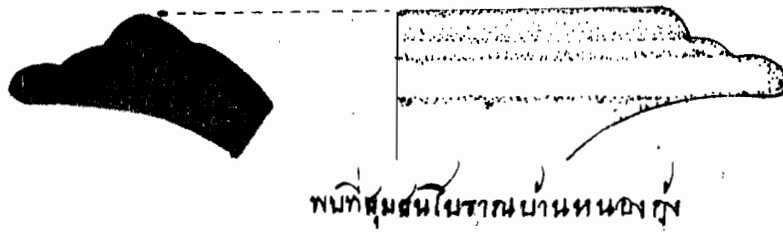
Diameter

other measurements CM.

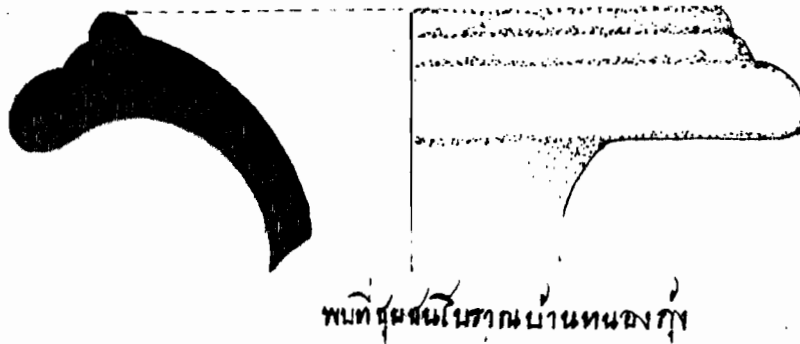
รูปที่ 28

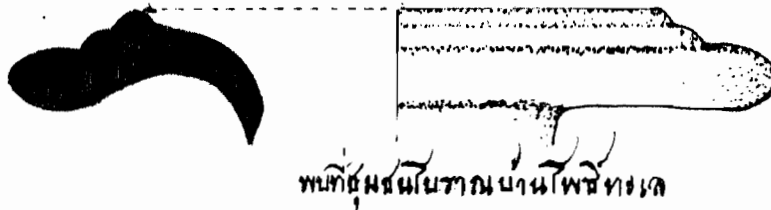
พบที่ชุมชนโบราณบ้านหนองกุง

พบที่ชุมชนโบราณบ้านหนองกุง

พบที่ชุมชนโบราณบ้านหนองกุง

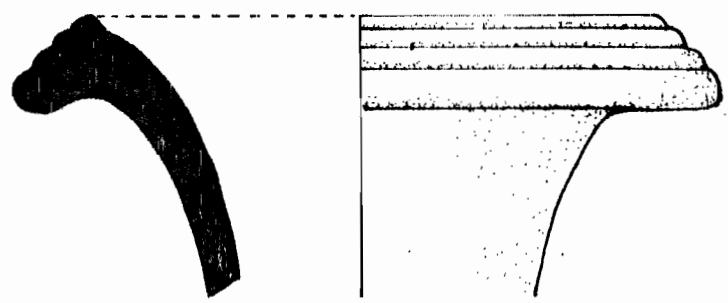

พบที่ชุมชนโบราณบ้านโพธิ์ทอง

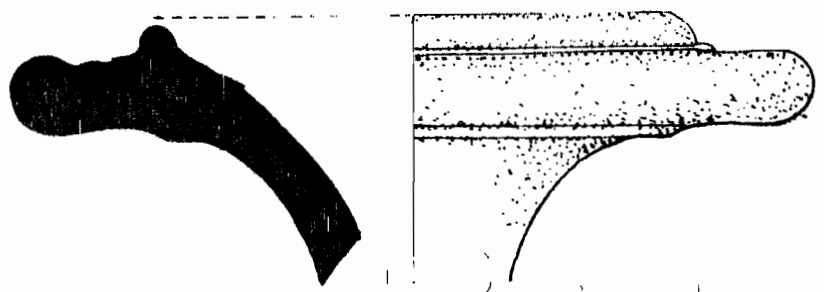
rim diameter

other measurements CM.

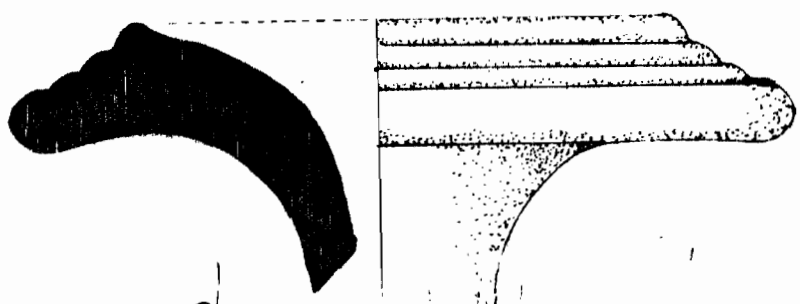
รูปที่ 29

พนัทรูปงาหงู

พนัทรูปงาหงูในารณบ้านหนองกู่

พนัทรูปงาหงูในารณบ้านท่าโพ

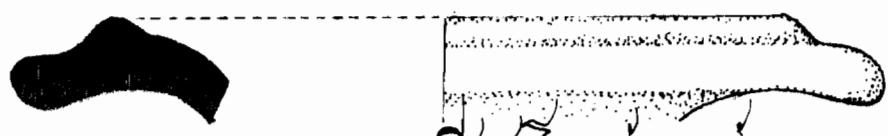
dm diameter

Other measurements 4 CM

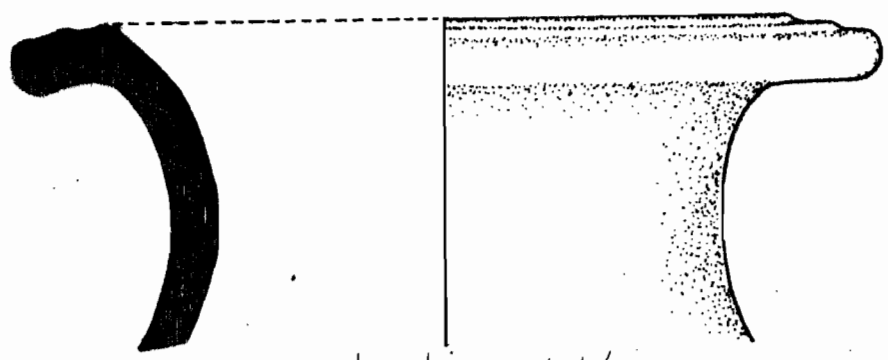
รูปที่ 30

พบที่ขุดค้นในถ้ำบ้านท่าเสาบริเวณ

พบที่ขุดค้นในถ้ำบ้านท่าเสา

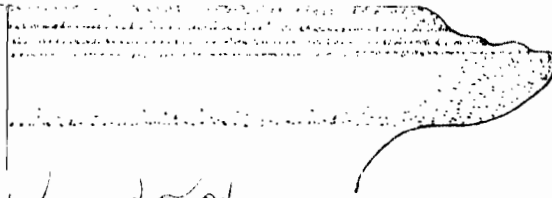

พบที่ขุดค้นในถ้ำบ้านท่าเสา

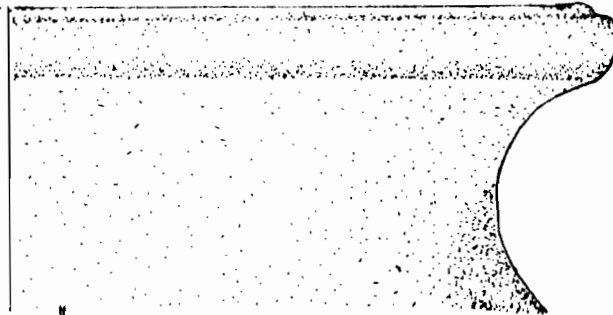
rim diameter

other measurements CM.

รูปที่ ๓๑

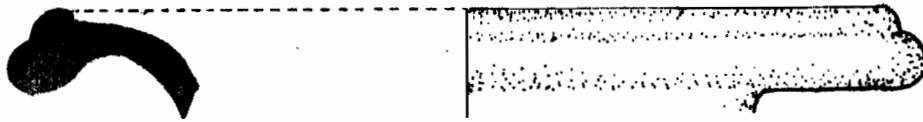
พบที่หน้าในถ้ำบ้านโพธิ์ทอง

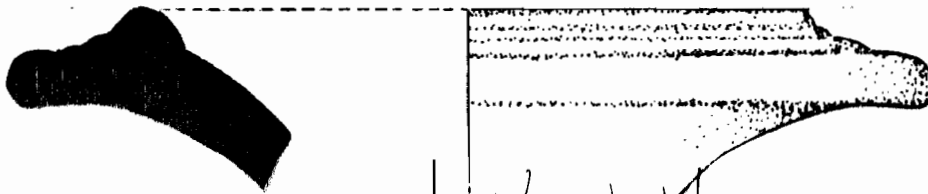
พบที่หน้าถ้ำโพธิ์ทอง

milli meter

centimeter CM.

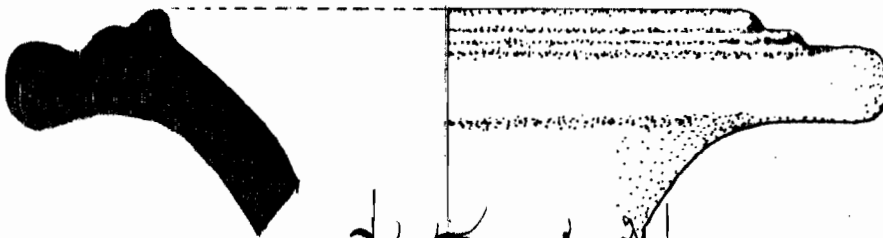
พนักพิงของม้าทอง

พนักพิงหมอนในรากฐานบ้านทองคำ

พนักพิงหมอนในรากฐานบ้านทองคำ

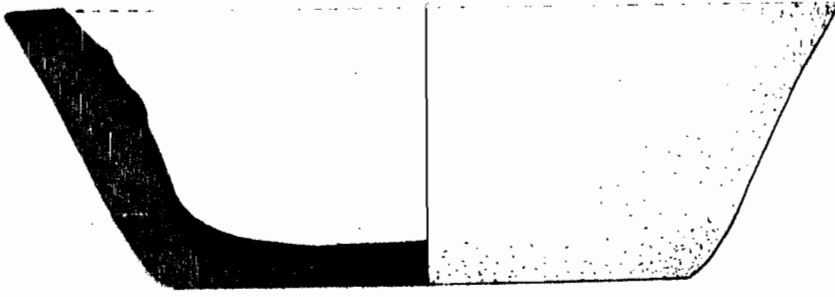
พนักพิงหมอนในรากฐานบ้านทองคำ

in diameter

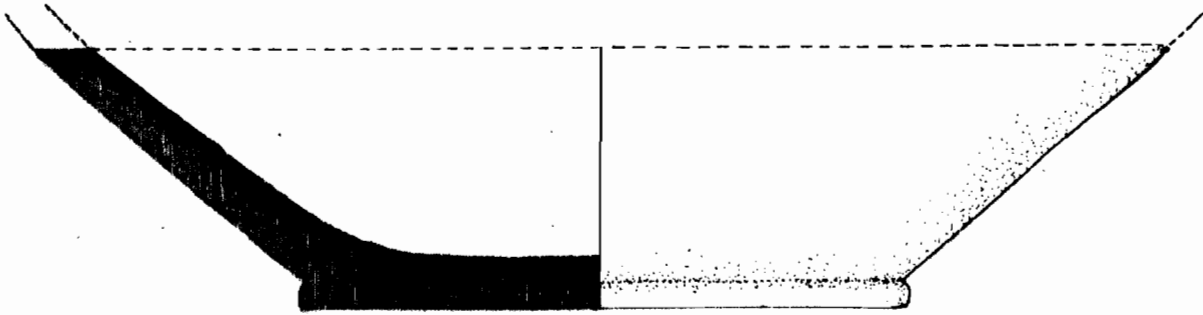
Other measurements CM.

รูปที่ 33

เจ้าพระยาพระดินทร์เจ้าพระยา

พนักพิงของนางสุ

พนักพิงของสุพรรณ

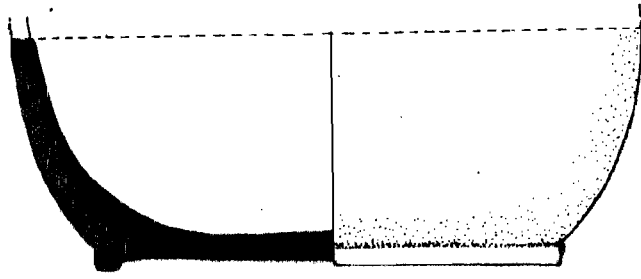

พนักพิงหินใบทรายหน้าถนนซาก

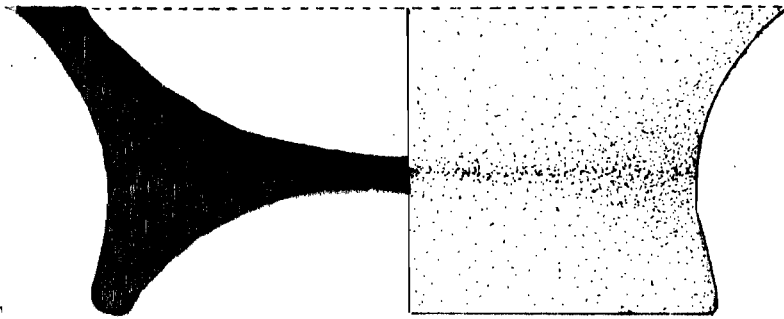
cm li. meter

cm measurements CM.

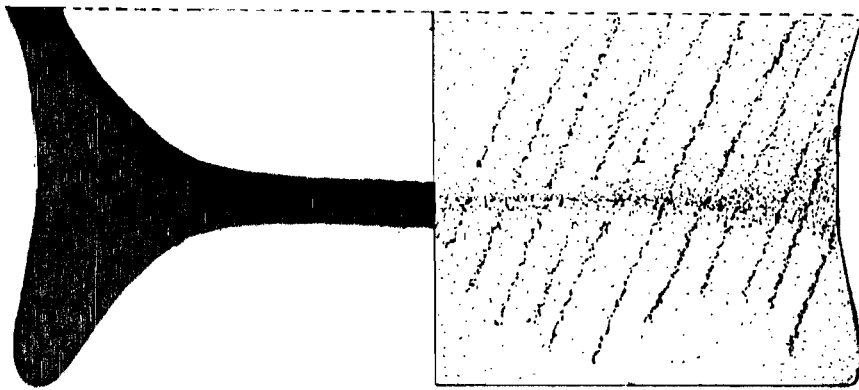
รูปที่ 34
จำพวกพระพุทธรูปดินเผา

พนักพิงคอกเหล็ก

พนักเสองน้ำทอ

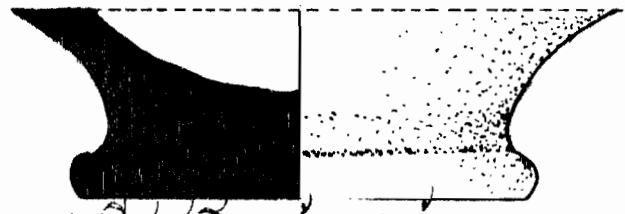
พนักเสองน้ำทอ

rim diameter

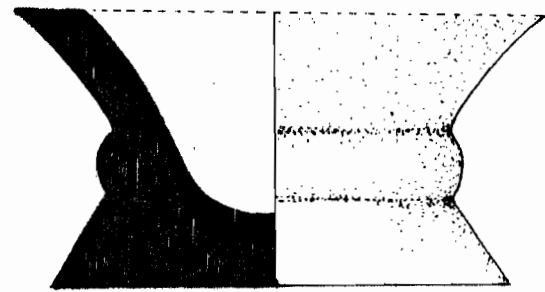
other measurements CM.

รูปที่ 35

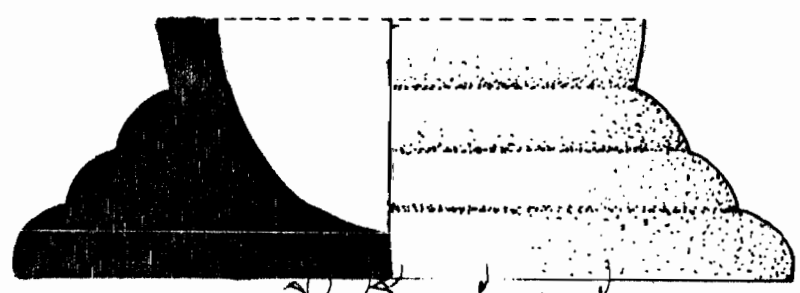
จำพวกที่สามเรียงแต่จากแต่ที่ใกล้

พนัก คมสั้นปานปานหนาก

พนัก คมของน้ำพุง

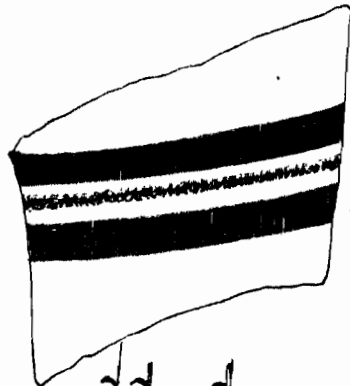

พนัก คมสั้นปานปานหนาก

cm diameter

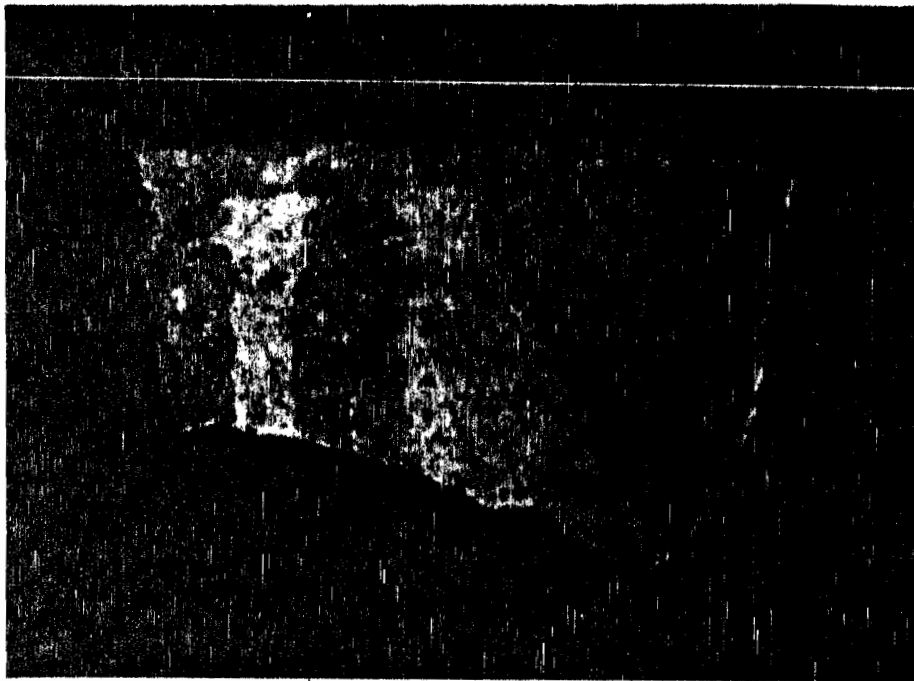
other measurements CM.

รูปที่ ๓๖

พนักเหล็กเหล็ก

ก

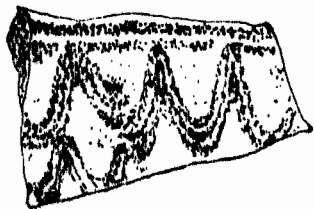

พนักเหล็กเหล็ก

ข

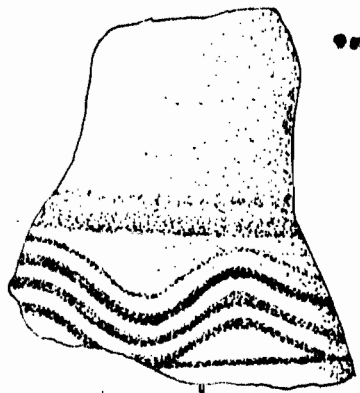

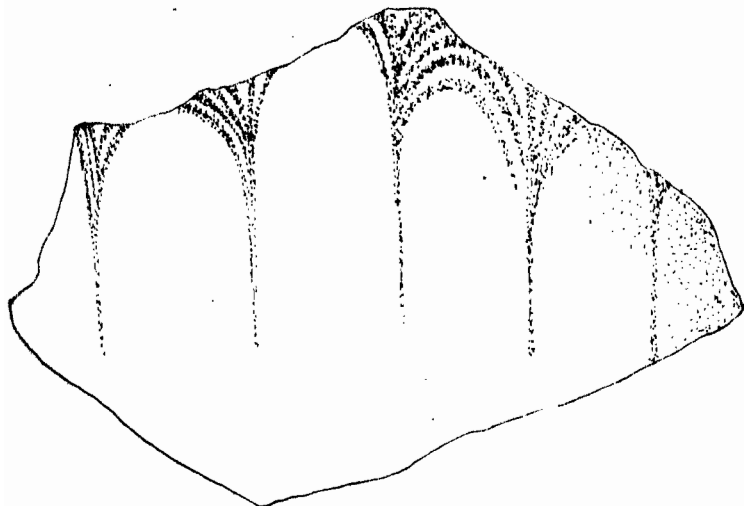
พบที่เสาชิงช้าพระนอนจักรสีห์

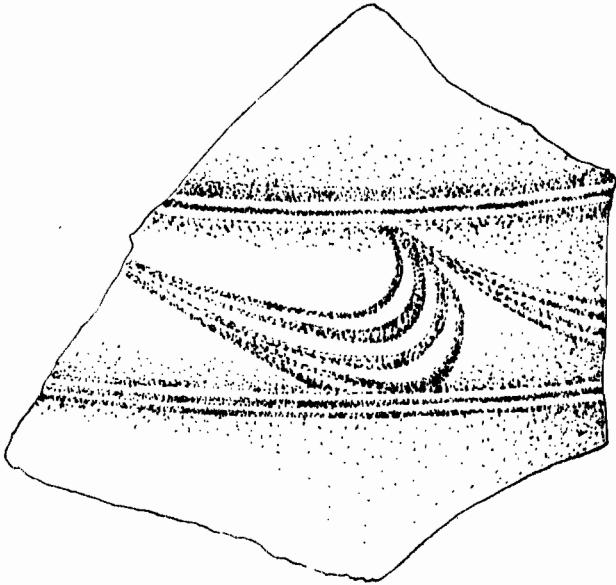
พบที่เสาชิงช้าเมือง

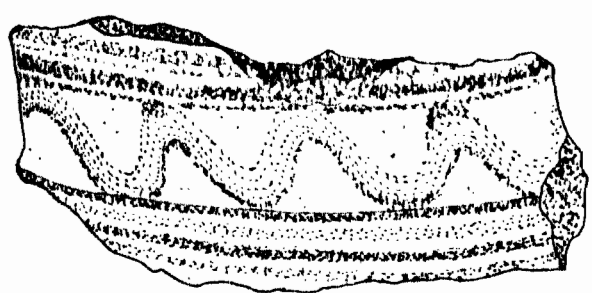
พบที่เสาชิงช้าเมือง

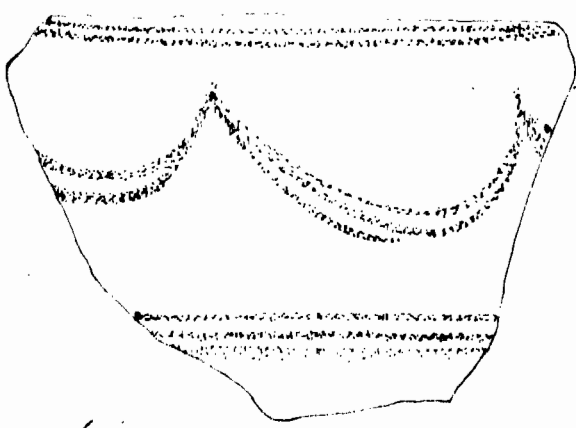
พบที่เสาชิงช้าเมือง

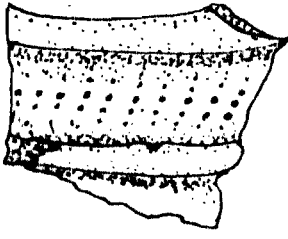
พบที่เสาชิงช้าเมือง

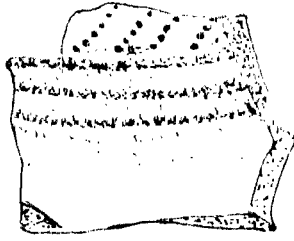
พบที่เสาชิงช้าพระนอนจักรสีห์

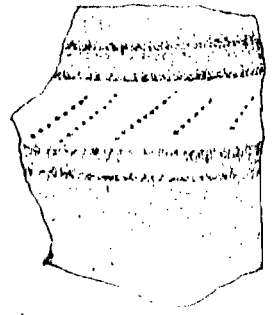
พบที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร

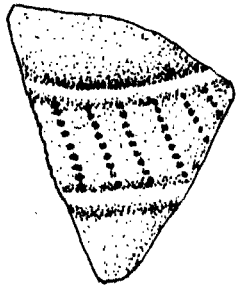
พบที่เมืองบ้านกุ่ม

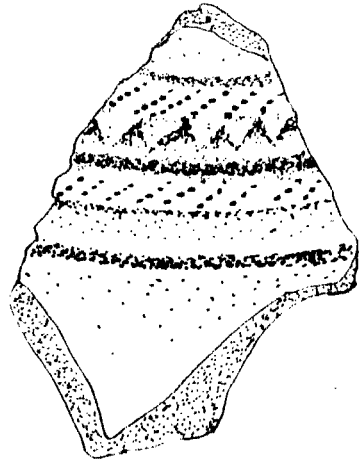
พบที่เมืองวัดพระทองจังหวัดสุพรรณบุรี

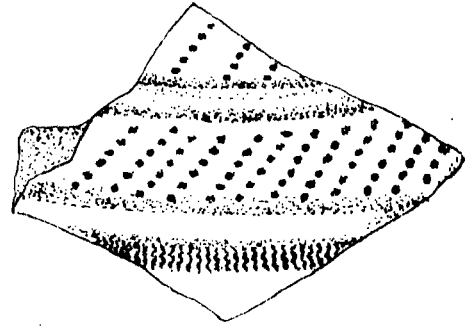
พบที่เมืองลพบุรี

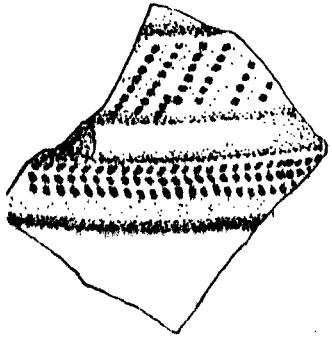
พบที่เมืองสุพรรณบุรี

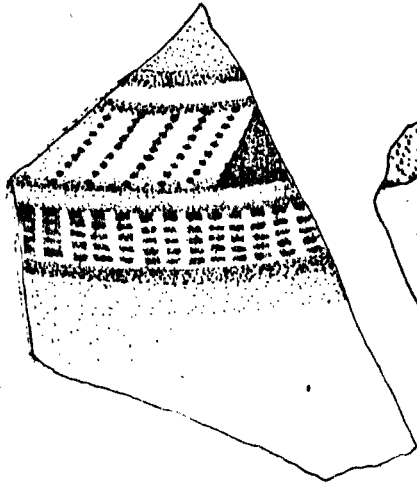
พบที่เมืองวัดพระทองจังหวัดสุพรรณบุรี

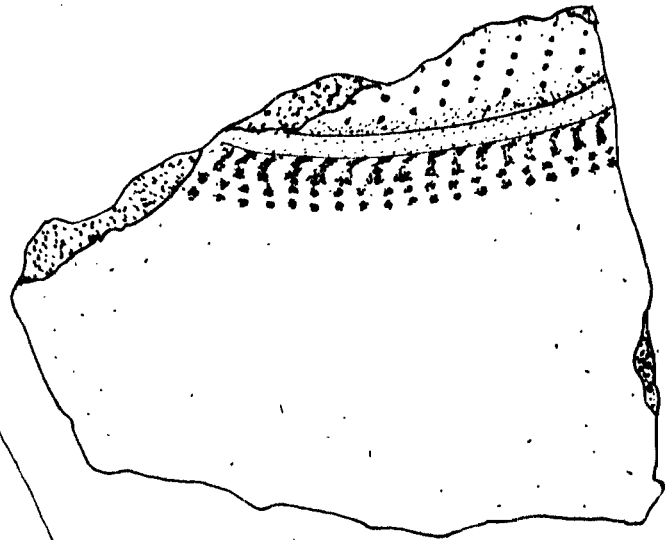
พบที่เมืองลพบุรี

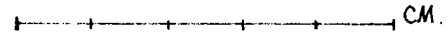
พบที่เมืองลพบุรี

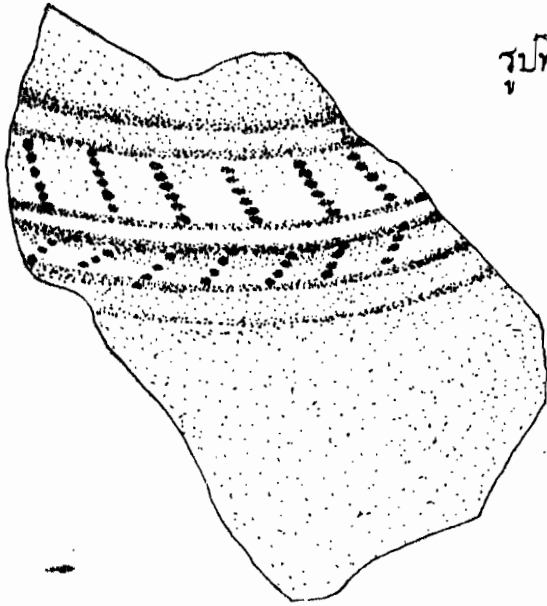
พบที่เมืองลพบุรี

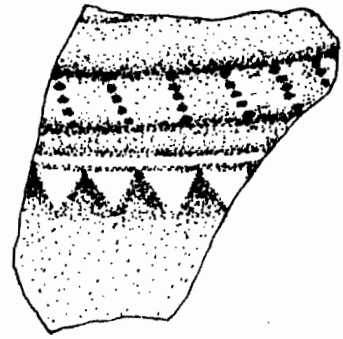
พบที่เมืองบ้านกุ่ม

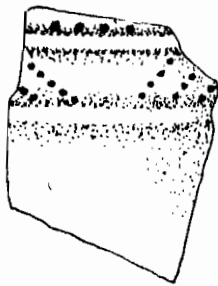
รูปที่ 40

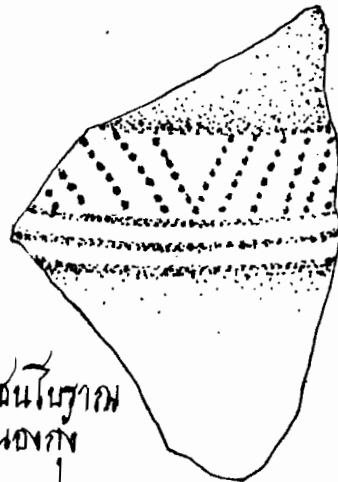
พบที่เมืองสุพรรณ

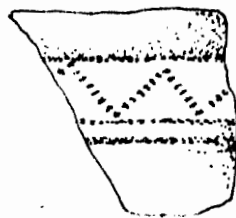
พบที่เมืองสุพรรณ

พบที่เมืองสุพรรณ

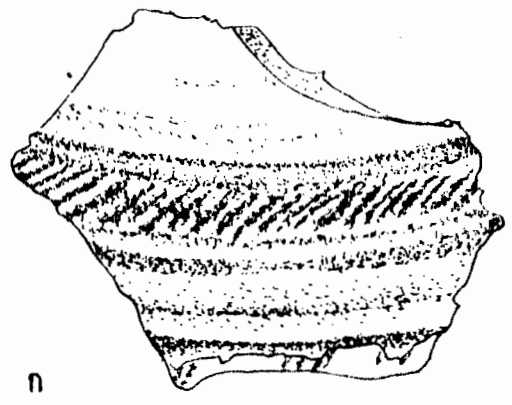
พบที่ผดุงโบราณสถาน
บ้านหนองกุ่ม

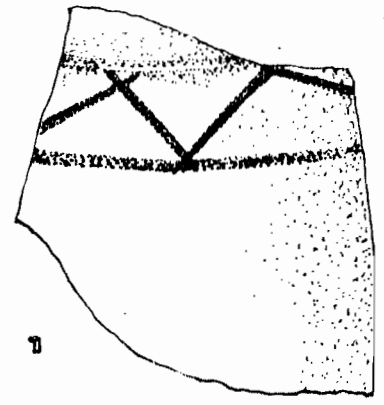
พบที่ผดุงโบราณสถาน
บ้านหนองกุ่ม

CM.

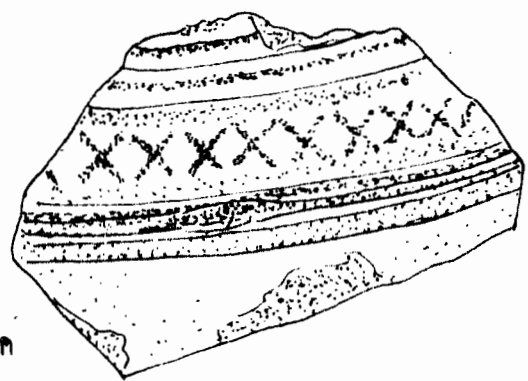

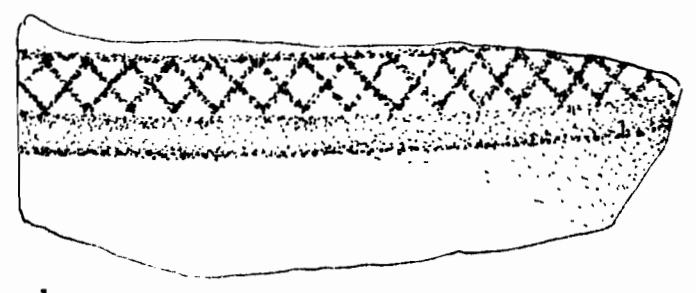
พบที่เมืองวัดพระหนองกรสิทธิ์

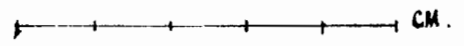
พบที่เมืองคูเมือง

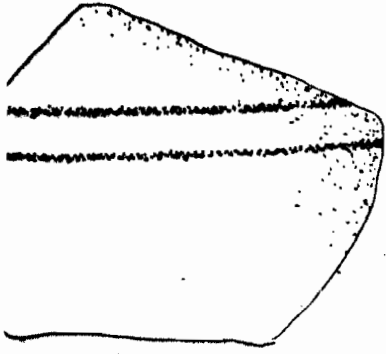

พบที่เมืองน้ำคุด

พบที่ชุมชนในตำบลบ้านหนองกุ่ม

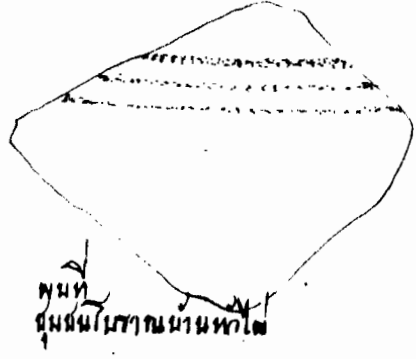

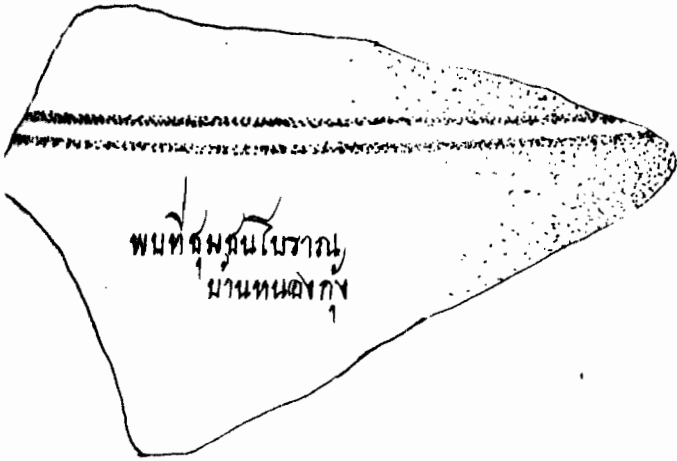
พบที่เมืองระยอง

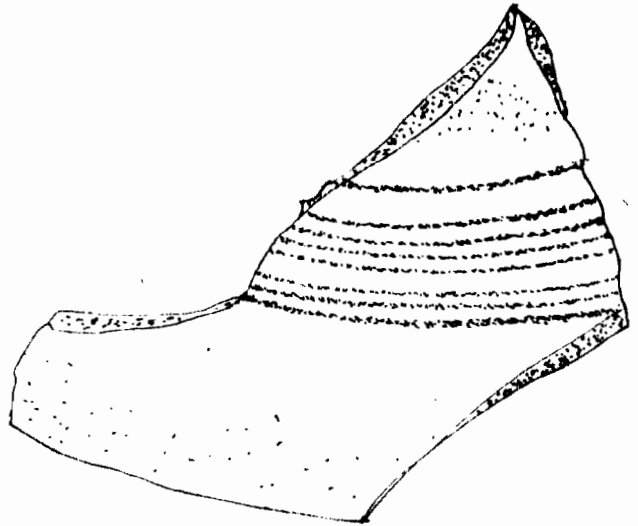
พบที่เมืองนาโพธิ์

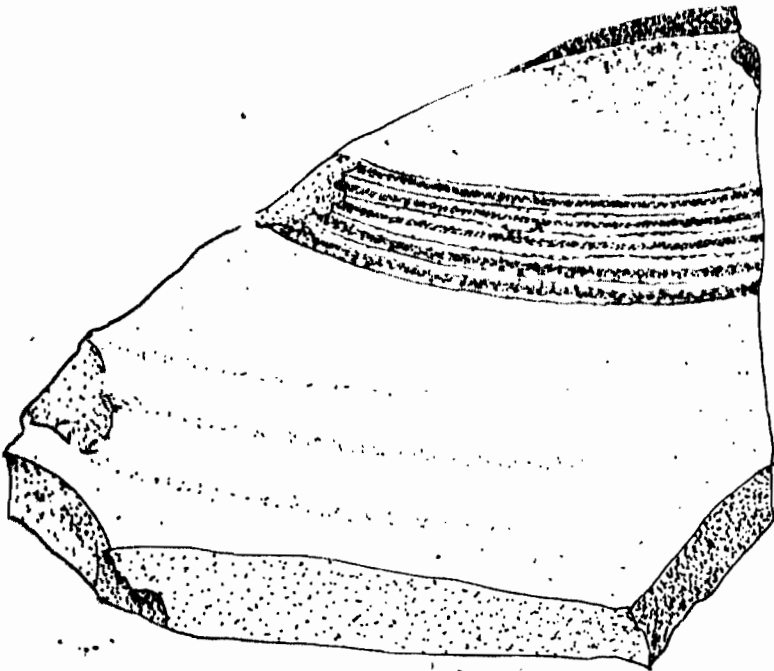
พบที่เมืองนาโพธิ์

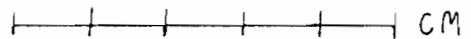
พบที่เมืองนาโพธิ์

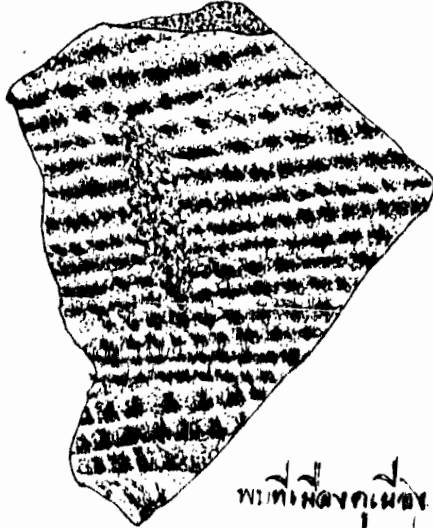

พบที่เมืองระยอง

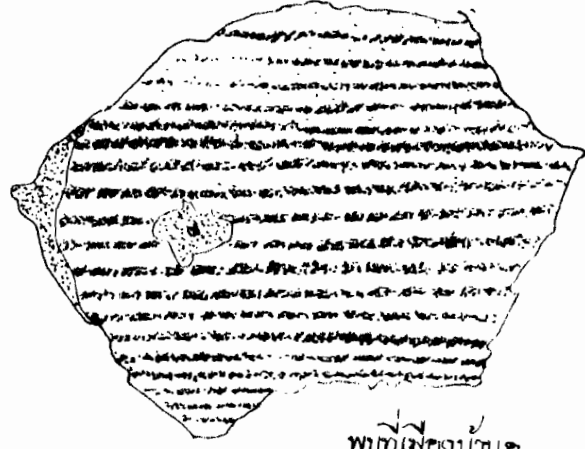

พบที่เมืองบ้านนา

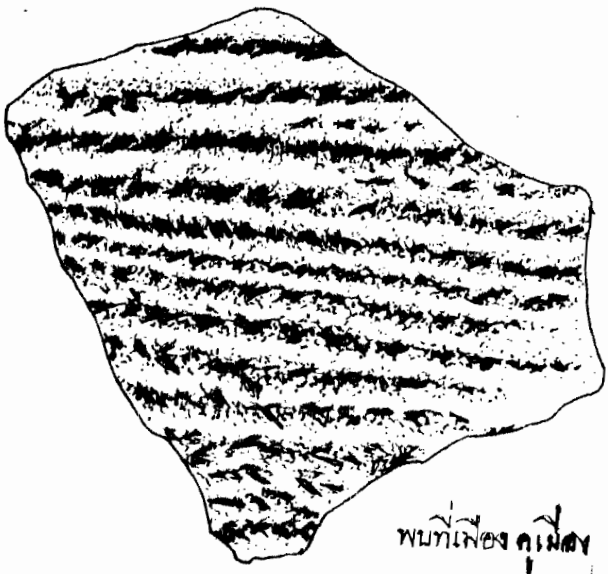

พืชนี้อยกน้อย

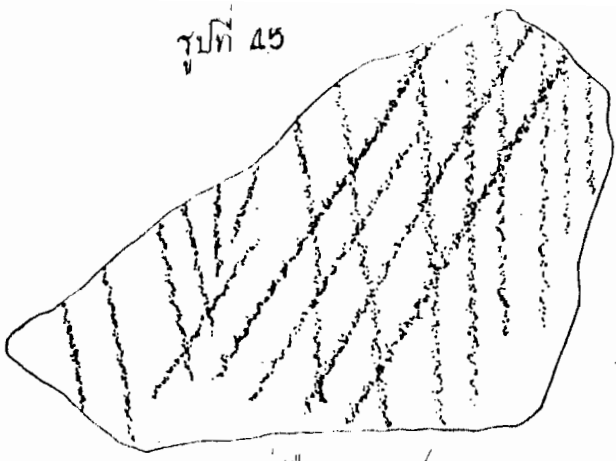

พืชนี้อยกน้อย

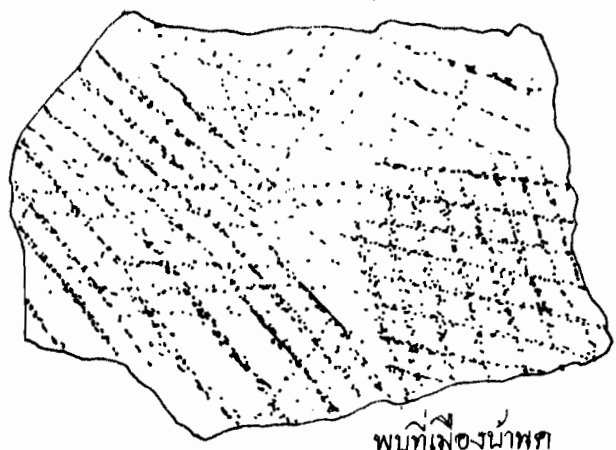

พืชนี้อยกน้อย

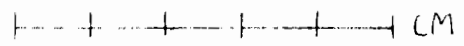
พบที่เล็องน้ำพุ

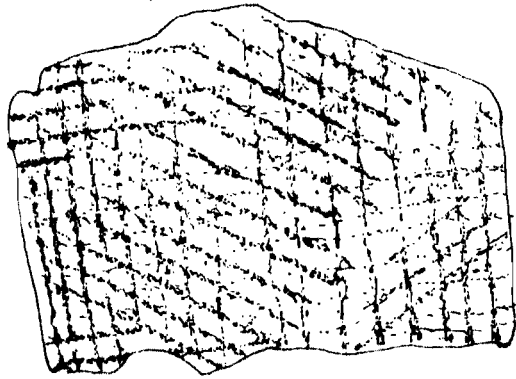

พบที่เล็องน้ำพุ

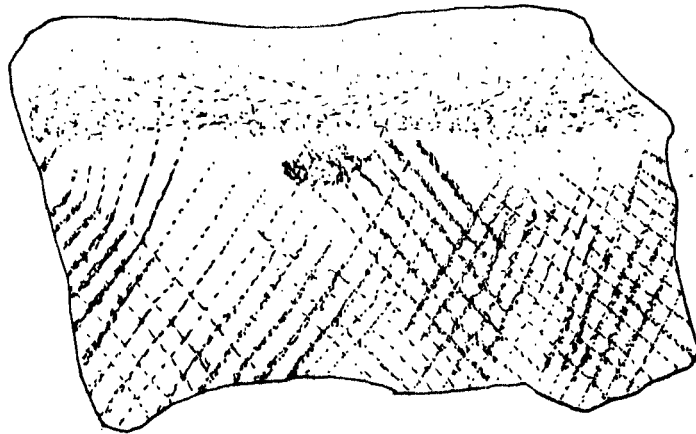

พบที่เล็องน้ำพุ

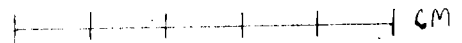
พนักเตียงดุนีต

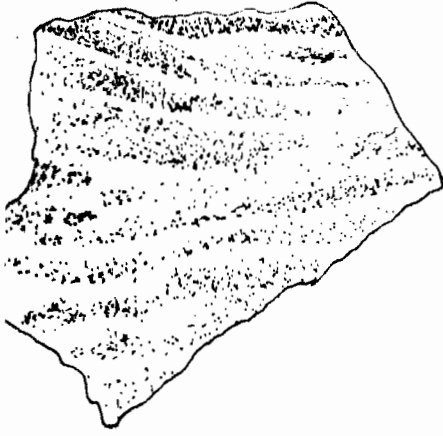

พนักเตียงดุนีต

พนักเตียงดุนีต

พบที่เมืองวัดพระนอนจักรสีห์

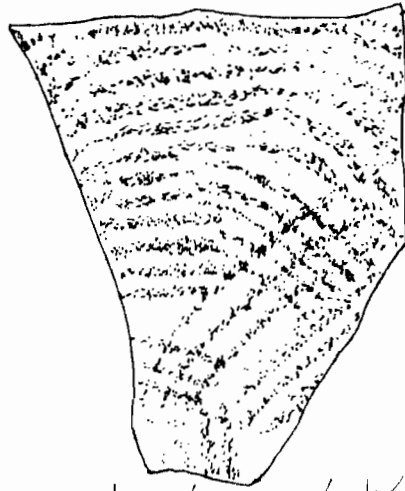
พบที่เมืองสระกระเทียม

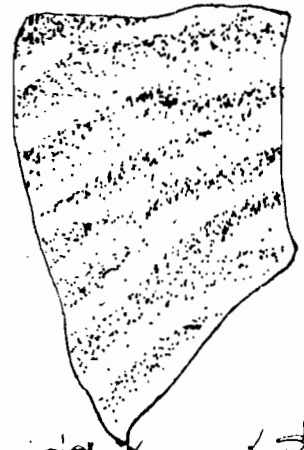
พบที่เมืองวัดพระนอนจักรสีห์

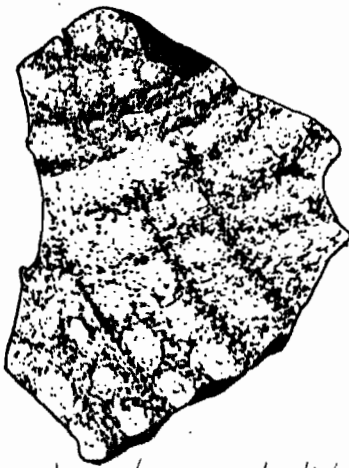
พบที่เมืองคูเมือง

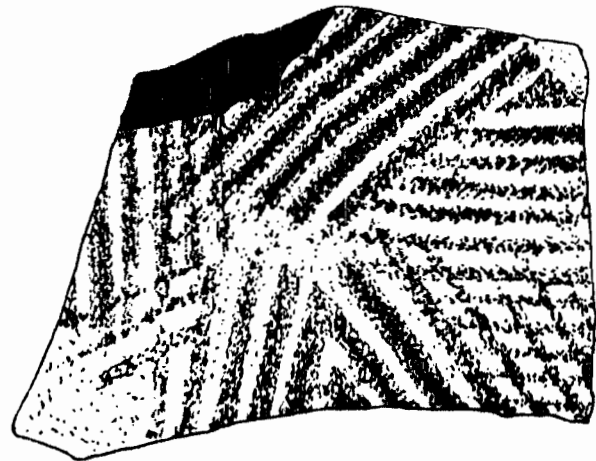
พบที่เมืองวัดพระนอนจักรสีห์

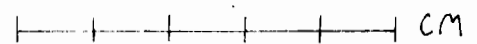
พบที่เมืองวัดพระนอนจักรสีห์

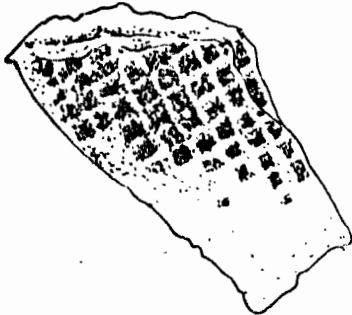
พบที่เมืองวัดพระนอนจักรสีห์

พบที่เมืองคูเมือง

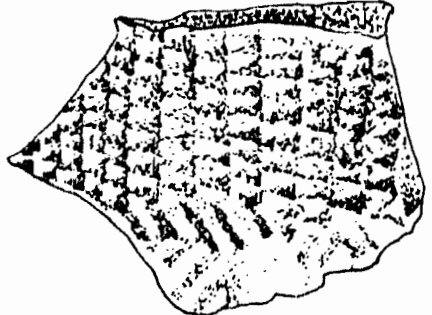
รูปที่ 48

พบที่เมืองบักทุก

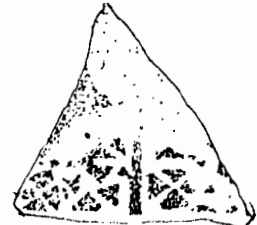
พบที่เมืองบักทุก

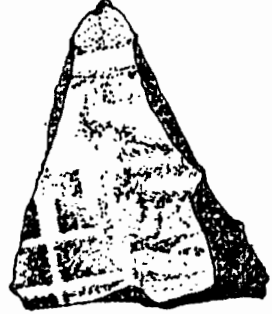
พบที่เมืองบักทุก

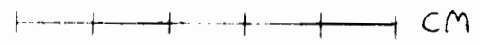
พบที่เมืองวัดพระพอกจากรัสท์

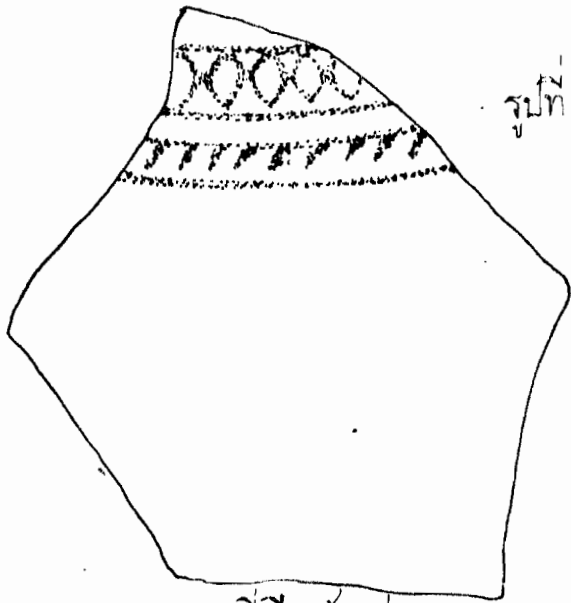
พบที่เมืองวัดพระพอกจากรัสท์

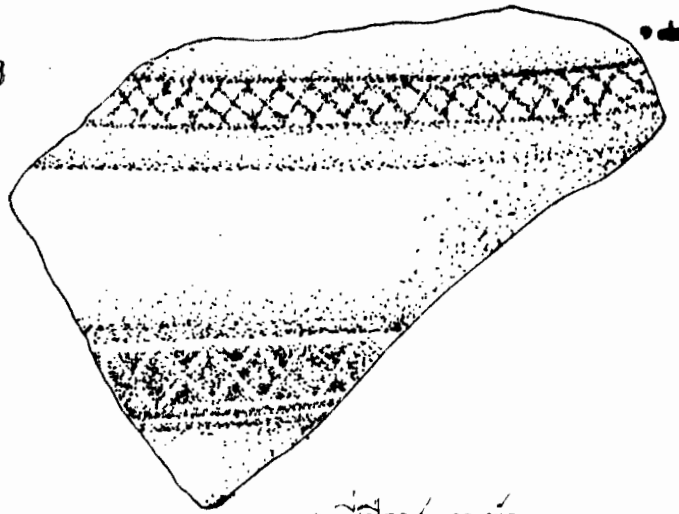
พบที่เมืองคันทะ

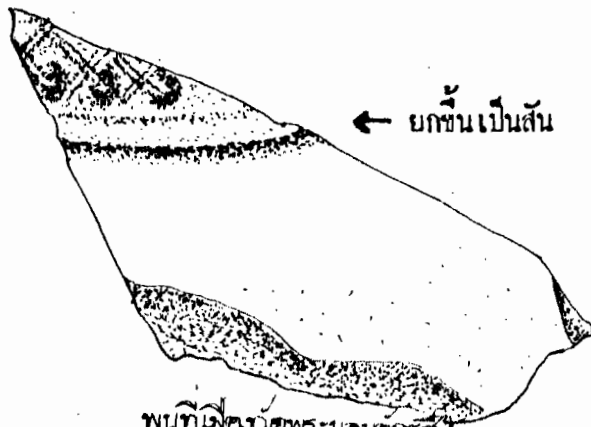
รูปที่ 49

พนักเสื่อบ้านเก่า

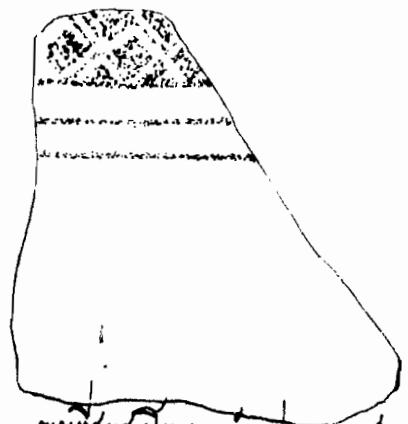

พนักเสื่อสระกะพง

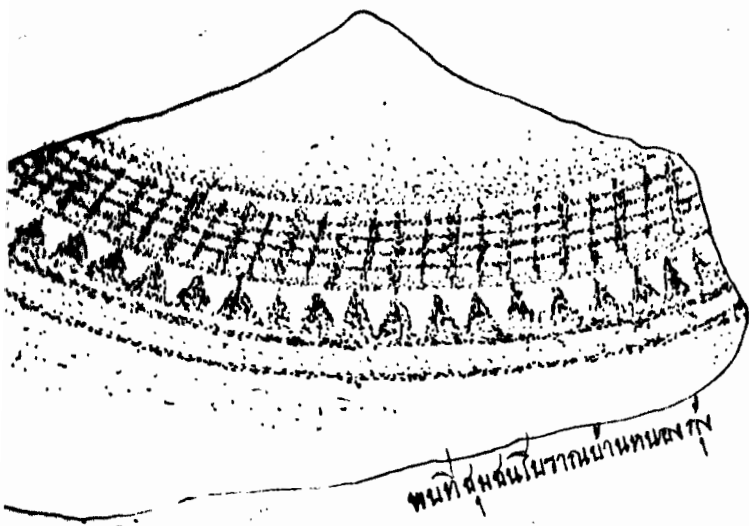

← ยกขึ้นเป็นสัน

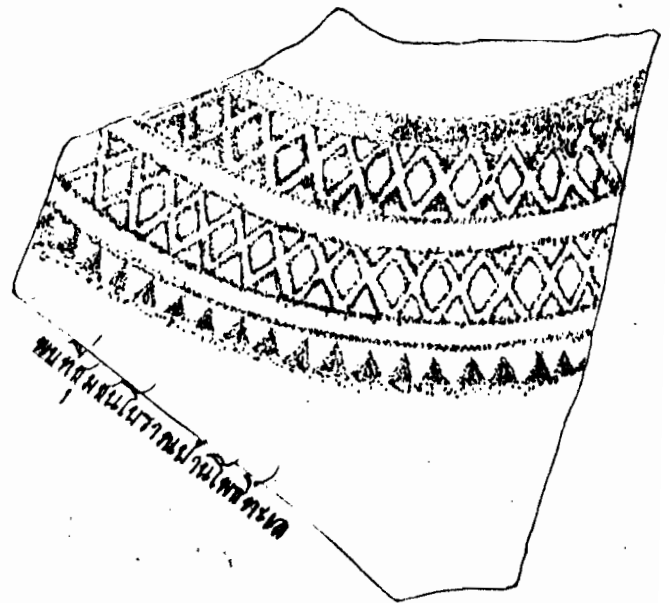
พนักเสื่อวัดพระนอนโพธิ์

พนักหมอนโบราณบ้านคานนาคร

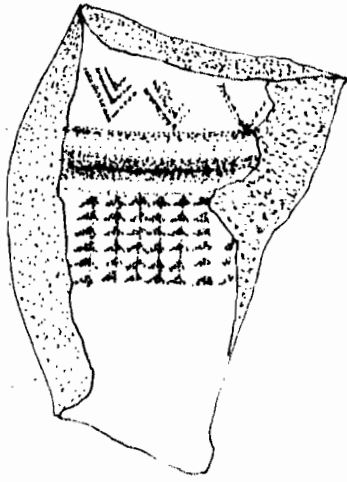
พนักหมอนโบราณบ้านคานนาคร

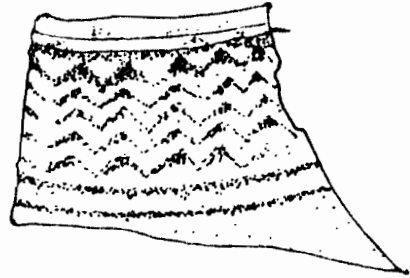
พนักหมอนโบราณบ้านคานนาคร

CM

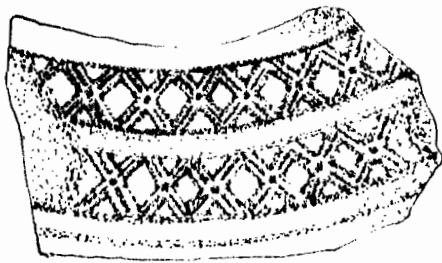
ดง

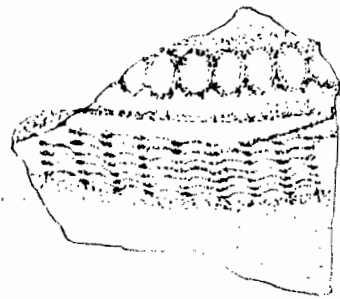
พรมเมืองคอง

พรมเมืองคอง

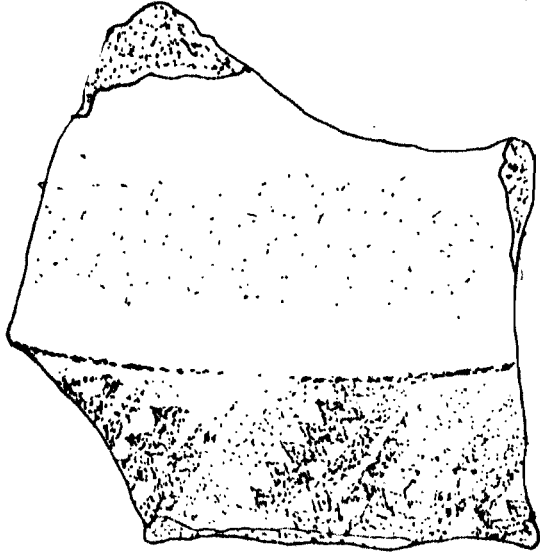

พรมเมืองคอง

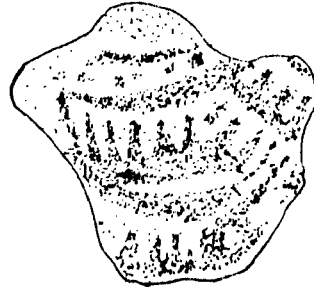

พรมเมืองคอง

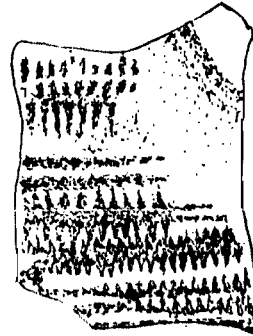
รูปที่ 51

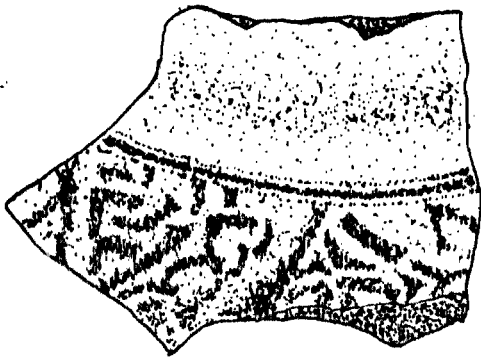
พบที่เมืองวัดพระนอนจักรสีห์

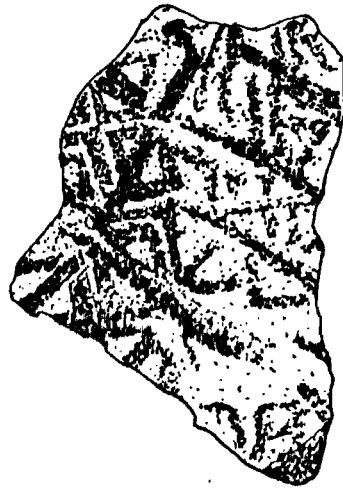
พบที่เมืองวัดพระนอนจักรสีห์

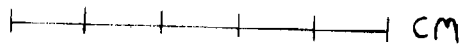
พบที่เมืองวัดพระนอนจักรสีห์

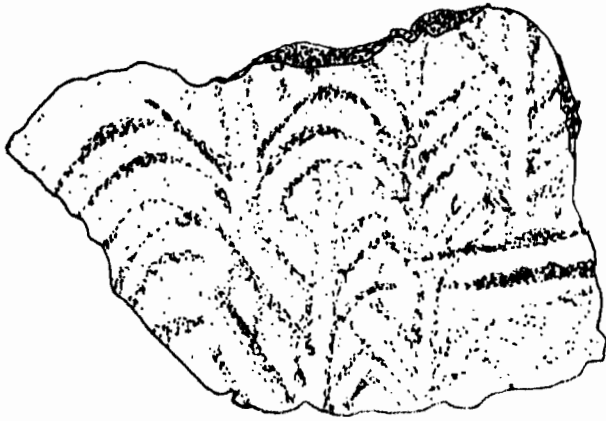

พบที่เมืองคูเมือง

พบที่เมืองคูเมือง

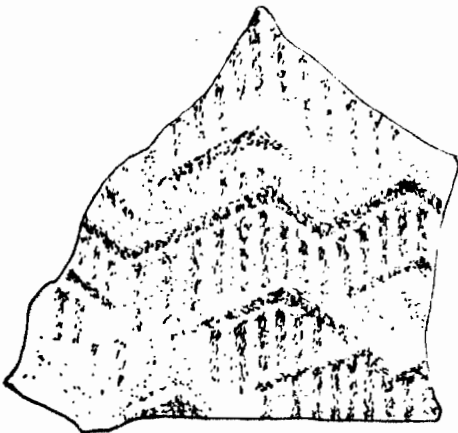

พบที่เมืองบ้านคู

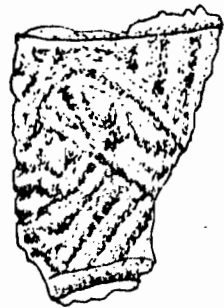
พบที่เมืองวัดพระนอนจักรสีห์

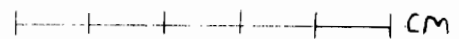
พบที่เมืองวัดพระนอนจักรสีห์

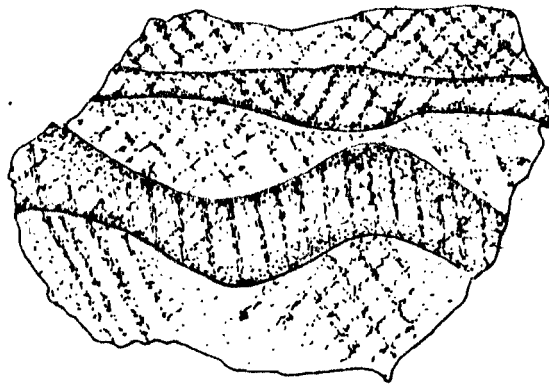
พบที่เมืองวัดพระนอนจักรสีห์

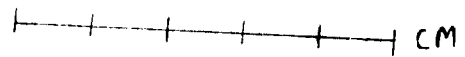
พบที่เมืองบ้านคู

รูปที่ 58

พบที่เมืองบ้านกุ

บรรณานุกรม

ภูธร ภูมะธน ศาสนาพราหมณ์ในจังหวัดลพบุรีในยุคนสมัยทวารวดี สมมติไทย เจริญวิทยการพิมพ์ ๒๕๒๔
หน้า ๕๑ - ๕๗

ภูธร ภูมะธน ประวัติศาสตร์ยุคสมัยทวารวดีในจังหวัดลพบุรี สมมติไทย กรุงเทพมหานคร ๒๕๒๖
หน้า ๑ - ๑๖

พิริยะ ไกรฤกษ์ ศิลปกรรมก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๔ อมรินทร์การพิมพ์ กรุงเทพมหานคร ๒๕๒๓

พิริยะ ไกรฤกษ์ แบบศิลปะในประเทศไทย อมรินทร์การพิมพ์ กรุงเทพมหานคร ๒๕๒๐

ผ่องศรี วนาสินและทิวา สุภจรรยา เมืองโบราณลพบุรี เขตชายฝั่งทะเล เดิมของที่ราบภาคกลางประเทศไทย
กรุงเทพมหานคร ๒๕๒๕

ที จี ฮอลล์ แต่ง ชาดูวิทย์ เกษกรศิริ บรรณาธิการ ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้
กรุงเทพมหานคร ๒๕๒๒

ยอร์ช เซเกส ประชุมศิลาจารึกภาค ๒ พระนคร ๒๕๐๔

ยอร์ช เซเกส แต่ง ปัญญา บริสุทธิ์ แปล ชนชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน กรุงเทพมหานคร ๒๕๒๑

ศิลปากร กรม จารึกโบราณรุ่นแรกพบที่ลพบุรีและใกล้เคียง กรุงเทพมหานคร ๒๕๒๔

ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้านคูเมือง
อ.อินทร์บุรี จ.สิงหนบุรี ๒๕๒๓ (เอกสารโรเนียว)

ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร รายงานเบื้องต้นการขุดค้นโบราณสถานสมัยทวารวดีที่บ้านคูเมือง
๒๕๐๔ (เอกสารโรเนียว)

ศิลปากร กรม เครื่องถ้วยในประเทศไทย กรุงเทพมหานคร ๒๕๒๓

ผาสุข อินทรราช รูปเคารพในศาสนาหินุ พิมพ์ครั้งที่ ๒ ๒๕๒๔

ผาสุข อินทรราช รายงานการขุดค้นที่วัดพระประโทน ย่านผอเมือง จังหวัดนครปฐม ๒๕๒๓

ภูธร ภูมะธน เหรียญเงินทวารวดีพิมพ์ที่จังหวัดลพบุรี ศิลปากร ปีที่ ๒๕ เล่ม ๔ กันยายน ๒๕๒๓

Boisselier, J. "Recherches archeologiques en Thaïlande II : rapport sommaire de la mission 1965 (26 Juillet - 28 Novembre)," Artibus Asiae, XX(1969), 47 - 98.

Bowie, T., ed. The Sculpture of Thailand. New York: The Asia Society, 1972.

Bronson, B. and Dales, George F. "Excavation at Chansen, 1968 - 1969," Silpakon, XIV (May 1970).

Coedes, G. "siamese votive tablets," translated by W.A. Graham, Journal of the Siam Society, XX, pt. I (1926), 150 - 187.

Dupont, P. L'Archeologie Mone de Dvaravati. Paris: Ecole Francaise Orient, 1959.

Lamb, A. "Mahayana Buddhist votive tablets in Perlis," Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society, XXXVII, pt. II (1964 a), 47 - 59.

Malleret, L. L'Archeologie du Delta du Mekong. Paris : Ecole Francaise d'Extreme Orient , 1959